

26613

Művelődéstörténeti korkép

I. Lipót törvényeiben.

Fehér Ede.

Nemzeti Sajtóvállalat Szeged.

1927. Hrt.

Művelődéstörténeti korkép

I. Lipót törvényeiben.

Fehér Ede.

Nemzeti Sajtóvállalat Szeged.

1927. Hrt.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000927681

26613

Bevezetés.

Az életnek minden oly megnyilvánulásában, hol a jövőről gondoskodnak, a jövőendő élet csírája már fejlődésnek is indul s ha e gondoskodás továbbra is fennmarad, a fejlődés erőteljes növekedéssé s biztató ígéretté válik. A törvényhozásban a jelen szükséglete nyilatkozik meg s évek és évtizedek képe vetítődik előre. Ez alkotó munka, mely nem elégszik meg pillanatnyi hatásokra való kényszerű visszaütésben, hanem messze jövőre gondol. A XVII. sz. második fele nem egészen ilyen irányban indult meg a törekvések terén. Itt főleg a meglévő bajok orvoslására kellett gondolni, de ami a kort jellemzi s aminek alapján képet lehet rajzolni, éppen ezért megtalálható a törvényekben. Nem felejtendő el azonban, hogy inkább szólnak hibákról a törvényhozás folyamán, mint jóról, mivel a jó úgyis haladhat a maga útján, de a ferdeségek meggátlása főleg a törvényhozás körébe tartozik.

I. Lipót, hosszú uralkodása alatt 4 országgyűlést tartott. Törvényeinek szövegét a Corpus Juris Hungarici megfelelő kötetéből véve, megkíséreltük olyorképet adni, mely a forrás keretén belül a teljességet megközelíteni iparkodik. Másnemű forrásműveket oly célból használtunk, hogy a bővebb történeti, esetleg művelődési háttérrel megadjuk, esetleg kidomborítsuk, de csak a legszükségesebb néhány szóval, többnyire azonban csak utalásképen hivatkozván reájuk.

Az első országgyűlést 1659-ben tartotta Lipót, magyarországi uralkodásának harmadik évében. Itt 133 cikkelyt hoztak, melyek közt igen sok régebbieknek az ismétlése. Első köztük, egyszersmind legfontosabb a kir. hitlevél, mely teljesen közjogi jellegű. Ilvenek még: a magyar tanácsosokról (14), a nádori jogkör bővítéséről (30), a hivatalok s javadalmak adományozásáról (38, 75), hadügyekről s egyéb katonai dolgokról (2—9, 22, 25, 28, 130 és még mások), igazságszolgáltatásról (31—37, 41—46, 48, 53, 69, 70, 104, 120, 126), bíráskodásról (52, 64, 65, 78,—84, 110—119, 121—125, 128), különfélekről (31—37, 59, 69 főleg törvénykezésről) kisjelentőségű dolgokról (10—13, 15—21, 26, 27, 29, 39, 40, 47, 49—51, 54—62, 66—68, 70, 71—74. Ezekhez járulnak a magyarráfogadásról hozott cikkelyek. A második, 1662-iki országgyűlés törvénykönyvének jóval kevesebb cikkelye van: 55. Az 1., hogy először a kir. előterjesztéseket tárgyalják, reánk nézve nem nagy fontosságú; néhány következőben régieket újítanak meg; legfontosabb a hadügyre, főként nemesi fölkelésre vonatkozó új rendelkezés (3, 5—12, 14—25), igazságszolgáltatásról (28, 29, 31—36, 41, 52), közigazgatás és általános gazdasági ügyekről (11, 37—40, 42—46, 48—50); majd újólag honosítás fejezi be a

sorozatot. Sokkal gazdagabb eredményekkel zárult ennél az 1681-iki soproni országgyűlés, melynek nagy fontosságát érezve, a kk. és rk. jól előkészültek az alkotásra, habár rengeteg gátló körülmény állt is útjukban. Lefolyását a vallásügyi viták jellemzik. 82 cikkelyt alkottak itten, melyek közt köz- és magánsérelmekről szólókon kívül közjogi, vallási, közigazgatási és hadügyi érdekek vannak; a körükbe jövő királynénak a kk. és rk. ajándékot szavaznak. Nádorválasztásról, kormánytanácsról és közjogi kérdésekről szól tehát egy rész (1, 2, 4, 10—14, 27, 41, 42, 51, 80), vallásról (25, 26) s közigazgatásról (16, 18—24, 60, 61) és igazságszolgáltatásról (28—40, 41, 42, 53), majd hadügyekről (46, 47) a többi nagyobb rész. Horvát-szlavon-dalmát ügyekről is rendelkeznek (62—79). A honfűsítőttak névsora rekeszti be a cikkelyek sorát. Magyarország közjoga szempontjából igen fontos volt az 1677/78. országgyűlés, bár az itt hozott két legfontosabb cikkely, a habsburgközi örökösödés kimondása s az ellenállási jogról való lemondás nem nagy jelentőséggel bírtak, azok már előbb is befejezett dolgoknak voltak tekinthetők. Az 1687/88-iki törvénykönyv 29 cikkelyt foglal magában, melyek között az első József trónörökös megkoronázásáról, a 2., 3., 4. pedig az örökösödés kimondásáról, az aranybullai 31. cikkelyről való lemondásról szólnak. Az 5. és 6-ban foglaltatik a kir. általános bűnbocsánat s az eperjesi bíróság működésének beszüntetése, a 7. szintén a bocsánatadásról szólóhoz csatlakozik. Közjogi (8, 17), mágnásokról (9, 10), nemesi örökösödésről (11), adóról, bíráskodásról (12, 13, 14), határigazításról (15, 16), vallási, egyházi ügyekről (20, 21), közigazgatásról (24, 25), Horvát-Szlavonországról (22, 23), szóló cikkelyek képezik a törvénykönyv testét. Több (26—29) cikkely a honfűsítőttak nagy számát sorolja fel, de nem ad teljes listát róluk.¹⁾

E törvényekből igyekeztünk tehát megrajzolni a korképet, kivéve belőlük, mi jellemző kép, vagy tény ott található volt; mint említettük, természetes, hogy inkább a hibák, ferdeségek megörökítését találhattuk, az lévén főleg az e korbéli törvényhozás feladata, hogy ezeket eltüntetni iparkodjék s a kinövéseket eltávolítsa. Látni fogjuk, hogy még ez sem sikerült teljesen, hiszen több törvényt több esetben is meg kell újítani, sőt arra törvényt hozni, hogy a törvényeket betartsák. Ezzel talán némiképen a kort is jellemeztük már — egyik oldaláról. Másikat vizsgálni most nem feladatunk.

1. Föld és népe.

Magyarországi határkérdések. Vizek, hidak, átkelőhelyek. Átlatvilág. Néprajz: kunok, jászok, oláhok, tótok, rácok, zsidók, skótok, száműzöttek, más idegenek. Magyarra fogadott külföldiek. Magyarország határai²⁾ a XVII. sz. második felében a leg-

¹⁾ Ezen általános bemutatásnál nem idéztük minden cikkelynek a számát.

²⁾ Vö. Acsády: Magyarország belállapota 1680. k. Száz. 19. k. 555. l.

különbözőbb változásokon mentek keresztül. Az erdélyi fejedelemség külön életet folytat, a török hódoltság 1686-ig, illetve a Budavár visszafoglalása s az utána folytatott háború legnagyobbat terjedését érte el, aztán gyors hanyatlással hódítmányainak itteni nagy részét elvesztette az elbizakodott, Bécs falait is döngető oszmán hatalom. A magyar királyság északkelettől (Berég- és Szatmármegyétől) a Kulpán túl s az Adriai tengerig terjedt s néhány kikötővárost tartott még kezében a parti sávon.

A határkiigazító bizottságok működéséről, a működés eredményéről nincs tudomásunk, pedig azok elintézését a kir. hitlevél is ígéri. Ebben helyet foglalnak a szepesi városok, a sopron és vasmegyei várak egy része; e kérdés az ifjabb király hitlevelében is bennfoglaltatik.¹⁾ Északon tehát az elzálogosított 13 város Lublóval együtt lengyel kézen van s bár mindig előkerül visszaváltásuk kérdése, még hosszú évtizedekig nem jutnak magyar fennhatóság alá.²⁾ Visszaváltásukra 1681-ben Széchenyi György érsek adott pénzt, (mégis csak Mária Terézia idejében történt meg a visszavétel). A hitlevélbe felvett Borostvánkő, Kabold, Kőszeg, Fraknó, Kismarton és Szarvaskő várakat a Habsburg királyok már visszakebelezték a korona joghatóságába, mégis szükség van arra, hogy e visszakebelezést újból is megerősítsék, éppúgy, mint Sárfaénék (Manesdorf) község, királynéi birtok visszavételét is. Határkérdés ügye foglalkoztatja a Morva folyótól keletre fekvő magyar Szakolcza és morva Strassnitz helységeket is. Egyébként többször is rendelnek bizottságokat Szilézia, Morvaország, Stájerország, Karinthia és Krajna, majd Erdély felé a határügyek elintézésére. Legdélibb kikötőváros a kiváltságokkal felruházott horvát Zengg. A tartósabb török foglalások legmélyebben Érsekújvárig hatoltak be (nem véve tekintetbe Nyitra és Léva rövid török uralmát).

A folyók helyi szabályozása, a kiöntések elleni állandó védekezés szükségessége többször foglalkoztatja az országgyűléseket. Igen gyakoriak a Duna és Vág kiöntései.³⁾ Pozsonynál a Duna egyik ága nagyon szétömlik s árterületet alkot, ezért töltések közé szorítják egyrészt az átkelés megkönnyítésére, másrészt hogy a győri erőseget, mit a Duna sodra fenyeget, megvédjék, mely célból aztán egész Pozsony-, Győr- és Komárommegyében gátat építenek s ahol kell, a folyót másfelé vezetik.⁴⁾ Trencsént pedig a Vág rohamossága fenyegeti egyre. — Komáromnál a Vág is hajózható, innen a Dunára és viszont járnak át a hajók; a Garamon faneműeket szállítanak tutajozva.⁵⁾

Törvényeinkben több hídnak és átjárónak említését találjuk. A Vágon Lipótvárnál, Szerednél, Sellyénél, Trencsénél, Guttánál,

¹⁾ „Magyarország határait s ami hozzá tartozik, el nem idegeníti, meg nem csorbítja, sőt a lehetőséghez képest öregbíti s kiterjeszti.”

²⁾ Béla, Durand, Felka, Igló, Leibitz, Mathéócz, Menyhárd, Olaszi, Poprád; Ruszkvinócz; Strázsa; Szepesváralja, Szepesszombathely. E városok adófizetés és törvényállás szempontjából a magyar koronához tartoznak bár, mégsem akarnak engedelmeskedni, hanem még jogsértéseket is követnek el.

³⁾ 1659:74.

⁴⁾ 1681:21., 1659:83. Vö. még Acsády VII. 350. l.

⁵⁾ 1659:63., 1662:43.

Komáromnál, a Rábán Győrön felül, a Hernádon Göncnél, a Tisza Tokajnál, Tábor nevű átjáró a Dunán Ausztria felé, a kisebb Dunán Pozsonyban s itt rév is van.¹⁾ Ezeken kívül hallunk még pozsony- és komárommegyei téli járatjárásokról, amik veszedelmességük miatt katonai őrizetre szorúlnak a lakosság vigyázatlanságának ellensúlyozására.

Erdők, irtásföldek, kaszálók, szőlőhegyek, legelők, puszták és berkeken kívül terméketlen, kopár karsztvidékekről is tudunk.

Falvak épültek a horvátországi véghelyek közelében, ahova az ószéki oláhokat is áttelepíteni rendelik s a környéki pusztává lett földeket s jószágokat is benépesítik. De sok falu elpusztult, különösen a török adószedése miatt s mert a török a határmenti falvakat állandóan foglalgatta, aztán meg azért is, mert a fölkelekés közben az ellenfelek nem kímélték az emberi békés tárgyakat.²⁾ Maguk az oláhok is, bizonyos bitorolt kiváltságaikban elbizakodva, oláh házakat foglalgattak el (15 falut); ezek a hírhedt ószéki oláhok, kiknek faluja Körös város nemeseinek Czunovitz nevű birtokától egy mérf. távolságra van.³⁾ A hajdúk letelepítésével szaporodnak a (hajdú-) falvak, (hajdú-) városok⁴⁾ s a szab. kir. városok is. Ez utóbbiak nem új települések, csupán kiváltságukat kezlik innen. — 1661-ben Kőrmend városa teljesen leég;⁵⁾ a vasvári béke után Zrinyi Miklós horvát bánnak Kanizsával szemben épített új várát a lerombolás után többé nem építették fel.⁶⁾

Az *állatvilágra* vonatkozóan tudjuk, hogy nagy kereskedés folyik szarvasmarhában (ökrökben); Trencsénmegyében kecske s juhtenyésztés dívik, ahol még a kecskék után is jelentős tizedet szednek, Gömörmegyében pedig vannak juhászok, kik nemesi földekből kihasított legelőn őrzik nyájukat.⁷⁾

Hazánk e korabeli *néprajza*⁸⁾ érdekes adatokat is szolgáltat. Az állandó népességen kívül elsőnek kell említenünk az országon keresztül folytonosan utazgató *török* követeket. A magyarok közt élnek a kiváltságos *kunok* és *jászok*.⁹⁾ Ószéken, a horvátországi, tenger melléki, szlavonországi véghelyeken vannak *oláhok*, *tótok*, *praedanciak* (horvátok közé keveredett hitelhagyott szlávok); közülük az oláhoknak régebben kiváltságaik voltak, de azokat 1649-ben (31. t. c.) eltörölték, sőt még aztán 1655-ben meg is újították ezen eltörő rendelkezést (40. t. c.), hogy t. i. kiváltságaikat elveszik s őket az országba kebelezvén, a kapitányok fennhatósága alá vetik. Egyszersmind bizottságot is alakíttatnak Bécsben ezen ügyek végleges elintézésére. Ahelyett azonban, hogy ezt ott meg-

1) 1659:39., 50., 62., 1601:19., 21.

2) 1659:13., 67., 1681:61.

3) 1659:91., 92.

4) 1659:67.

5) 1662:20.

6) Acsády VII. 165., 191—194. l.

7) 1659. 54., 55. A marhakereskedésre vö. Takáts: Rajzok a török világból. III. 1. stb. lapok és Marczaly: Társadalmunk tört. fejl. gazd. alapon. Bp. Sz. 158. (1914) 188. l., Takáts: Külkeresk. mozgalmak I. Lipót alatt. Magy. Gazdaságtört. Sz. VI. évf.

8) Acsády: Magyarország belálapota 1680. k. Száz 19. k. 640.

9) 1659. 61.

tették volna. a német kancellária visszaállította az oláh statutomokat a magyar törvények sérelmével. Az ilyen bizottságok, melyek nagyrészt a magyar alkotmány csorbításával állottak fenn, intézkedéseikben nem ritkán és nem gonosz szándék nélkül törekedtek arra, hogy a magyarok ellen tegyenek. Maga a király is sok ügyet utasított oda. Az oláhok a magyar állam ellen elkövetett, eme magasabb helyről származó jogcsorbításban elbizakodva, tovább folytatták a nemesek és azok birtokai ellen való gonosztetteket s katolikus gyermekeknek Törökországba való eladását. Egyébként már ekkor tartott e rabló népeknek a magyarok ellen való felhasználása. Ugyanesek kellemetlenkednek a magyaroknak a Kőrös-felsővárosban telepített oláhok is.¹⁾ Vannak az országban nemes és nem nemes *rácok*, kik háború esetén a fölkelésre nézve ugyanazon kötelezettséggel bírtak, mint a magyar címeres és kúriás nemesek.²⁾ A német katonaság állandó iltartózkodásával sok jövevény német kezdett polgári foglalkozást űzni (süveggyártást és egyéb kézművességet), nem is számítva közéjük a kereskedőket, kik a hadakat kísérték.³⁾ A száraz vámoknál alkalmazott *zsidók* nem egész lelkiismeretesen felelhettek meg kötelességüknek, mert elmozdításukat erősen szorgalmazzák a fizetéssel úgy is túlterhelt magyarok.⁴⁾ A kormányzat gyarmatosítani törekvő politikájának a következménye volt, hogy sok meggazdagodni vágyó idegen tódult be az országba.⁵⁾ Ezek közt is vannak zsidók, kik részint még háztalanok, de vannak köztük háztulajdonosok is, aztán *jövevény* kalmárok, befogadott *száműzöttek* s az országban különböző helyeken kereskedelemmel foglalkozó *skótok*, idegen ser és pálinkafőzők, szégégetők, üvegesek.⁶⁾

A népesség vidékenkinti sűrűsége⁷⁾ igen változó, az arányszám hullámzása különösen a jobbagyság tömeges szökődésével, mondhatni vándorlásával erősödik; egész családok s falvak indulnak meg, hogy jobb földet, vagy jobb gazdát keressenek s gyakran az a bolyongás vége, hogy a török kezére jutnak a végvidékekre csalogatott szerencsétlenek, ahol aztán kétféle fizetik a súlyos adót.

Az ország lakóinak, de kevés esetben az igaz magyaroknak számát gyarapítja a sok idegen, gyakran magyarfaló, gazdagodni vágyó jövevény, kik főleg a király ajánlására „honfiakká” fogadtatják magukat az országgyűlések által.⁸⁾ Volt ezek között sokféle nemzetből való ember, nagyrészt katonai lisztiséget viselők s így történhetett, hogy bár törvény tiltotta egy-egy idegen nációbeli

¹⁾ 1659:85., 89., 90., 91., 92., 1681:63., 64., 65.; 1659: 95.; 1662:46.; 1681:46.

²⁾ 1681:46.

³⁾ 1659:60., 80.

⁴⁾ 1659:57.

⁵⁾ 1659:49., 1681:19. Vö. Acsády 470. l.

⁶⁾ 1662:12.

⁷⁾ Vö. Acsády: Magyarország belállapota 1680. k. Száz. 19. k. 631. l.

⁸⁾ A neoaquistica commissio intézménye egyenesen az ő érdekeiket szolgálta s így ülhettek be az európai kereszténység védelmében elszegényedett, kipusztult igaz magyar családok birtokaiba jövevény módon, de úrrá téve a kormány által.

egyénnek magyar egyházi, világi, katonai tisztségre való emelését, mégis csupa idegenekkel volt betöltve az állások nagy hányada, mert ezen idegen elemek — magyarok voltak. Mint ezt a C. J. H. id. kötete mondja, alázatos hízélgés és bárgyú reménykedés volt a magyarok részéről a főmeges honfiúsítás, azt hisszük, a kir. udvar erős pressziója, hogy uralmának szolgálatkész és sok mindenre képes eszközöket kreáljon, is hozzájárult ahhoz.¹⁾ A magyarra fogadottak, indigenák nevei:

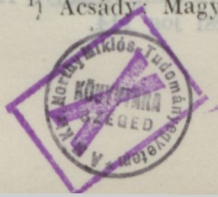
Udvari emberek:²⁾ (1659.) Portia János Ferdinánd gr., kir. főtanácsos, igazgató, kamarás, főudvarmester; sagani Vencel hg., b. t. t. kamarás, a haditanács elnöke; Kavriáni Frigyes gr., b. t. t. kamarás, az özvegy királyné főudvarmestere; Schwarzenberg János Adolf gr., b. t. t. kamarás; Nostitz János Hartvig gr., v. b. t. t. kamarás; Neuburgi György Lajos gr., b. t. t. kamarás, az udv. kamara elnöke; Zinzendorff János Joachim gr., b. t. t. kamarás, udv. és tartományi főkancellár; Zinzendorff és Pottendorff Albert es. k. főadázsmester, kamarás, udv. es. tanácsos; Gonzaga Hannibál hg., b. t. t. kamarás, kat. főszertárfelügyelő, a gyalogság, lovasság és udv. testőrség fő-ezredese; Musestrei Kolozs gr., kamarás, es. udv. tanácsos, gyalogezredes; Musestrei Antal Ferencz gr., es. tanácsos; Zinzendorff Rudolf gr., es. udv. tanácsos; Eckhausen Valderode János, Boldizsár és Hubert es. udv. tanácsosok; Putz János és Márk udv. kamarai tanácsosok; Sidenich György es. kir. tanácsos; Corralanza Péter Bonaventura ajtónálló, es. kamarai ellenőr; (1662.) Richthausen János Konrád sz. br., udv. kamarai tanácsos; prunbergi Miglio Károly tanácsos; Hermann hg., b. t. t., az udv. haditanács legfőbb elnöke, tábornagy, a győri vár s az ahhoz csatolt véghegyek főkapitánya; Hoher János Pál sz. br., b. t. t., udv. főkancellár; Abele Kristóf sz. br., v. b. t. t. az udv. kamara legfőbb elnöke; Caplyrs Zdenko gr., belső hadi tanácsos, kamarás, a tüzérség legfőbb parancsnoka; Mannsfeld Ferencz Miksa gr., kamarás, testőrfőnök, udv. birod. tanácsos; Pötting János Sebestyén gr., csász. s magyar és esch kamarai tan., kamarás; Sassina Károly Miksa gr., es. kir. kamarás, tan.; Gollen Gerváz, es. udv. tanácsos; Beckers Miklós Vilmos sz. br., tanácsos, csász. főépítész; (1687.); Salm Károly Ottó hg., b. t. t. tábornagy, a megkoronázott ifj. király főudvarmestere; Kinszky Udaltarik gr., b. t. t. kamarás; Wolfgang András gr., b. t. t. kamarás, udv. kamara elnöke; Stratman Tivadar Althet Henrik gr., b. t. t. udv. főkancellár; Kaunitz András Domokos gr., b. t. t. kamarás; Herberstein Nándor Ernő gr., b. t. t. kamarás, altábornagy; Breyner Szigfrid Kristóf gr., b. t. t. kamarás, udv. kamarai elnök; Thaun Vilmos Antal gr., hadi tanácsos, kamarás, a bécsi őrség alezredese; Dinevald Henrik János gr., kamarás, tanácsos; Kolowráth-Leibsteinszky Norbert Lipót gr., es. udv. tan.; Konezin János Vaikhard gr., udv. kamarai tanácsos; kamarás; udv. pénzügyi felügyelő; Salaburg Gothard Henrik gr., udv. kamarai tan., kamarás; Bucelleni Gyula Frigyes gr., es. k. kamarás, tanácsos, udv. alkancellár; Majer Jakab Theobald udv. kamarai tanácsos, belső

¹⁾ Acsády: Magy. orsz. tört. VII. 470.

²⁾ Vö. Acsády VII. k. 14. stb. l.

előadó tan.; Schlick Ferencz József es. k. tanácsos, kamarás; Bokhorst Arnold es. k. tanácsos; Bertram Ferencz Vinand es. k. tanácsos, belső titkár, es. udv. levéltárnok; Werdenburg István András es. k. tanácsos; Grundemann Ernő Konstantin es. k. tanácsos; Aichpichl Károly Teofil sz. br., udv. pincemester, udv. kamarai tanácsos; Schalyvignoni Jeromos es. k. kamarai tanácsos; Thuri Mamucha Márk Antal es. k. tanácsos, tolmács; Scheffer János Richard lovag, es. kir. alsó-ausztriai tanácsos; Rechberger János Kristóf és Albrecht János Konrád es. kir. tanácsosok; Albrecht János Ignác tanácsos, ausztriai belső titkár, előadó; Kussini Kussinszky György Ignác tanácsos, csehországi udv. titkár; Weissenegg János Benedek es. kir. tanácsos; Pallm Dávid es. k. tanácsos, főhadbi bizottsági belső titkár; Hierneissi Ágoston es. k. tanácsos. *Katonák:* azokon kívül, kiknek neve már előbbi felsorolásban találtatik: Badeni Lajos es. k. testőrök vezérparancsnoka, gyalogezredes; Kaprara Aeneas gr., tábornok; Hagen János Vilmos, dragonyos alezredes; Scharffenberg Frigyes gr. ezredes; Wopping Charplaim Ferdinánd Lajos sz. br. ezredes; Heisler Donát ezredes, a cs. k. sereg főtisztje; Bell Lipót sz. br. es. k. őrségi főtiszt; Budler János sz. br. lipótvári parancsnok; Strasser Ferenc Joachim ezredes; Wallis György sz. br., szatmari parancsnok; Rottessan Frigyes hadnagy; Hutter Péter szendrői őrnagy; Hauchin Pál Antal sz. br., es. k. kamarás, ezredes; Hohen János ezredes; Bischoffshausen János Ézsaiás alezredes, pécsi parancsnok; Helburg kir. kapitány. *Egyéb befogadottak:* Zinzendorff Zsigmond Frigyes; Schafgotts Kristóf Lipót gr.; Montersir János Erneszt gr.; György István moldvai vajda; Paravicini de Canellis Miklós sz. br.; Presing Farkas Honorius sz. br.; Neudegg Honorius Ferdinánd sz. br., Stubek János Godefréd, ennek nagybátyja, Königstein János Keresztély; Königstein Stubek György, valamint Sebestyén, Fülöp, Károly, Mátyás, András; Tonrالد György Kristóf sz. br.; Mladenoviczi Rippa Zdenkó sz. br. és fia Vilmos sz. br.; Husztopecz János; Szlavikovai Szlavikovecz Henrik, Obuchowszky Lengyel János; Parki Gordon Ferenc; Kouts Vilmos, Dalcietli Dauson János, Skóciából származott két nemes; Ardechius Paip György Jakab; Joanelli János András; Spinola Gyula szabad birod. őrgróf; Laschanszky Károly Miksa gr.; Altenburg Mór Boldizsár gr.; Gruebi Wichter János András, a bányavárosok kamaragrófja; Weymes Ferenc Sándor; Joanelli Szilveszter br.; Rindsmal Albert, Wolfgang, Kristóf, Lajos, Ottó, Wurmbrandt János Henrik; Hoffmann János Gergely lovag; Hoffmann János György; Bacsendorf János Jakab br.; Gar János Pál br., Wartenberg Illmer Frigyes Nándor; Rotta Szilveszter József; Bergamoi Sylvius Brixianus; Kussinger Lajos; Jány Pál; (1687.): Lichtenstein János Ádám, Miksa, Antal Fülöp, Hartmann; Sternberg Vratizláv cseh fővágróf; Heinzenstein Ottó Felicián gr., Schlick Lipót gr.; Herberstein János Frigyes Miksa gr.; Gvadagni Sándor őrgróf;¹⁾ Heinzenstein János Kristóf Nándor gr.; Doria János őrgróf; Hohenfeld Ottó Henrik és Nándor grófok; Schallenberg Dittmár gr.; Grilli Antal és Ferenc olasz őrgrófok; Magni

¹⁾ Acsády: Magyarország tört. VII. 470.

Károly Miksa gr.; Volkra György András, Ottó, Nándor, Theofil grófok; Schallenberg Kristóf Theodemár gr.; Rappach Károly Ernő gr.; Obitz Nándor örgróf; Plencker János Adrián sz. br.; Fanalai Hausperski György; Saponara Fülöp sz. br.; Canon sz. br.; Almerigo Ferencz br.; Blumberg Sebestyén sz. br.; Sekl Ferenc harmincadpénztáros, Kollonich birtokainak és udvarának kormányzója; Majnín Károly Ambrus; Blumberg Albert sz. br.; Valkerin Farkas Vilmos; Valkerin Hermann Gábor; Creinitz Ker. János; Eillers János; Lumago János Antal; Mazkó Henrik; Gugar Kálmán; Huppelin János Frigyes Lipót; Drohin Márton Antal; Fabricius János Ádám; Terz Mihály Angyal; Reising Ferenc Henrik; Hentaller Farkas Nándor; Melmek János Tivadar; Batzen-dorff János Jakab, Fülöp és Farkas Károly; Ferl György Kristóf; Bockhorst János Henrik és Viktor; Veleczky György János; Szlutzky György Vratizláv; Paluzollus Ferenc, Premier János Lajos; Popovich János Ferencz; Vernelling Gáspár Joachim; Verlain János István, Vejner Bernát Félix, Forster Kristóf; May János Jakab.¹⁾

2. A király és udvara.

A király címe, koronázás, kir. jogok. Királyi udvar. A király uralkodási ideje. Királyné. — A király címe: Nos Leopoldus. Dei gratia electus Romanorum imperator, semper Augustus; ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae etc. rex, archidux Austriae, dux Burgundiae, Stiriae, Carinthiae, Carnioliae, marchio Moraviae, comes Habsburgi, Tyrolis et Goritiae, etc. 1681-ben ez bővül a dux Brabantiae-val. Megszólítása: sua majestas sacratissima, caesarea et regia.

Az abszolút kir. hatalom korlátai a királyi hitlevél és eskü. E korban, hol a vallásosságot a Habsburg-uralkodók feltétlenül kötelezőnek tartják, annak egyik követelménye, az eskü megtartása őket nem feltétlenül obligálja.²⁾ Lipót koronázásakor kiadta hitlevelét, amit az első (1659-iki) országgyűlés el is fogadott. Ebben biztosítja az ország szabadságait, mentességeit, kiváltságait, jogait és szokásait, a bécsi szerződés határozatait, valamint a régebbi kir. szerződéseket; feltételek benne a sérelmek hat hónapon belüli orvoslása, a vallás ügye, nádor választása, véghelyekről való gondoskodás; szabad és bánvavárosok kiváltságai, a koronának az országban tartása; határkérdések; szövetségek és békekötések

¹⁾ Az 1687:29. cikkelyben a törvény bevezetésében s magában a törvénycikkelyben a nevek nem egyeznek; egyikben előfordul olyan, mely az utóbbiból hiányzik (de ezt a szöveg is megjegyzi), viszont: a bevezetésből hiányzik Heltburg, valamint Majnín Károly Ambrus neve. (Vö. még Acsády: 470.)

²⁾ Igaz, hogy a magyarországi helytartóság felállítása előtt egy egyházi férfiakból álló tanácsot kérdezett meg afekől, vajjon ezzel megszegi-e esküjét, de a kérdésre politikusok és ellögregulatan jogtudósok inkább meg tudtak volna felelni. Vö. még Fraknói: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal. III. 385—6—7. Károlyi Á.: A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban; Acsády: 12., 17., 296., 459. l., de Csekey: A magyar trónöröklési jog 114.

megtartása, idegen katopaság kivitele, helységek visszakebelezése; hajdúk kiváltságai; hogy az ország közigazgatásába a magyarok beleegyezése nélkül nem avatkozik. A feltételeket Őfensége megválasztása előtt elfogadja, megerősíti, koronázás után pedig, az uralkodás átvételekor a törvények közé iktatja s kihirdetteti. Ezt meg is teszi a király a legelső országgyűlésen, miután 1655. júl. 25-én saját kezével aláírta s pecsétjét reányomta a hitlevélre.

A koronázás az országban tartott szentkoronával történt; ennek itthoni őrzésére öröket (*conservatores et custodes*) rendeltek, kiknek fizetésére portánként 1, meghódított portánként $\frac{1}{2}$ magyar frtot fizetnek a birtokok szerint, sőt a portanélküliek is.¹⁾ 1662-ben választják meg a koronaöri méltóságra erdődi gr. Pálffy Miklós halála után a jövő országgyűlésig gr. Erdődy Kristófot. Ez évtől kezdve kamarai tiszlet többé hivatalra nem szabad választani.²⁾ — Mint I. Lipótot, úgy fiát, Józsefet is még atyja életében (1687) megkoronázták.³⁾ Okul hozzák fel Lipót király érdemeit, de remélik egyszersmind, hogy a fenséges fejedelem (*serenissimus rex*) a karokhoz és rendekhez jószágos és kegyes marad. Az ő koronázásánál találkozunk a kir. esküformával, mely biztosítja az egyház, főurak, kk. és rk., országlakosok 1. mentességeinek, szabadságának, jogainak, kiváltságainak, szokásainak tiszteletben tartását és megőrzését; 2. hogy igazságot szolgáltat nekik; 3. hogy az aranybullát megtartja; 4. hogy az ország határait s ami hozzá tartozik, el nem idegeníti, meg nem csorbítja, sőt a lehetőséghez képest öregbíti, s kiterjeszti, 5. minden lehetőet megtesz, ami az ország javára lesz.⁴⁾

A korona és a hozzátartozó jogoknak egyik személyről a másikra szállása megköveteli a trónbirtoklás jogosságának meghatározását az érdekelt személyre nézve. Magyarországon, jögiilag, mind a most tárgyalt időig szabad választás volt érvényben. De az országnak és a kapcsolott részeknek összes főurai és rendei kimondják, hogy 1687-től kezdve senki mást, mint I. Lipótnak saját ágyékából származott fiúörökösei közül az elsőszülöttet fogják törvényes királyuknak elismerni s megkoronázni. Ha pedig megszakadás következik be, az utódlás áthárul II. Károly spanvol király fiágú magvára. Így csak abban az esetben, ha mindkét király fimagva kihalna, nyerne helyet az ősi szabad választási jog.⁵⁾ (Vö. ezután a *pragmatica sanctiót*).

A király címéből (*sua majestas sacratissima*) következik, hogy személye szent, sérthetetlen, s az ellene pártütők törvényelőirta módon bűnhődnek.⁶⁾ Amikor a király a sok panaszra s egyéb okok miatt közboesánatot hirdet mindazoknak, kik a zavargások alatt (1670. óta) a király hűségétől eltértek, ha két hónapon belül arra visszatérnek s életüknek kegyelmet nyernek;⁷⁾ ugyancsak az

¹⁾ 1659:1., 9., 1681:35., 36.

²⁾ 1681:35.

³⁾ 1687:1.

⁴⁾ Vö. Csekey: A magyar trónöröklési jog.

⁵⁾ 1687:3. Vö. Timon: id. m. 533. l. és Salamon: A magyar kir. székes betöltése.

⁶⁾ Timon id. m. 532. l.

⁷⁾ 1681:59.

1684. s az azután történt s elkövetett dolgokra is ugyanezt iktatják törvénybe,¹⁾ a pártütés fejét mégis kiveszi az uralkodó az amnesztia alól közvetlen párthíveivel együtt, mert fellázadt a törvényes király ellen s így örökös hűtlenség vétke alá került. A mostani amnesztiákkal szemben gondoskodik azonban arról, hogy semmiféle jogcím ne legyen többé az igazság erőszakos keresésére, azért felhasználva a Buda visszafoglalása fölött érzett és tapasztalt örömet, a fiági örökösödés beiktatásával együtt eltörölteti jeruzsálemi Endre király bullájának 31. cikkelyét a nobilisok ellenmondási, ellenállási szabadságáról. Mert hiszen ennek értelmét eddig is csak „a gonosz szándékúak s lázadók” ferfitették el. Így az 1687. 4. 4. c. már fegyveres lázadóknak nevezi az ennek értelmében eljárókat és eljáratokat (armis consurgere et sese erigere).

A királyi jogok. A király összehívja az országgyűlést, azon személyesen elnököl, (helyettese a nádor); az országgyűlésen előterjesztett cikkelyeket elfogadja, helybenhagyja és megerősíti. De kötelessége azokat megtartani és megtartatni, valamint beiktatni s azok megsértőivel szemben kir. hatalmával fellépni. — Kijelöli a választható nádorokat, akik közül az országgyűlés megválasztja a kívánt személyt.²⁾ Kinevezi a Horvát-, Dalmát-, Szlavon bánt s e kinevezést az országgyűlés tudomásul veszi.³⁾ Az országgyűlés összehívását a kk. és rk. is kérhetik tőle, különösen sérelmek orvoslása végett, mint ezt 1681-ben is teszik (58. t. c.), amikor megígértetik a királlyal, hogy egy éven belül újra összehívja őket; háromévi határidőkön belül pedig mindig köteles azt megtartatni.

A hadviseléshez szükséges katonaságot az országgyűléssel szavaztatja meg. Háborúindítás, kezdésre nézve semmi pozitív adatot nem kapunk, de kapunk a békekötés jogára: a törökkel való békét s minden magyar ügyet magyar tanáccsal kell tárgyalni s intézni, ezeket a magyarokkal mindig kellő módon közöltetni.⁴⁾ De állandóan gondoskodni tartozik arról, hogy veszély esetében minden szükséges dolog készen álljon bent az országban és a külföldi segélyek ügyében, dolgában is.⁵⁾ Ezekkel szemben bizonyos segélyeket kap külháborúira.⁶⁾ Az általános felkelést elrendeli, minden, a hadi ügyeket érintő dolgokban tárgyal a hadi tanáccsal s azzal végrehajtatja parancsait. Neki vannak alárendelve az összes csapatok s csak aztán a nádor, (bán), magyar vezérkapitányok s megyei kapitányoknak. De a katonákat nem rendelheti el tetszése szerint bárhova: a bemuszulítottak visszahozásába, a külföldiek eltávolításába beleegyezik. Rendelkezik a királyi várak felett. *A magyar ügyben járó követet* a király küldi a különböző országokba, de ahhoz született magyart is tartozik rendelni, kinek amazzéval egyenlő hatásköre kell, hogy legyen;⁷⁾ bizonyos ügyekben,

¹⁾ 1687:5.

²⁾ 1681:1.

³⁾ 1681:62., 1687:22.

⁴⁾ 1681:4.

⁵⁾ 1659:85., 1681:5. 15. §.

⁶⁾ 1662:3.

⁷⁾ 1681:4.

pl. a békekötések után visszaadandó falvak visszakövetelésére nézve, direktívákat is kap a király az országgyűléstől azok elintézésére, véghezvitelére.¹⁾ A követküldésre vonatkozó cikkelyek egyébként nagyrészt már régibb keletűek s itt csupán azok megújításáról esik szó. Diplomáciai ügyekben a király jár el tanácsával együtt; ha valamilyen okból a nádorispánnak kellene ezt tennie, csak a koronás fő előleget tudtával teheti meg.

A bírói intézkedéseket közvetve az uralkodó rendeli el, éppúgy, mint a birtokvisszavételt; az eperjesi bizottság foglyait amnesztiával szabadon bocsátja. Rendeletére indítják meg (a vármegyék) a gonosztevő mágnások elleni eljárásokat.

Kiváltságokat, nagyobb egyházi és világi hivatalokat s javadalmakat adományoz s *különös érdemeket* szerzett személyeket magyarrá fogadásra ajánlj, a hivatalok, tisztségek, javadalmak adományozásánál azonban feltételeket szab az országgyűlés, hogy t. i. csak nemzetbelinek, érdemes hazafinak s kizárólag *ingyen* juthat ilyen adomány; ugyanez áll a kir. kincstárra hármasból javak osztogatására is, azzal a különbséggel, hogy itt nem szükséges tekintetbe venni a magyar honosságot, amennyiben többször éppen ez alapon ajánlja személyes híveit s magyar honpolgárok közé való befogadásra.²⁾ Különös joga 1687. óta, hogy az érdemes városok közül tetszése szerint bármelyiket szab. kir. várossá teheti az ezévi országgyűlés megszorító határozata ellenére is, hogy ugyanis több város sz. kir. várossá már nem tehető.³⁾ Megerősíti a főnemes földesúri hitbizományát.

A *király udvarára*, a központosítási akarásra nézve jellemző e kor abszolutisztikus törekvéseiben a felkelések idején Magyarország fölé rendelt kormányzók és helytartóság, amit 1681-ben törölnek el,⁴⁾ mikor a törvényesen megválasztott nádor hivatalba lépésével e törvénytelen intézmények megszüntetésére természetesen megszűnnek. — A kir. hitlevél harmadik feltétele, hogy midőn Magyarország s az ahhoz tartozó részek dolgairól, ügyeiről van szó, azokat a király magyarokkal tárgyalja s véteti tanácskozás alá. Ez pedig feltételezi azt, hogy a királynak *magyar tanácsosai* is legyenek, kik a magyarokra vonatkozó minden kérdésben megvilágosítással, előterjesztéssel, esetleg bizalmas érdekek megvédésével szolgálnak a király előtt. A magyar tanácsosok száma az udvarban kettő; egy magyar követnek kellene lenni állandóan a török portánál. E magyar tanácsosokra vonatkozó törekvések már évtizedek óta foglalkoztatják az országgyűlési tárgyalásokat. A törvények tanúsága szerint is rengeteg, az ország érdekeivel ellenkező intézkedés történt Lipót uralkodása s neve alatt, amik mind idegen tanácsosai bűnének, mulasztásának és rosszindulatának tudandók be.⁵⁾ Az udvar mellett működik még az ottanival egyenrangú magyar kamara és kancellária s a király mellett a haditanács,

¹⁾ 1659:13.

²⁾ 1659:37., 75., 1681:27.

³⁾ 1687:17.

⁴⁾ 1681:2.

⁵⁾ 1662:1., 1687:8. Vö. Timon id. m. 683., 687., 723. l.; Ácsády VII. 298. l.

mely közvetlenül az uralkodó személyes részvételével folytatja munkáját.

A király képét metszik az öt-dénáros garas egyik oldalára, (a másik oldalon a Bold. Szűz képe van).

I. Lipót uralkodási ideje 48 év. 1656-ban választják cseh királlyá, 1658-ban német-római császárrá. Az I. decretum végén (1659. dec.-ben) római birodalombeli uralkodásának második, a magyar s egyéb országbelinek ötödik s a csehországinak negyedik évében levőnek mondja magát.¹⁾

A királynénak az országba való első jövetele s megkoronáztatása üdvözlésére tiszteletdíjképpen ajándékot adnak;²⁾ királynéi birtok azonkívül Sárfenék (Manesdorf) község, mely 1659-ben még vitás a magyar s osztrák határok közt éppúgy, mint 1681-ben, pedig törvény szerint az is a magyarországi közigazgatásnak van alávetve.³⁾

3. Egyházi és világi társadalom.

Katholikus papság, jezsuiták befogadása, egyházi rendűek kötelezettségei; protestánsok. A főnemesség és annak küzdelmei. A hitbizományok. A köznemesség panasza, állapota a felkelések alatt. Új örökösödési rendszer. Hajdúk különböző kiváltságok birtokában. Jobbágyok. Városi polgárság. — A XVII. sz. sok veszedelmén keresztül rendületlenül állott a magyar katolikus egyház; sem a török, sem nyuga nem tudta megdönteni, sőt hitbuzgó királyaink alatt a hitélet mind nagyobb méreteket öltött. De nagy veszedelem volt abban, hogy a király nem a magyar, hanem csupán a dinasztikus érdekeket tartotta szem előtt, amikor a kath. vallás védelméért, vagy annak terjesztéséért, sokféle módon, véghezvinni kísérelte. Dícséretre méltó és természetes ellenhatás nyilvánul meg ezzel szemben, amikor a magyarok törvénnyel hívják fel az uralkodót, hogy egyházi méltóságot is csak jól érdemesült hazafinak adjon.

A kath. egyházi méltóságok a vallási mellett politikai és katonai hívatást töltenek be. Az országgyűlési törvényhozó munkától és a kir. tanácsadói tevékenységtől eltekintve, résztvesznek a nemzet mindennemű munkálkodásában. — Keveset említik törvényeink a protestáns papokat, ezek egyházi társadalmát. Az egyházi férfiak jogairól és kötelességeiről, működési terükről s a működések eredményeiről általában keveset szólhatunk.

A törvények aláírói közt az esztergomi és a kalocsai-bácsi érsek, egri, zágrábi, nyitrai, váradi, győri, erdélyi, veszprémi, váci, csanádi, pécsi, zenggi-modrusi, szerémi, szendrői, nóvi, skópi, korbiai, tinnini, skardonai, beszniai, rosoni püspökök szerepelnek. (Utolsó 1687-ben hiányzik.) Feltűnően sok a választott püspök.

¹⁾ Született 1640. jun. 9-én; meghalt 1705. május 5-én. Vö. Acsády VII. k. 10. stb. 1.

²⁾ 1681:3., minden meg nem hódolt porta után 1 frt., meghódolt porta után $\frac{1}{2}$ forintot. Vö. Acsády VII. 294. l.

³⁾ 1659:78., 1662:5., 1681:23., 46.

Az esztergomi érsekség birtokai éppen úgy alá lennének vetve kapudó-fizetés tekintetében a törvényeknek, mint minden más egyházi fekvőjóság is, hogyha az érsek nem tartana fenn teljesen saját költségén az érsekújvári erősségekben 100 lovas; a minden vég helyhez kiszabott ingyenmunkát is e várnál végezteti el.¹⁾ — A kalocsai-bácsi érseki szék betöltője 1659, 1662-ben Szelepcshényi György, kinek kezével íratott az 1659. és a következő országgyűlés kézirata, mert ő egyúttal Kalocsa, Bács, Nyitra örökös főispánja, magyar udv. kancellár s 1662-től b. t. tanácsos. 1681-ben Széchenyi György, eme igaz magyar, tölti be a méltóságot, aki Lubló és a 13 szépesi város visszaváltására 10.000 forintot ajánlott föl azzal, hogy míg életben van, e városok jövedelme őt magát, halála után pedig a vég helyi magyar katonákat illeti meg.²⁾ — Egerben Kisdy Benedek (a kassai akadémia alapítója) ül. Prépostja Mokezai András, a felvidéki és tizenháromvárosi ügyek és viszálykodások el igazítására rendelt bizottság tagja s mint főpap vesz részt a felvidéki felebbviteli felülvizsgálatoknál. Erdődy Tamás későbbi egri püspök szintén e minőségben működik bírói tisztében. — Az egri egyház kápalana 1687-ben jogot nyert arra, hogy a zavaros időkben elhordott ékszereinek rablól, kassai polgárokat, *magya megbüntethesse*.³⁾ — Győrött hosszú időn át Széchenyi György ül, de aztán felváltja Kollonich Lipót bíbornok, ki 1681-ben a határkiigazító bizottság elnöke, mely bizottságban azelőtt elődje is helyet foglalt. Széchenyi veszprémi püspök is volt, amikor a nádor mellett a nyolcados felebbviteli széknél működött.⁴⁾

Az 1681-iki törvény záradékában meg van említve az *almisi* püspökség is, de ezen egyházhatóság említése a többi decretumban nem fordul elő.

Az egyházi méltóságok az országgyűlésen egymásközt megállapított sorrendben ülnek.⁵⁾ Az egyházi rend felsorolt tagjai Magyarországon: főpapok, apátok, prépostok, káptalanok, zárdák, konventek, barát és apáca szerzetek, plébánosok, oltárfőnökök, oltárigazgatók, kápolnamesterek. 1687-ben veszik be a *jezsuita-szerzetet* s azt Magyarországon és a kapcsoló részekben állandósítottának tekintik.⁶⁾ Ezzel szaporodik nálunk a szerzetesrendek száma.

A kath. egyházi rendeknek katonáskodási kötelezettsége a többi hasonló kiváltságos társadalmi osztályokéval volt egyenlő (l. a Hadügy c. fejezetnél). Nagyból eltérés, hogy a katonákon kívül egyházi testületek még tábori lelkészt is küldtek maguk közül — egyet, vagy többet is. Szóltunk az eszt. érsek 100 lovasáról és birtokainak ingyenmunkájáról; Széchenyi György pedig Sümegh mezővárost vettette köfállal körűt.

¹⁾ 1659:8., 1662:20.

²⁾ 1681:24.

³⁾ 1687:19.

⁴⁾ A püspökök ilyen felsorolásánál csak azokat vettük figyelembe, kik valamely közfunkciót is teljesítettek.

⁵⁾ 1687:10.

⁶⁾ 1687:20.

Az egyházi tizedekre, jövedelmekre vonatkozóan annyit tudunk, hogy a zágrábi káptalannak a metlikei kerület a tizedet, mit eddig megtagadott, köteles beszolgáltatni;¹⁾ megújítanak egy cikkelyt a szlavyon-horvátországi káptalani és püspöki tizedek behajtásáról és megszerzéséről, valamint arról, hogy az e rendeletnek fegyveresen ellenálló makacsok báni karhatalommal is kényszeríthetők tartozásuk lerovására.²⁾

Az egyházi társadalmak és a hitélet a törvények szerint védve voltak. A kir. hitlevél hatodik feltétele szerint mindenben a bécsi szerződés határozataihoz kell ragaszkodni s vallásának szabad gyakorlásában senkit, aki valamely vallást önként vett fel, akadályozni nem szabad, sőt a békesség kedvéért minden hitvallásnak superintendensei legyenek (1608. kor. c. 1.). A vallás szabad gyakorlatáról részletesen intézkednek 1681-ben,³⁾ de megtudjuk itt azt is, hogy e szabad gyakorlat a felkelések alatt megzavartatott. Szól pedig a vallásszabadság az *ágostai és helvét hitvallás* követői számára, akiknek itt *superintendenseik, prédikátoraik és iskola-mestereik* legyenek s ezeknek azok közül, kiket száműztek, vagy bizonyos tértörvények miatt felfüggesztettek, visszatérést, szabad vallásgyakorlatot és vallásitanítást biztosítanak. Ebből állottak jogaik s még abból, hogy e két vallás híveit tanáikkal ellenkező szertartásokra nem lehetett kényszeríteni. Dalmát, Horvát-Szlavyonországban azonban fennáll a teljes katolikus hegemonia, de fennáll a töröktől ezután visszaesatolandó részekben is.⁴⁾

Említenek még törvényeink e vallásúakon kívül *anabaptistákat* is.

Egyházi és világi emberek, társadalmak közt természetesen fordultak elő súrlódások, melyeknek talán egyik halk visszhangja egyrészt a Thököly felkelése alatt megtörtént egyházszer-rablás, de más egyebek is. Legtöbbször a katonaság erőszakoskodik az egyházakon, mint másutt is. Beszállnak a papiakokba és kifosztják azokat;⁵⁾ vég helyi katonák s szabad hajdúk nem bocsájtják be a végrehajtásban eljáró káptalani embereket.⁶⁾ De megfordul a panasz s még Széchenyi Györgyöt, a kalocsai érseket is vádolják a szombathelyiek, a bágyoghi birtok lakói s a vecseszéki nemesek, hogy ez, mint jelenlegi győri püspök, őket régi kiváltságaik és kedvezményeik ellenére nagyon terheli s azok békés használatában gátolja. Az országgyűlés a nádor és kir. tábla hatáskörébe utalja az ügyet; egyben elrendelte, hogy amennyiben ilyen még előfordul akár Széchenyi, akár másnak győri püspöksége alatt, úgy az 100 forintba büntetendő hatalmaskodás miatt. — Így ha az uralkodó egyoldalú volt is, az országgyűlést némileg ellensúlyozta azt még kath. főpap igazságos megbírságolásával is.

A kor **világi társadalmá***-ban öt főcsoportot tudunk meg-

1) 1681:69.

2) 1659:105.

3) 1681:25.

4) 1687:23.

5) 1681:22.

6) 1681:18.

* Vö. Acsády: A magyar társadalom 1680. k. Száz. 20. k. 10. l. és Marczaly: Társadalmunk történeti fejl. gazd. alapon. Bp. Sz. 3. közl.

különböztetni: a főnemeseket (bárok), köznemeseket, katonákat (részben hajdúk), jobbágyokat és a városi polgárokat. Mindegyiknek megvan a jellemzője (helyesebben talán mindnek *egy* jellemzője van), panaszaikból, ellenük szóló vádakból, kívánságaikból némi általános vonásokat kaphatunk még ily szűk terű források alapján is.

A nemések állandó harcot vívnak a kormányzattal az ország és saját szabadságaik megvédésére; a hazafiság állandó tetteges fogalom, mely rengeteg vért és személyes szabadság-, valamint önérzetfeladást kíván. Mindebben azonban a *főnemesség* csak részben tevékenykedik, másik fele, különösen az udvari méltóságok, mint a kamarai és kancelláriai, fiscusi előljárók miatt elhangzott sok panasz tanúsítja, nem mindig az elsőrangú magyar szempontokat veszik figyelembe szavaik és tetteik elgondolásakor, és végrehajtásakor. De feltétlenül őrzik a kiváltságos jogokról alkotott régi cikkelyek megtartását és féltékenyen yígváznak, nehogy csak gvenge csorba is essék azokon.¹⁾

A status et ordinis a királynak mindig alázasos jobbágyi hódolattal ajánlják fel életüket s mindig nemesen arra törekszenek, hogy kibékülést teremtsenek s az országot lecsendesítve, békés munkálkodást biztosítsanak az ország lakóinak. Mégis sokszor összeütközésbe jutnak az uralkodóval, különösen a gvakori s hosszantartó fölkelések által, de közbenjárásuk nem egyszer sikerrel is jár, mint amikor Illésházy György grófot szabadítják ki pozsonyi fogságából.²⁾

Az országgyűlésen a mágnások és előkelők házában sűrű vetélkedés folyt a helyek elsőbbsége miatt, ami nem csekély bajoknak lett okozója s jellemző rájuk nézve, hogy e zavaros időkben, amikor annyiféle külellenséggel szemben kellett volna egységesen fellépniök, törvénnyel kell szabályozni tiszteleti elsőbbségüket.³⁾ Ugyancsak sok baj volt amiatt is, hogy egyesek megbízott követelt őt, hat, hét személy képviselőt is magukra vállalták.⁴⁾

Jogaik közé tartozott 1687-ig, hogy a törvényellenesen uralkodó, törvénszegő király ellen fegyveresen felkelhetnek s azt erőszakkal is törvényes uralkodásra bírhatják, lázadás, hűtlenség vétke nélkül. Előkelő urakkal⁵⁾ szemben fölmerült esettől levonva a tanúságot, hoztak törvényt arra, hogy Magyarországon fekvő birtokok és területek ügyében külföldi bírák el nem járhatnak. A Batthyányi grófoknak pedig jogot adnak, hogy az őrségjellel szemben eddig emberemlékezet óta használt bizonyos jogokkal, — annak ellenére, hogy e lakosok már erre vonatkozólag védelevelet is vettek ki, — tovább is élhetnek.⁶⁾ Ilyen kiváltságokkal élnek a bárók a köznéppel szemben, mely védelevele birtokában is ki van szolgáltatva urainak s azok törvényes alapon uralkodnak felette. Így

1) 1681:10. — Nem vesszük be ezen osztályba a most magyarrá fogadottakat, mert azok nagyrészt még nem kapcsolódtak bele a magyar társadalmi életbe. Egy része később sem.

2) 1681:53.

3) 1687:10. (Vö. Alkotmány és törvényhozás c. fejelet).

4) 1681:51.

5) Draskovich Miklós és János grófok: 1659:120.

6) 1681:55.

sok előjogot gyakorolnak a jobbágynak felett s gyakran egymással szembeni jogaik érvényesítése a parasztra hozza a kárt. pl. bizonyos időn túl már nem adhatják bérbe a jobbágynak a bormérési jogokat, nehogy a másik földesúr jogait sértsek vele.¹⁾ És ami legjobban jellemzi e kort, hogy bizonyos mágnások is épp úgy gonoszkodnak, mint más nem nemes emberek, csak talán azokétól eltérő eszközökkel.²⁾ Külön törvényre van szükség kizárólag *gonosztevő mágnások* ellen, kiket, ha a megye nem jár el velük szemben kellő eréllyel, a király parancsára az illetékesek, különleges hatalommal bírván erre, kellő büntetéssel sújtssanak. Szlavonorságban a bánra bízzák az eljárás lefolytatását.³⁾

Az ország ügyeiről való tanácskozás s annak intézése mellett szép kötelesség a nemességnek, de birtokaik kiterjedtségénél fogva különösen a főnemességnek a haza védelme. Országos és részleges felkelés esetén személyesen szállnak hadba s a telekkatonaságot is kiállítják. Lovasaikat saját maguk, gyalogjaikat a megyei kapitány vezeti s különböző megyékben levő birtokokról is saját zászlajuk alá vonják a lovasokat a meghódolt területről jövő gyalogokkal együtt. A királynál, vagy valamely véghelyen katonai szolgálatot teljesítő, vagy harci mesterséget gyakorló báró is elküldi a személyét jelentő lovas s telekkatonáit is. Az évenként megtartandó szemlékre is ugyanúgy kötelesek kiállani; mindezek nem teljesítéséért pedig súlyos bírságok terhelik őket, akár egészben, vagy csak részben is hanyagolják el kötelességüket s mindezt a megyék hatalma hajtja be rajtuk, de a nádor, illetve a bán előleges tudtával vagy megbízásából. De kímélve vannak udvaraik, kastélyaik, váraik mind a külföldi, mind a hazai zsoldos katonaság beszállásolásától s ezek őrségeinek odahelyezésétől. Mégis a felkelések alatt több nemes várát megszállották az idegen katonák.⁴⁾ Viszont nem tarthatnak a várkapitánytól független katonaságot s mit mégis felszerelve, a kapitány felügyelete alatt állandóan lábon tartanak, nem lehet rendes várbeli katonákkal keverve. Mégis, ha ezek vétkeznek, bár a kapitány elfogathatja őket, de eljárás végett a földesúrnak kell átadnia.⁵⁾ A mágnások egyébként kötelesek a martalócok, gonosztevők és kóborlók üldözésére is, sőt alattvalóikat felültetve, azokkal együtt körözni, mely törvény be nem tartása büntetést von maga után. A megyének ilyen esetekben még

1) 1659:47.

2) 1659-ben a hírhedt *Liszhly* László és *Balassa* Ferenc ellen indítanak szigorú vizsgálatot, mert többen panaszt tettek ellenük az országgyűlésen; s hogy mennyire el volt az ilyen főúri önkényeskedés hatalmasodva, mutatja az országgyűlés azon végzése, mely szerint a nádor intézkedésére azonnal meg kell indítani a vizsgálatot s ha a panasz bebizonyosodik, *másoknak példának és elrettentésül, rendkívülieg* s véglegesen már érdemük szerint kell megbüntetni őket. (1659:112.)

3) 1659:18. — A Balassák egymásközt való viszályának érdekes példája, hogy Balassa Imre előzetes folyamodás után lerontotta B. Bálintnak a gyarmati erősség régi külső váralján épített pincéjét azzal, hogy az az őrségnek ártalmas és veszélyes; most országgyűlésileg adnak Bálint grófnak elégtételt. (1659:115.)

4) 1662:13., 1681:9.

5) 1659:20.

az illető báró területén is joga van a gonosztevőket üldözni, ha pedig az ezektől elvett tárgyakat a bárók nem akarnák kiadni, azokat is megbüntetheti (200 frt.), még pedig minden jogorvoslat mellőzésével. Így van a megyének bírói hatalma a nagy földesúr, báró fölött.¹⁾ — Érdekes adófizetési kötelezettségük van a Pozsony város falain belül házat épített, vagy ezután építő mágnásoknak; ezektől a város *adókat* szed be, még pedig, amint kiűnik, sok visszaéléssel; állandóan zaklatják őket.²⁾ Katonai adósegélyt saját szántukból ajánlanak meg esetről-esetre.

Sok erőszakosság történik a földesurak, mágnások és ezek birtokai ellen. Oláhok támadják meg őket, s jószágaikat a jobbágyokkal együtt saját kiváltságos területeikhez csatolják. A földesúrnak azonban jogában áll az oláhokat megbüntetni s területéről kiűzni.³⁾ Városok is támadnak a földesurak jobbágyai ellen, amikor azok vásárra mennek. Ilyen földesúri népek: *birtokos tisztek*, katonáskodásra kötelezett *szabadosok*, a földesúr seregében katonáskodásra nem kötelezett (kiváltságolt) *hajdúk* s egyéb *szolgák*.⁴⁾

1687-ben felállítják a mágnás családok birtoköröklésében a *hitbizományt*, az elidegeníthetlenséget, mely szerint, aki öröklött ősi, vagy szerzett javaira nézve elsőszülöttségi öröklésrendet alapított, annak sem örökösei, sem utódai nem zálogosíthatják, vagy idegeníthetik el a birtokot, vagy annak valamely részét, hanem csak a jövedelmét élvezhetik.⁵⁾

Mágnás saját várában és szokott helyein bármely bevett valóságú imaházat és kápolnát építhet.⁶⁾

Az ország mágnásain, előkelő családjain kívül vannak az ország területén birtoktalan *külföldi előkelő és mágnás urak* is, akiknek jogaik és kötelességeik precizírozva nincsenek s tőlük mindössze azt remélik a magyarok, hogy háború esetén jóakarattal viselkedjenek a sanyargatott ország iránt.⁷⁾ Ebben természetesen benne van az, hogy ezen urak nemcsak hogy nem szolgálnak a nemzetével ellenséges érdekeket, de minden bizonnyal segítik pénzzel, fegyverrel és minden lehető móddal.

Vannak nagyobb birtokú, kúriás (egytelkes), címeres (armalis) *nemesek*, s olyanok, kik a király, vagy mások szolgálatában állanak. Ezeknek rendje szintén állandó küzdelemben áll azon hatalmaskodókkal, kik a nemesség jogait mindenképen csontkítani igyekeznek, ha nem is épen azért, hogy az azok kezében lévő hatalmat kisebbsítsék, hanem hogy sajátjukat növeljék. A rend igyekszik védekezni s 1681-ben az országgyűlésen megújíttatják az összes eddigi, a Tripartitumban összefoglalt törvényektől kezdve a nemesi kiváltságok jogaira vonatkozó cikkelyeket. Kivívják azt,

¹⁾ 1659:16., 17., 71.

²⁾ 1659:51.

³⁾ 1659:91.

⁴⁾ 1659:15., 1662:5., 1681: 46.

⁵⁾ 1687:9. — A köznemesekre e cikkely az 1723:50. alapján terjed ki. Vö. Marczaly: Társadalmunk tört. fejlődése gazd. alapon. Bp. Sz. 158. (1914.) 190. l.

⁶⁾ 1681:26.

⁷⁾ 1681:46.

hogy ami ez időkben a felkelések alatt végbement (nemesüldözések, sérelmek), például nem szolgálhat a jövőre nézve, azaz ezen ítéletek precedenst nem alkotnak. Amikor a szab. kir. és bányavárosok panaszaira azok régi szabadságait megerősítik, akkor is csak annyiban teszik ezt, amennyiben statútumaik a nemesi kiváltságokat nem érintik.¹⁾ Mégis szomorú képet kapunk helyzetükről azon cikkelekből, melyek sérelmeiket orvosolni igyekeznek. Mindenféle térítvényeket csikarnak ki tőlük,²⁾ véghelybeli kapitányok sokakat elzárnak, megsebesítenek, béklyóba vernek, megölnék, hadítörvényszék elé hurcolnak, okleveleik s kiváltságaik előmutatására hajszolnak, ingyenmunkára kényszerítenek; a panaszok megismétlődése s örökösen új törvények hozatala mutatja, hogy helyzetük változása vajmi kevés bizonvítékot tud felmutatni s régi jogaik csak papíron léteztek.³⁾ Maga az osztály nemes, de a velük szemben viselt eljárás mód — mind a kormányzat, mind a császári katonaság részéről — nem vall magas gondolkodásra.⁴⁾ Így látjuk megnyilvánulni az ököljog e formáját; nemcsak a fegyveres idegen, hanem a hatalmasabb városi földesúr is egyre kínozza, „bosszantja és terheli“ a sok háborúban megrikkult s örösi mértékben elszegényedett nemesi családokat. De nemesak saját maguk a hatalmasak, vagy a katonák külön-külön, hanem összefogva is polgári köteleességek viselésére szorítják ezeket. A harmincadosok jogtalan vámokat szednek tőlük, sőt árúik eladását is megtiltják nekik s a kalocsai érsek is egyre szorongatja a vécsezéki nemeseket.⁵⁾ Pozsonyban a mágnásokkal együtt adót fizetnek a falakon belül épített nemesi házáért, a Dunaág hídján pedig hidpénzt szednek tőlük;⁶⁾ az 1682-ik évre a katonaság számára gabonasegélyt szavaznak meg, és pedig a Felvidéken minden porta után két kassai köblöt a dunáninnyi s túli részekben pedig 6 nagyszombati mérőt, amit azonban külföldi katonaság még hanyagság esetén sem hajthat be rajtuk, hanem csakis a nádori karhatalom.⁷⁾

Elnémult panaszuk az 1687-iki országgyűlésen. Budát nagyrészt idegen erő foglalta vissza, a felszabadító háború egyre tart, a király nem ér rá apró sérelmekkel foglalkozni, főgondja az örökös királyság megszavaztatására irányul, s a nemesség még az eddiginél is nyomorultabb állapotba hanyatlik vissza. Az imént felsorolt sérelmekre nézve az országgyűlés a király szentesítésével kimondja az orvoslást minden egyes alkalmankor, de láttuk, hogy vajmi kevés foganattal.

Van azonban panasz ellenük is. A fentemlített országgyűlé-

¹⁾ 1681:41.

²⁾ 1681:52.

³⁾ 1681:18., 19.

⁴⁾ Az óvári tisztek pallosjog címén követnek el nemesek ellen hatalmaskodásokat, a földesurak a városi börtönökhöz nemesek által oda-
vetett foglyokat minden előzetes eljárás nélkül szabadonbocsátanak, a szőlőhegyekről nem engedik a bort a városi pincekbe szállítani, sőt a bornőrést sem engedik meg nekik. (1681:56., 12.)

⁵⁾ 1681:44., 54.

⁶⁾ 1659:51., 1681:21.

⁷⁾ 1681:17.

sen, amikor a király még inkább a teljhatalom birtokában érzi magát, megkezdődik a nemesek fokozottabb üldözése. Természetesen gonosztevő nemesekről lévén szó. A várakban szolgáló nemes katonák nemesi kötelességeiket nem teljesítik, az elszegényedettek pedig egészen féktelenül, nyilvánosan követnek el közönséges gonosztevéket s midőn hírért veszik, hogy vizsgálat indul ellenük, megszöknék. Törvény szerint ezek ellen is csak a megyék járhatnak el, de már nem védi őket az immunitás, mert ha tetteik közismertek, minden előzetes vizsgálat nélkül elfoghatók.¹⁾ Ugyanide sorozzuk azon bűnösöket, mert társadalmi elkülönülés tekintetében ide tartoznak, kik nem nemesek ugyan, de nemes feleségtől származván, nemesi javak birtokában vannak. Azok példájára történik, ez, kik nemes nőt vettek el feleségül, — mindezek nőági birtokaikból fizetik vagyonbüntetésüket.²⁾

A köznemes békés időben birtokán tartózkodik — kivéve, akik más nemes, vagy egyház szolgálatában vannak, — vagy országyűlésre megy; ezek után pedig főképen katoná.³⁾ A vármegyei had zömét a köznemesek alkotván, ha az alispán nem lehet annak kapitánya, valamelyik nemest kell azzá tenni. A nemesség (egytelkesek, címeresek stb.) személyesen kel fel, a birtokosok pedig a telekkatonaságot is kiállítják. Aki elmulasztja, vagy elhanyagolja kötelességét, büntetésben részesül, s amint látjuk, mindig nagyobb mérvű pénzbüntetést rónak ki rájuk. (1662-ben a címeres és egytelkes nemesek fejdíjuk felét, 1681-től annak egészét fizetik.⁴⁾ Nemesi kiváltsággal élvén, háború esetén közéjük állnak a kántalanokba nem kebeleztet apátok, prépostok és címzetes püspökök is.

A nemesi örökösödés kérdését 1687-ben rendezik. Eddig, ha a férj örökösök és végrendelet nélkül halt el, fekvőjóságai, zálog címén szerzett és nyert, s minden másnemű ingóságai feleségére háramlottak, ellenben ha a feleség halt meg ugyanilyen körülmények között, javai és ingóságai nem férjére, hanem a meghalt legközelebbi rokonaira szállottak. Ettől kezdve az ily körülmények közti halálozás esetében az örökösödés mind a javakra, mind az ingóságokra nézve kölcsönös, viszonyos és egyenlő.⁵⁾ Az *árvák gyámságát* nőkre bízni nem szabad, ha finemű örökösök vannak; a fiörökösök egyike szintén nem ruházhatja azt nőre, mert ez a másik fivér jogséremlme volna. A hűtlenségi ítéletek végrehajtásánál pedig szem előtt kell tartani, hogy a fiúk és fivérek, leányok és egyéb részesek törvényes illetményeit az ügyész ne a javak végrehajtása után, hanem a végrehajtás idején vegye zár alá azzal, hogy a részesülők számára szolgáló törvényes illetmények érintetlenek maradnak.⁶⁾

¹⁾ 1687:12., 14., vö. 1608:2.

²⁾ 1687:18.

³⁾ Arra is van adatunk, hogy Zólyom megye nemessége a Garam folyón gerendát, deszkát és más faneműeket szállít saját házi használatra. (Vö. Gazdasági élet c. feje.)

⁴⁾ 1662:5., 1681:46.

⁵⁾ 1687:11.

⁶⁾ 1659:45., 104.

Külön kiváltságos osztályt képeznek a *hajdúk*, kiknek szabadságait az országgyűlések erős védelemben részesítik. Hadi felkészülésük módoszatairól érvényben hagyják a régi törvényeket.¹⁾ De ezek is különböző viszonyban állnak a többi társadalmi osztállyal szemben: egy részük földesurak szolgálatában áll s azok költségén katonáskodik, a szabolesmegyeiek, kik régi királyoktól nyerték kiváltságaikat, az ország határain kívül nem tartoznak hadakozni. Vannak még katonai szolgálatra sem kiváltságoltak, kik uruk birtokán, szétszórta, jobbágyi szolgálatokat végeznek s gazdájuk seregébe 20 ház után 1 gyalogost állítanak.²⁾ Külön állnak tőlük az egészben kiváltságolt haidúvárosok, mint Kálló, Pócs, Meggyaszó, Balsa, Királyteleke, Polgár, Vári, Téglás, Beregszász, (melyek még más *hajdúfalukkal* együtt törvényes megkeresésre sem akarják visszaadni az odaszökött jobbágyokat s „állítólagos“ kiváltságaikban elbizakodva, kihágásoktól sem tartózkodnak. A t. e. maga megjegyzi, hogy vannak *kiváltságolt és bitorolt joggal kiváltságolt hajdúvárosok*).³⁾

Ezek kevesebb szabadsággal bíró osztályához hasonlítható a *szolgák* csoportja, kiknek évi bérére vonatkozó egyezkedés kinek-kinek szabadságában áll. De ezek évüket csak egy havi felmondással szakíthatják félbe, ha pedig *katonának szegődtek*, egyáltalán nem távozhatnak el.⁴⁾

A társadalomnak talán egy rétege sem volt olyan szerencsétlen helyzetben, mint a *jobbágyok*.⁵⁾ Adó-, tizedfizetés, katonaiállítás, ingyenmunka főleg a várépítésknél, a nemes urak hatalmaskodása s a végvidékeken lakóknak a töröktől való folytonos rettegése és szenvedése elviselhetetlenné tették az életét. Sem a szántást, még kevésbé az aratást nem végezhetik békében, itt török, ott meg más háborgatja s így a nemesség is csak azon esetre ígéri az 1682-ik évi gabonasegély beszállítását, „ha azt a nyomorult nép szűk jövedelme megengedi.“⁶⁾

Róluk szóló törvényeink tele vannak jobbágyszökések elleni védekezőmódokkal, büntetéseket megszabó cikkelyekkel, s így szenvedtek annyi, mintha legalább is alapokai lettek volna az ország szerencsétlen helyzetének. Különösen a végvidékeken kerekedtek fel nagy számmal, hogy új, nyugalmasabb otthont, vagy jóakaratóbb gazdát találjanak; de sokszor maguk a véghelyiek csalogatták oda őket s a nyomorultak gyakran jutottak — tájékozatlanságuk következtében — török fogságba. A törvények száraz betűiből irtózatoss képek tárulnak elénk: a különböző okokból elkövetett gonosztett miatti büntetéstől való félelmében a jobbágy feleségével, gyermekeivel együtt a véghelyekre szökik, remélvén, hogy itt az állandó török támadásoknak kitett helyeken kevésbé találhatnak rá körözői; másik egész családját odahagyja s szökik

1) 1681:46.

2) 1662:5., 1659:73., 1681:46.

3) 1659:69.

4) 1662:8.

5) Vö. Acsády VII. 392. l.

6) 1681:17. A jobbágykérdéstől vö. Marczaly: Társadalmunk tört. fejlődése gazd. alapon. Bp. Sz. 158. (1914.) 186. l.

e vidékre. Mindezekből az egyes birtokosoké mellett az országnak van kára. S mivel ilyen jobbágyszökésben — mint fentebb említettük, — a véghelyi tiszteknek igen nagy részük van, állandóan csábítgatván, sokszor alattomosan s erőszakkal elvive a szerencsétleneket, törvénnyel kell őket arra kötelezni, hogy áthelyezett parasztjaikat elegendő határidőn belül szállítsák vissza minden régi s közben szerzett vagyonukkal együtt, ha a földesúr őket ezirányban megkeresi.¹⁾ De különösen a hajdúvárosok szinte azzal tüntetik ki magukat, hogy ellenszegülnek e törvényeknek.²⁾ A bányavárosok szintén ilyesformán járnak el, ami mutatja azt az óriási nyomort, elégedetlenséget, mely nyugtalanná teszi a föld szegény népét s kétségbeejti a mindegyre rosszabbodó jövő felett.³⁾ Mind ezt érzik és tudják az ország urai s igyekeznek is rajta segíteni régi törvények megújításával is, de a helyzet javulása csak a hódolt részekbe való tömeges telepítéssel javulhat, a török kiverése után. Sok jobbágys, néha egész falvak hódolnak be a töröknek, így remélvén sorsukon valamelvest könnyíteni, de jaj nekik, ha a megyei hatóság kezébe kerülnek.⁴⁾ Másfelől meg, inkább mint a nemesek, ki vannak téve a katonák zsarnokoskodásának és kegyetlenkedésének is. A szlavonországi *lázadó jobbágysok* ellen törvényes ítélet után mind a katonai parancsnokok, mind a földesurak felléphetnek.⁵⁾

A jobbágyot ezenkívül a katonaaállítás kötelezettsége is nyomja. A házak és kapuk szerint állított katonákról külön törvényparagrafusok intézkednek a hadiszolgálat elhanyagolása, szökés esetében. A tizedek, vámok, révpénzek fizetése az ő vállukat nyomja. A hadisegély felét is a jobbágys fizeti; hódolt területen pedig két úrnak szolgál pénzzel. Felettük közvetlenül nemesuruk ítélkezik s így főleg annak jó-, vagy rosszindulatától függ sorsuk könnyebb, vagy nehezebb elviselhetése. Egyes földesurak katonái, szolgálói, jószágkezelői vétkezés esetén a helybeli kapitány által elfogathatók, de eljárás végett a földesúrnak adandók át.⁶⁾ Viszont azonban, ha jobbágys nemes nőt vesz feleségül, már mint nemes ellen indítanak pert minden ügyében, mert hiszen egy nemesi birtok élvezetében van.⁷⁾

A kapronczai földműveseket is besorozzák a jobbágysok közé, amennyiben ezután azokra is az ország joghatósága terjed ki s adót és tizedet fizetnek.⁸⁾ Érdekes, hogy a kamara még a földesúri jobbágysokat is igénybeveszi nyomtatásra és szállításra, méltányos bérért, s ettől a földesúrak embereiket nem tilthatják el. Mint kitűnik, előbb még ez elé is akadályokat gördítettek, most már szabad a szegény népnek két urat szolgálni.⁹⁾ De talán legsúlyosabb

1) 1681:67.

2) 1659:69.

3) 662:31.

4) 1681:48.

5) 1681:22.

6) 1659:20.

7) 1659:70.

8) 1659:100.

9) 1659:56.

az a teher, mit a végyváraknál ingyenmunkaképen kell teljesíteniök.

Szabad vallásgyakorlatban a pórt nem háborgatják.¹⁾

Ipar és kereskedelem üzése szempontjából a főszerepet a *szab. kir. és bányavárosok* viszik. E korban való aránylag nagy számukat főleg az magyarázza, hogy az ország tisztán földművelő vidéke török hódoltság alatt lévén, jobbára a régi szabad városok maradtak a szentkorona joghatósága alatt. De meg a királynak, vagy az országnak tett szolgálataik fejében újabbak is kaptak kiváltságokat. A visszahódítás következtében, kiváló hadiszolgálatok jutalmául sok város megkapja a szab. kir. városi jogokat s nemcsak odahalad ez a szaporodás, hogy a negyedik rend (quartus status) számára nézve a többit valósággal túlhaladja. Épp ezért 1687-ben törvényhozásilag mondják ki a szab. városok szaporításának beszüntetését s többé, eddig nem kiváltságolt várost, e statusba nem szabad felvenni; minden ilyen határozat a jövőben semmisnek tekintendő. Csupán a királynak marad meg az a jog, hogy nagyon méltánylásra érdemlő esetben e cíkkelv határozatától eltérőleg intézkedhessék.²⁾

Mint mindenki, úgy a városi polgári hatóságok ellen is van panasz. Kisebbl-nagyobb sérelmek más státusbeliek részéről őket is érintik.³⁾ Különösen sokat panaszkodnak a katonaság ellen, melyről mindenütt oly sokat kell emlékeznünk, sajnos, többnyire csak féktelenkedés, jogesorbítás, hatalmaskodással kapcsolatban. (Nagybánya város kezeseit pl. a szatmári helyi parancsnek egy-szerűen letartóztatták.⁴⁾

A városok polgári rendű lakói főleg iparral és kereskedelemmel foglalkoznak. A győri magyar süveggyártók nehéz helyzetbe kerültek a német katonaság bennléte által, mert a katonák közt lévő idegen kézművesek iparcikkük gyártásától és forgalombahozatalától egyszerűen eltiltották őket, a vásárolni akarókat pedig mindig akadályozzák szándékukban.⁵⁾ — A bányavárosok lakosságának nagyrésze természetesen bányász, de ezek, bányaugyeket kivéve, a megyék hatósága alá tartoznak.⁶⁾ A rendes polgárokon kívül a városokban még sok *idegen* is lakik. — Kiváltságos rendet alkotnak a *kúnok* és *jászok*.⁷⁾

*Szénégetők, fuvágók, hamuszedők, üvegesek, erdőirtók, kővágók, tutaj- és sószállítók*ról van még említés törvényeinkben; de ez alapon bővebb ismertetést nem tudunk róluk adni. E munkások egy része, megfelelő bérért, a kamara számára dolgozik, de az erdőirtók sokszor maguknak tartják meg az irtott területeket.⁸⁾ A Gömörmegyében nemesi földékből kihasított legelőkön legeltető

1) Kir. hitlevél 7. §. A jobbágyokról általában vö. Tímon id. m. 613. 1.

2) 1687:17.

3) 1681:41., 1659:48., 1681:42., 1687:19.

4) 1681:57.

5) 1659:77., 80.

6) 1659:48. A városi polgárokról vö. Tímon.: Magyar alkotm. és jogtört. 608., 712., 749. stb.

7) 1659:61.

8) 1662:44.

juhászok a kilenced beadása alól fel vannak mentve, csupán tízedet fizetnek.¹⁾ Gazdagabb és kevésbbé gazdag *zsidók, jövevény kalmárok* (a rendes kereskedőkön kívül), különböző *iparfűzők, ökörhajcsárok* s birtoktalan, *kóborló nemesek* (nem hajdúk) egészítik ki a társadalomnak e vázlatos rajzát.²⁾

4. Alkotmány és törvényhozás.

Az alkotmány általános képe; hitlevél. A kormányzék és helytartóság. Az ország lemond a szabadkirálypálasztás jogáról s az aranybulla utolsó cikkelyéről. Ifjabb király koronázása. — Az országgyűlések, azok tagjairól s végzéseiről. — Magyarország alkotmányát a XVII. sz. második felében a törvényhozásból nem ismerhetjük meg. Ez magában véve ellenmondás, mert hiszen I. Lipót király hitlevelét 1659-ben törvénybe iktatták s az uralkodó ebben biztosítja mindama szabadságokat, melyeket a nemzet eddig is élvezett s melyek azt mindeddig fenntartották; de különösen e kor az, hol a szabadság, a függetlenség csupán írásban, cikkelyekben, de nem a gyakorlatban szerepel. Sőt Ampringen helytartósága alatt, bár nem törvényes jogalapon, de felfüggesztik az alkotmányt s örökös tartományként próbálják az országot kormányozni (1673. febr. 27.³⁾ Egyébként pedig ha ezt nem is iktatták semmiféle szentesített törvénybe, a hosszú időközökben lefolyt négy országgyűlésen elhangzott panaszok világos képet adnak a jogtalanságok özönéről, az abszolutizmus túltengéséről, mely hosszú időn keresztül orgiáját űlte.

A királyi hitlevél 22 paragrafusa (17 feltétel) elegendő lett volna arra, hogy lelkiismeretes uralkodás esetén a hazában virágzó jólét fejlődjék ki, nem számítva a török veszedelmet, mely századok óta ugyan sohasem volt nagyobb kiterjedésű, de előbbi királyok mégis tudtak úgy uralkodni, hogy a nép legalább nyugodtan élhetett, jogaiban nem háborgatva, kivéve a végvidékeket. És Lipót uralkodásának második felében már a török félhold szarva is de volt törve.

A hitlevél szerint tehát Magyarország alkotmányos királyság, melynek népe „régí szokása s mindenkor megőrzött szabadsága szerint, egyező akarattal és köz-egyetértéssel, annak rendje szerint és szabadon királvává s urává választja és kiáltja ki“ I. Lipótot s azután, szintén régi szokás szerint, megkoronázza. A 17 feltétel biztosítani kívánja mind a szokások, mind a törvények-adta szabadságot, a sérelmeknek a hitlevél törvénybeiktatásától számított hat hónapon belüli orvoslását, a magyar ügyekben való külön magyar törvénykezést, katonai lisztések törvényszerű adományszerűzését, bírói ügyek régi törvények alapján való intézését, a vallás ügyét a bécsi béke s a koronázás előtti törvények alapján; a nádorválasztást és a báni lisztesség betöltését, az

1) 1659:54., 55.

2) Vö. I. feje.

3) Vö. Acsády: VII. 316. stb. 1. és Fraknoi: Magyarország egyh. és politikai összeköttetési a római szentszékekkel. III. 385—6—7., valamint Károlyi Á.: A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban; Acsády: Magyarország belállapota 1680. k. Száz. 19. k. 643. 1.

ország véghelyeiről való gondoskodást; a szabad- és bányavárosi jogok tiszteletben tartását, a szentkoronának az országban való őrzését, magyar országgrészek elidegeníthetetlenségét, a békeszerződések megtartását, a háború és béke felől való határozás szabályszerűségét, Lubló és a 13 város visszaváltását, a hajdú katonák kiváltságát s hogy a megkoronázott trónörökös a király életében az ország ügyeibe bele nem szól.

A sok törvénytelenység, baj, panasz természetesen megmarad, sőt fokozódik ezután is. Lipót második országgyűlésén kimondják újra a hitlevélben foglalt feltételekhez való ragaszkodást,¹⁾ de mindez már semmit sem ér. Ezen országgyűlés cikkelyeit a béke s köznyugalom érdekében hozzák s mégis ennek végeztével kezdődik az önkényuralom; ezzel szemben 1681-ben már nagyobb engedelkenységet tanúsít az uralkodó s a bajok forrásául az állandóan lázadókat (Wesselényi szövetekezése, majd Thököly fölkelése), nevezi meg, beleegyezvén a sérelmek tárgyalásába, a *kormányshéz, és helytartóság eltörlésébe*,²⁾ a nádorválasztási eljárásról szóló törvény megerősítésébe. Hozzájárul az összes, a nemesi szabadságokról alkotott cikkelyek megújításához;³⁾ hogy három-évenként országgyűlést hív össze, a legközelebbit pedig egy év leforgása alatt, hogy a most nem tárgyalt sérelmek is szőnyegre kerülhessenek.⁴⁾ Nem sokáig tartott azonban a jóakarát. Az uralkodó és családja csak egy célt ismert és látott maga előtt: egy, a különböző nemzetiségekből összeállított s elnémetesített, vagy gyarmatizált birodalomkomplexumot alkotni, melyen abszolutistikusan uralkodva, rendelkezni egy nagyhatalom azon kellékeivel, mik a külső tekintélyt részére biztosíthatják.

Igy történt meg, hogy Bécs fölmentése után nem állt meg az összegyűlt sereg, hanem kevés szünet után tovább igyekezett üldözni a törököt, minek első nagy eredménye Buda 1686-iki visszavétele lett. A célját minden tűzön keresztül elérni törekvő uralkodó ezt az alkalmat ragadta meg, hogy terveit törvényes eszközökkel próbálja megvalósítani, hatalmasabb fegyvert remélvén így biztosíthatni majd e folyton rebelláló nemzet ellen. Országgyűlést hívatott tehát össze. A nemzet örült a győzelmeknek s remélte, hogy már alkotmányosan fognak felette uralkodni, ki is fejezvén ezen érzelmeiket és reményeket mind az 1687-iki törvényekben, mind *azok előbeszédében*. — Először is biztosítani kellett a Habsburg-családnak a Magyarország feletti örökös uralom jogát s ezért a nemzetet lemondatta a szabadkirályválasztás jogáról s az örökösödést a fiágra vonatkozó törvénnvé tette. Közvetlen örökösök tehát: 1. I. Lipót első szülőt fia s utána az ennek családjából való elsőszülött fiúk, 2. s ezen ág nélküli kihalása esetén II. Károly spanyol király fiágú magva. De az összes utó-

1) 1662:1. Vö. Csekey: A magyar trónöröklési jog, 142. l.

2) 1681:2. Erről s a kor fontosabb mozzanatairól vö. Acsády VII 352. stb. l.

3) 1681:10.

4) 1681:58.

dokra fennállanak a koronázás feltételei (hitlevél, eskü).¹⁾ Így az örökös királyság kimondásában még nem volna semmi veszély, hiszen eddig is hosszú idő óta így kerültek trónra a család tagjai; csak beikkelyezett törvény nem volt még rá.²⁾ A veszély a családon kívüli gyökerezett, törekvésekben, melyek éppen a törvénynek is fogantatói voltak, de fogantatói egy negatív törvénynek is, mely lázadásnak bélyegez ezentúl minden oly fegyveres megmozdulást, mely az alkotmányellenesen kormányzó király személvét kívánná támadni. Eltörlik u. i. az aranybulla 31-ik pontját s így kiszolgáltatják a nemzetet az uralkodóház kényének-kedvének.³⁾ Igaz, hogy szembenáll ezzel a kir. eskü, hitlevél és a szabadságjogokról, kiváltságokról alkotott cikkelvek egész tömege, mégis a gyakorlat és tapasztalat már megmutatta, hogy a Habsburg uralkodóknak a korbeli nemzetellenes politikája ellen egyéb módon védekezni nem lehet. A király már eddig sem tekintette létezőnek az aranybulla záradékát, mert az őt törvényes uralkodásra kényszeríteni akaró urakat elfogatta, kivégeztette, a Thökölyvel fölkelőket lázadóknak minősítette s a vezér kivételével meggyelmezetteknek csupán az országgyűlés kérésére *saját akaratóból*, s nem az említett záradék alapján adott bűnbocsánatot. (1681-ben szintén így).⁴⁾ Így szűnik meg most már az ország önállóságának utolsó bástyája is; a király nem tartja meg esküjét, elfeledi hitlevelét, nem akar tudni az alkotmánybiztosító törvényekről, a nemzet pedig lemond ezek betartásra kényszerítésének jogáról.⁵⁾ Nem marad hátra egyéb, mint hogy várja az alkalmas pillanatot, amíg az uralkodó valamely kéréssel jön elébe s a kérés teljesítésének viszonzásaképp könyörögjön némely sérelem orvoslásáért. Ezen országgyűlés két fontos alkotmánytörténeti határozata tehát: *az elsőszülöttségi örökösödéssel alapuló trónbetöltés s a fegyveres ellenállás jogáról való lemondás törvénybeiktatása*. I. Lipót király fia, József megkoronáztatásának törvényreemelésé azonban még a szabadkirályválasztás megszüntetésének törvénybeiktatása előtt történik. Ez azonban csupán csak a fogalmazás sorrendjében, valamint a koronázás és a törvények szentesítése egymásutánjában mutat ellentétet, de nem a lényegben.⁶⁾

A *törvényhozás*⁷⁾ az országgyűlésen történik, mit a király először a koronázás utáni hat hónapon belül, azután pedig szük-

1) 1687:2., 3.; a hitlevélről Timon id. m. 549. l., valamint Csekey: A magyar trónöröklési jog. 142. l.

2) Vö. 1547:5.; Timon id. m. 533. l.; Deák F.: Közjogi és jogtört. észrevételek, Bp. Sz. 1865. 1. k. 41. l. Csekey: A magyar trónöröklési jog, Salamon: A magyar kir. szék betöltése.

3) 1687:4.

4) 1681:59.

5) Más az eset akkor, ha egy nemzeti királyról van szó; az még ha tirannussá, abszolút uralkodóvá lett volna is, a nemzet s az állam maga lényegében magyar marad (vö. XIV. Lajos abszolutizmusa). Nyilvánvaló, hogy az aranybulla 31. cikkének eltörlése lett az a híd, melyen, bár törvény ellenére, könnyebben lehetett átkelni a legvétkesebb, az elnemzetietleníteni akaró abszolutizmus birodalmába.

6) Vö. Csekey: A magyar trónöröklési jog. 140. l.

7) Vö. Timon id. m. 624—662. l.

ség szerint, de legalább három évenként tartozik összehívni.¹⁾ Rendkívüli eset pl., hogy 1681-ben törvényt hoznak, hogy a király a most nem tárgyalt sérelmek meghallgatására már a következő évben összehívja a két házat.²⁾ Tudjuk, hogy e rendelkezések majd egyikét sem vette figyelembe az uralkodó; 1657-ben foglalta el a trónt, de csak 1659-ben tartotta az első országgyűlést; a másodikat 1662-ben, tehát három év múlva szabályosan; a következőt 1681-ben; az itt tervbe vett következő évit egyáltalán nem s a negyediket 1687-ben. Hosszú uralkodása alatt tehát összesen négy országgyűlést tartott; az örökös királyság becikkelyezése s az aranybulla záradékának eltörlése után egyet sem. A gyűlések helye Pozsony, kivéve az 1681-ikét, amikor (a Thököly-pártiak közelléte miatt) ez Sopronban folyt le, de már is gondoskodnak arról, hogy ez többé meg ne történhessék: a következőket mind, a király által e célra rendelkezésre bocsátandó *pozsonyi házbán* kell megtartani, mert ez a város lett az ország dolgainak elintézésére kijelölve (*locus ad negotia regni articulariter destinatus*).³⁾

Az első országgyűlést tehát Pozsonyban 1659. július 21-én nyitotta meg a király, a másodikat 1662. május 1-én, a harmadik Sopron sz. kir. városban 1681. április 28-án kezdődött, a negyedik Pozsonyban 1687. augusztus 22-én.⁴⁾

Az országgyűlésen megjelentek a már régebben alkotott törvények előírása szerint helyezkednek el a követek tábláján.⁵⁾ De mivel sok bajt okoz a bárók és mágnások tábláján az elhelyezkedés miatt támadó egyenlenség, elhatározzák, hogy ezentúl az első helyet a nádorispán, mint kir. helytartó, a másodikat az országbíró, a harmadikat, ha jelen van, a dalmát-, horvát- és szlavonországi bán foglalja el. Utánuk következik a tárnokmester, majd a bárók, kik, mivel egyenrangúak, a kinevezés időbeli elsőbbsége szerint következnek, aztán a pozsonyi gróf, majd a szentkorona két öre. Majd a megyék örökös és kinevezett főispánjai kapnak helyet. Az egyházi rendűek maguk közt állapodnak meg a helyek sorrendjében.⁶⁾

Mágnások, vagy azok özvegyeinek követei sokszor 6—7 személy képviselőt is magukra vállalják az országgyűlésen; ennek káros hatását elkerülendő, 1681-től egy követ, bármily rendű legyen is, csak két szegényebb mágnás, vagy ezek özvegyeinek helyettesítője lehet.⁷⁾ — Aki az országgyűlésről elmarad és magát nem képviselteti, vagy a király, ennek jelen nem létében a kir. személynök engedelmé nélkül eltávozik onnan, büntetéssel; akik pedig ezek egyenes tilalma ellenére távoznak, vagy állandóan elmaradnak, a büntetés kétszeresével sújtandók (1498. 1.).⁸⁾ E cikkely megújítására az indítékot az adhatta meg, hogy a követek

1) Kir. hitlevél 3. §.

2) 1681:58.

3) 1681:58.

4) Vö. a decretumok bevezető és befejező formulái és Acsády VII. a négy országgyűlés történetéről.

5) 1687:10. 7. §. (1459:26., 1608:1.)

6) 1687:10.

7) 1681:51.

8) 1662:53.

s bárók sérelmeik meg nem hallgatása vagy nem orvoslása miatt sértett önérzettel maradtak el, vagy szálltak lóra onnan.

Az I. Lipót szentesítette törvénycikkelyek száma 299 (133, 55, 82, 29). Ezeknek egy nagy hányada régebbi cikkelyeket újít fel, melyeket vagy kellőképpen, vagy egyáltalán nem hajtottak végre. Az első országgyűlésen van a legtöbb törvényisméllés s ez egészen megmagyarázható abból, hogy a nemzet még akkor remélte azok, valamint az újonnan hozottak valóraváltását. Legfontosabb közöttük a kir. hitlevél. A cikkelyek különböző, többnyire e korra nézve ismeretes hiányok, ferdeségek, zavarok pótlásáról, illetve megszüntetéséről pénzügyi katonai és határkérdésekről szólnak. Sok a kártérítési kereset is. A második törvény kevés cikkelye jórészt katonákról, azonkívül az igazságszolgáltatás rendezéséről szól. A soproni országgyűlés törvénycikkelyei új, különböző körbe tartozó, a nemzet jogi és közigazgatási életébe vágó újításokat igyekeznek megvalósítani (kivéve az állandóan szereplő katonai kérdéseket) s egy cikkelyben ajándékot szavaznak meg a királynénak. Fontos bennük az Ampringen-féle kormányzótanács eltörlése. A negyedik decretum legfontosabb pontjai azok, melyek a dinasztia érdekeit szolgálják, majd utána a sérelmek írásos orvoslása következik, a vallási kérdések elintézése s az idegenek feltűnő nagy számának magyarrá fogadása. Találunk olyan törvénycikkeket, melyekben a többi cikkely megtartását vagy fogadtatását kéri, vagy ahol megújítják a régi t. c.-t, „nehogy a törvénycikkelyek eredmény nélkül hozottaknak tűnjenek fel.“¹⁾

Ilyen tartalmúak e törvények, melyek korántsem adják meg e kor művelődési állapotának, még kevésbbé szellemi törekvéseinek képét.

Stílusuk, bár sok kitörni akaró keserűség olvasható ki világosan a sorok közül, mindig a legalázatosabb, amiben nagyrészt a nemzet lovagias, feltétlenül előzékeny és királya iránt hódolattal viseltető lelkét látjuk megnyilvánulni, kivéve a király közvetlen hódolótól előterjesztett cikkelyeket, melyekben a nemzetnek már önérzetét is alig kereshetjük. Az e korbeli törvényhozást legjobban talán ugyanezen idők jól ismert közállapotának mintájára gondolhatjuk el: a nemzet mozgolódnék, rebellálna, de a fejedelmi önkény felemelt pallosa legnagyobbbrészt visszariasztja a kevésbbé elszántakat.

5. Hitélet és szellemi művelődés.

Az vallásgyakorlat szabadságának megerősítése. A jezsuiták befogadása. Régi és új protestáns templomok. A kultúrtörekvések teljes hiánya. — Inter arma silent musae. Hivatalos nyelv; iskolaügy. A vallásgyakorlatra nézve irányadók az 1606-iki bécsi s az

1) 1681:72.

1645-ik évi linzi békék határozmányai,¹⁾ miket azonban sokszor megszegnek. Különösen alkalmas idők járnak erre a kuruc-labanc világban. Szükség van tehát a végzések új megerősítésére (1681). Az ágostai és helvét hitvallás híveit vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeríteni, paplakjaikat, iskoláikat, templomaikat elfoglalni nem szabad. De számukra is tiltva van ilyen erőszakoskodást katholikuson elkövetni. Külön telkeket jelölnek ki templomok, iskolák és paplakok építésére; megkapják a jogot az általuk épített, katholikusok által elvett, de azóktól még fel nem szentelt templomok (békés elintézés melletti) visszavételére; amely templomokat eddig használtak, ezután is kezükön maradnak, (de innen temetni, itt harangozni a katholikusoknak is szabad — természetesen akkor, ha nekik ott nincs külön templomuk). A magnások és nemesek váraikban és bármely más lakhelyükön bármely szertartásra berendezett imaházat és kápolnát építhetnek. Fizetségekre nézve: a katholikusok az ágostai és helvét hitvallású lelkészeknek — de megfordítva sem — fizetni nem tartoznak.²⁾ A vallásváltoztatásra és gyakorlatra nézve a földesúri jogok érintetlenül maradnak, ami azt jelenti, hogy az úrnak bele szólása van jobbágyai hitéletébe (?). Szembenáll ezzel a hitlevél hatodik feltétele, hogy sem a király, sem semmiféle földesúr nem háborgathat senkit vallása gyakorlásában, bármily rendű legyen is az.

Templom, iskola, paplak építésére a következő helyeken kapnak telket a protestánsok: *Vasmegye*: Demők, Nemes-Csó, Felső-Ór; *Sopronmegye*: Vadosfalva, Nemeskér; *Pozsonymegye*: Réthe, Puszta-Födemes; *Nyitramegye*: Nyitra-Szerdahely, Strázsa (a Vág mellett); *Barsmegye*: Simonyi, Szekesény; *Zólyommegye*: Osztróluka, Garamszeg; *Túrócsmegye*: Neczpál, Ivánkafalva; *Liptómegye*: Híbe, Nagy-Palugya; *Ároamegye*: Felsőkubin, Szlebye; *Trencsénmegye*: Szulovo, Zay-Ugróc; *Szepesmegye*: Görgő, Toporc vagy Batiszfalva; a *kunizsai főkapitányságban*: Szentgrót; a *győri főkapitányságban*: Tihany, Vázsony, Pápa, Veszprém, Győr, Komárom; a *bányavidéki főkapitányságban*: Léva, Korpóna, Fülek; a *felsőmagyarországi főkapitányságban* pedig: Putnok, Ónod, Szendrő, Tokaj, Kálló, Szatmár; *Pozsonyban* a külvárosban, valamint *Trencsén, Modor, Körmöcbánya, Besztercebánya városokban*; *Felsőmagyarországon* pedig *minden ottani* (sz. kir.?) *városban* egy-egy telket. *Zala, Veszprém, Győr, Komárom, Abaúj, Sáros, Zemplén, Ugocsa, Bereg, Torna, Gömör, Borsod, Hont, Nógrád, Solnok és Heves, Pest-Pilis-Solt, Szabolcs, Ung, Szatmár* megyékben csaknem minden templomukat úgyis használják. (1681:26.³⁾

1 1608:k. e. 1. „a vallás gyakorlata mindenkinek nézve szabad legyen, ha azt önkéntesen, kényszerítés nélkül fogadják el, sőt a békeség kedvéért minden (protestáns) vallásnak superintendentsei legyenek.” Vö. még Acsády: Magyarország felállapota 1680. k. Száz. 19. k. 633. l.

2 1681:25., 26.

3 Mégis kedvezőtlenek e végzések a protestánsokra; vö. Acsády VII. 170. l.; Zsilinszky: Az 1681-iki soproni országgyűlés történetéhez -36. 76. l.

Sok jogot kaptak tehát a protestáns felekezetek, sokat, tekintetbe véve a király erős katolikus világnézetét, mit a kormányzásban is érvényesíteni igyekezett.¹⁾ Hogy ezen törvényadta jogokkal élhettek-e a felekezetek, némi világot vet ez cserjesi törvénytörvények elleni irtózatoss felháborodás, bár másrésztől — egyik törvényünnelől²⁾ úgy értesülünk, hogy az ágostaiak és helvétiek visszaéltek a törvény használatával, tehát azzal többé nem élhetnek, az azokban való részesedésük ipso facto, magától megszűnt. Pedig a protestánsoknak templomok birtokbavételére törvényes alapjuk volt. De az uralkodó e törvénnyel talán a most (1687-ben) bent is elismert *jezsuita rend* munkáját óhajtotta eredményesebbé tenni, bár megígéri a protestánsoknak, hogy a jövő országgyűlésen követhetnek jogaik kiterjesztését,³⁾ sőt, hogy kimutassa jóakarát. azoknak automatikusan megszűnt jogait visszaadja, a templomokat helyreállíttatja még a kath. papság tiltakozása ellenére is.⁴⁾ Viszont Horvát-Szlavonországban a katolicizmus a teljesen domináló vallás.⁵⁾

Esküt tesz a király koronázásakor s az eskü kötelezettsége fennáll az örökösödési jogon koronázandó új királyra nézve is. — A honfiúsítás is érvénytelen eskü letétele nélkül.

A káromkodókat törvény szerinti büntetéssel sújtják.⁶⁾

Irodalomról forrásaink semmiféle formában nem emlékeznek meg. — A törvényhozás nyelve latin. A bevallóleveleket idegen nyelven írják s így sokszor megtörténik, hogy az egyszerű népet rászedik, mivel az nem érti e levelek nyelvét.⁷⁾

Az *iskolaügyre* fontos, hogy a protestánsok felekezeti iskolák építésére engedélyt és telkeket kapnak.

Jellemző, hogyan ruháznak egy idegen emberre — nemzetisége után — új családnevet: az 1659-ben magvarrá fogadott Obuchowszky Jánost másként *Lengyel Jánosnak* nevezik s ezt a törvényt is befoglalták.⁸⁾

6. Belügyi kormányzat, közigazgatás.*

A nádorválasztás kérdése, nádori jogkör. Horvát bán. Vármegyei autonómia és kiterjedt hatáskör; megyei katonai hatóság. Különleges esetek a megyei közigazgatásban. Szabad városok. Földesúri autonómia. Jászok és kunok, hajdúvárosok, oláh statútumok.

1) Vö. a linzi béke után 1647:5– 10., 13., 14.

2) 1687:21.

3) 1681:26.

4) 1687:21. Vö. ehhez Fraknoi: Magyarország egyh. és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. III. 397. stb. I. és Acsády VIII. 458. stb. I.

5) 1687. 23.

6) 1659:42. (1563:42.)

7) 1687:13.

8) 1659:133.

*) Acsády VII. 387. és Magyarország belállapota 1680. k. Száz. 19. k. 643. I.

Magyarország belső kormányzata, közigazgatása Lipót uralkodásának első felében csak azon kis területre szorítkozott, mely a török hódoltságon és Erdély különállásán kívül megmaradt.¹⁾ (Thököly fejedelemsége a közigazgatásra nézve döntő befolyással nem hatott.) De hogy e hátralévő területen is mennyi bajjal, akadályoztatással és panasszal történt az, arról a Magyar Törvénytárnak forrásul használt része is eléggé világos, mondhatni megdöbbentő képet ad. A legmagasabb közigazgatási hatóságon, a nádori hivatalon kezdve, mindenütt sok törvénytelen eljárás esik az udvar részéről s az alattvalók természetesen mindig felkavarják a visszahatás kisebb-nagyobb, ártatlan, vagy veszedelmesebb hullámain. Az idegen tisztviselők elleni panaszok soha nem szűnnek meg, a pozsonyi kamara alelnökét s a Kassai helytartót is idegen voltak miatt távolítják el törvényhozásilag.²⁾

A kir. hitlevél, mely hivatva lett volna elejét venni az udvari kormányzásban folyó szertelenségeknek, részletesen megszabja a király és nádor közti jogviszonyt, a király jogkörét és kötelességeit a nádor hatalmára, hatóságára és hivatalára nézve. Ezek a köteleességek, illetve nádori jogok még Lipót uralkodása alatt változásoknak lettek alávetve, főként mert a helytartótanács alkotmányellenes felállítása és működése ezt a törvényhozáson, a legközelebbi nádorválasztás alkalmával s máskor is szükségessé tette. Kihívta Lipót korának első *nádora*³⁾ Wesselényi Ferenc (1655. óta), Felsőmagyarország katonai parancsnoka, mindenképpen derék ember, mint jó hazafi, hű alattvaló és talpig férfi. A szerencsétlen végű szövetségzésbe is talpigmagyarságra vitte bele s nem tudta aztán magát kifejteni emman.⁴⁾ Az udvarnak aztán éppen az szolgált legjobban alkalmul arra, hogy a Magyarország feletti hatalmat *helytartóság* kezébe adja.⁵⁾ De ennek kényszerű megszüntetésével visszaállította a király a nádori méltóságot s biztosította a nemzetet, hogy az új nádor halála esetén az eddig is szokásban lévő s 1667-ben mellőzött 1608. kor. előtti 3. t. c. szerint fog eljárni. Így került aztán a nádori székbe galanthai gróf Eszterházy Pál, Fraknó örökös ura, főudvarmester, az ország bányaváradéki s Ujvárral szemközt álló végrehelyeinek vezérkapitánya, 1681-ben.⁶⁾

A nádori szék a királyi trón után következő legnagyobb méltóság.⁷⁾ A nádor a királlyal történt megállapodás szerinti fizetést kap. Ha a királynak hosszabb időre távol kell lennie az ország székhelyétől, régi szokás szerint a nádor királyi jogokkal van felruházva⁸⁾ az országgyűlés összehívására és a hadvezetésre nézve is.⁹⁾ A 1609-ben ruházott azon jogot, hogy a kir. kincstárra hármasított telkekből 32 jobbágytelket és gyámságot is szabadon

1) Vö. Acsády: Magyarország belállapota 1680. k. Száz. 19. M. 458.

2) 1681:13. Az egész felosztásra vö. Acsády VII. 363., 388. l.

3) Timon id. m. 688. l.

4) Pauler Gy.: Wesselényi F. és társainak összeesküvése.

5) Vö. Károlyi A.: A magyar alkotmány fellügmentése 1673-ban.

6) 1681:1. Vö. Zsilinszky: Az 1681-iki soproni orsz. gyűlés történetéhez. 23. l.

7) U. a.

8) (1608:k. c. 18.)

9) (1618:56., 1.)

adományozhat, 1659-ben megerősítik; ezáltal védekezhetik némi-képpen a király által ajánlott Magyarországra özönlő idegenek hatalmas és veszedelmes birtokfoglalásai ellen.¹⁾ — Háború indításakor, tehát a felkelések előkészítése végett is a király a nádorral tanácskozik, általános vagy részleges felkelés alkalmával a helyzetről tájékoztatja a királyt és igazolja a felkelés szükségességét, elvégzi a rendes katonai szemlét, a földesúri és megyei katonák lajstromának másodpéldányát ellenőrzés céljából magánál tartja, a fölkelés elmulasztásáért a főpapoktól és főuraktól beszedi, vagy beszedei a büntetést, amiből természetesen megfelelő járulékot kap.²⁾ Biráskodik a garázdálkodó vég helyi tisztek, kapitányok fölött.³⁾ Kihirdeti az e korban sokat előkerülő határkiigazító bizottságok gyűlekezését,⁴⁾ kiegyenlíti a mágnások közti viszályokat.⁵⁾ Mint a közigazgatás legfőbb tisztje, betölti Pest-Pilis-Solt vármegyék főispáni hivatalát.⁶⁾ De legtöbb munkája van az ország területén mint bírónak; főleg, mint említettük, mágnások közti viszályokban, hatalmaskodási ügyekben ítél, megindítja és vezeti a gonosztevő mágnások elleni pereket. Birtokfoglalási perekben a végrehajtólevél bemutatása mellett elrendeli a végrehajtást, vagy megkeresi a felvidéki generálist, hogy az rendelkezze. (L. a Biráskodás c. fejezetben.) Eltörli a több helyt felállított jogtalan és szokatlan vámot.⁷⁾

Magyarország kapcsolt részének, Horvát-, Szlavon-, Dalmát-országnak élén közigazgatási és hadügyi tekintetben külön *bánja* van, ki az országgyűlésen az országbíró után következő (3.) helyet foglalja el. A kir. hitlevél e kérdésben is biztosítja az ország kiváltságait, melyek lezutóbb 1608-ban erősítették meg, amikor oda Ferdinánd fhg. ment katonai parancsnokul, közvetlenül a bán hatásköre fölé rendelve s vele folytonos és barátságos érintkezésben állva.⁸⁾ A báni hivatalt egyébként a király adományozza, így e korban első bán gr. Zrinyi Miklós, a költő; ennek 1664-ik évi halála után fivére, Péter került be a méltóságba. Ez is tragikus véget ért azonban.⁹⁾ Harmadik bán, kit a király az alkotmány tiszteletének látszalat alatt tartott országgyűlésen jelentett be kinevezett bánnak, monyorókeréki gróf Erdődy Miklós volt, kinek visszaadta az összes báni jogokat, miket Zrinyi Péter kivégzése után az alkotmány felfüggesztésével örökre elvenni akart s *viszsaállította az országrész szabadságait s kiváltságait is.*¹⁰⁾ Az országgyűlés az 1681-iki bejelentést is csak a következő országgyűlésen vette végleg tudomásul, mert ekkor adta vissza a király e kapcsolt részek teljes szabadságát (vö. 10. jegyzet.) Fizetésről és katonákról is gondoskodnak számára, hogy a kulpai veszélyezte-

1) 1659:30.

2) 1681:5., (1613:18.,) 1681:17., 1662:10., 11., (1622:21.), 1

3) 1681:18.

4) 1681:23.

5) 1659:65.

6) 1659:75.

7) 1681:44.

8) 1608:11., 1609:27.

9) Vö. Pauler Gy.: Wesselényi F. és társainak összeesküvése; Acsády VII. 212—290. l.

10) 1687:22.

tett helyeket biztonságban tarthassa.¹⁾ E kapcsoló részekben tehát a bán tölti be a nádorispán szerepét hadügyi, közigazgatási és bírói ügyekben a mánásokkal szemben is. Helyettese az *al-bán*. Mint a nádor, végrehajtási, vagy más ügyekben karhatalommal rendelkezik.

A magyar pénzügyigazgatásba törvényellenesen, jogtalanul állított, idegen tisztviselőkből álló kassai kamarai helytartóságot eltörlik,²⁾ mert ez sérti az ország alkotmányát, mint sértette az Ampringen-féle legfelsőbb közigazgatási hatóság.

Az autonóm vármegyék annyira elkülönültek, hogy az országgyűléseken megye-szövetségek küzdöttek az udvar ellen, máskor összefogva az ugyanazon érdekeket képviselő, vagy ugyanazon sérelmeket szenvedett szabad városokkal, együtt indultak az ostromolt és erősen döngtetett alkotmány bástyáinak védelmére.³⁾ — A vármegyei területi *autonómia*, *pallosjoggal* felruházva, külön intézi minden dolgát, bírósága önállóan működik, honnan a nyolcados törvényszékhez, kir. Kúriához, báni székhöz, nádorhoz fellebbeznek. A vármegye pallosjogát csorbitani még háború esetén sem lehet, (mint ahogy ezt a győri parancsnok többször megtette.⁴⁾ Amely ügy nem a megye hatáskörébe tartozik, arról a nádorispánnál tesz jelentést.⁵⁾ Bíraskodási joga ingó dolgokban való örökösödési ügyben 1.200, zálogos birtokok és adósságok dolgában 6.000 forintig terjed.⁶⁾ Eljárási joga különösen most, e zavaros időkben érvényesül, amikor sokan még az u. n. gonosztevőket és kóborlókat is (akiknek nem kis hányadát a bujdosó kuruc legények, vagy még előbbi felkelésekből visszamaradt csavargók alkották,) befogadják, ezek, vagy az ezeket pártfogásuk alá vevők ellen indul eljárás,⁷⁾ nem szólva a sok törvényteleniségről, túlkapásról, mik az ilyen zavaros időknek természetszerű velejárói. — De hatalma van a megyebeli szabadok felett is. A véghelvi felsőbb tisztviselőt is perbe fogják vagyonáról illetékes megyéjében, ha kihágást követ el;⁸⁾ bányáügyeket kivéve a bányatisztek, bányászok és bányabérfizetők is a megyei hatóság alá tartoznak. Bármely iparos, mesterember, mészáros, akár nemes, vagy szabad városi polgár, bármely rendbe tartozzék is, ha a megye által megszabott árakban a szabályzatot nem tartja be, megyei törvényszék előtt köteles felelni s a büntetést megfizetni.⁹⁾ A megye testét alkotó nemések közt is sok a rend ellen lázadó, féktelenkedésre hajló elem, kik, bár a nemesi kiváltsággal való élést nem vetik meg, de a kötelezettségek alól kibújni igyekezvén, a megyék ellenük irányuló ősi hatalmának súlyos fenyejtését hívják ki maguk ellen.¹⁰⁾ Ugyszintén azok is, akik egészen közönséges gonoszletteket követnek el (s kiknek száma alaposan megsaporodott): *immunitásukat nem ve-*

1) 1681:62.

2) 1681:13.

3) Corp. Jur. H. bevezetés. Vö. Timon id. m. 724. l.

4) 1662:30.

5) 1681:20.

6) 1662:32., 1681:33.

7) 1659:17.

8) 1662:36.

9) 1659:48., 71.

10) 1687:12.

szik figyelembe, hanem a vizsgálat megejtése előtt, (de a tett teljes felderítése után) elfogják őket s azután elítélik.¹⁾ Gonosztevő *mágnások ellen is a vármegye jár el*;²⁾ a gonoszok üldözése a főpapoktól, mágnásoktól, nemesektől kivendő felkelés elmulasztása esetén pedig ugyanezekről saját javára bírságot szed be. Emellett a megyei hatóság a csavargókat mind a főnnebbiek, mind a szabad városok s birtokaik területén üldözheti s az elfogottat nem is azon terület urának köteles átadni, melyen az elfogatás történt, hanem az alispánnak.³⁾ Garázdálkodó katonákat a véghely kapitánya, vagy földesúr a szolgabíró és esküdt jelenlétében köteles megbüntetni s ha ezt nem teszi, a megye sújtja pénzbírsággal, — de katonai ügyben a hadi bíraskodás hatáskörét nem érintheti.⁴⁾ Beleszólhat azonban a városi bíraskodásba ott, hol a város tanácsa a megye által szabályozott iparcik árdrágítóját nem akarja megbüntetni, mert annak végrehajtására a megye szintén fel van jogosítva.⁵⁾ De ingatlan javakban való bíraskodás tekintetében a megyei bírának csak ugyanegy megyében van hatáskörük.⁶⁾

Az ítéletek *végrehajtását* a megye végzi saját karhatalmával, megyei csapatainak mozgósításával éppúgy, mint a jobbagyszőkések körüli végrehajtásokat is. Akik a bírói végrehajtásokat háborgatják vagy megakadályozzák, azok megbüntetését is e széleskörű közigazgatási hatóság végzi s a jogtalanul, törvénysértéssel felállított vámok eltörlését is; a hazai kereskedelmet védi azáltal, hogy az iparosok árúinak az értékét szabályozza s a szabály ellen vétőket a szolgabíró által bünteti.⁷⁾ Az ipari életbe egyébként is beleszól a kiváltságok ellenőrzésével. — Az eljárások befejeztével visszaírt birtokokat a megyék alispánjai adják vagy bocsátják át a jogos tulajdonosnak.⁸⁾ s minden más birokfoglalási per végrehajtására a fő-, vagy alispánok vannak kötelezve a megyei karhatalom igénybevétele mellett.⁹⁾ Ha az ügy nem kétséges, a visszaadást egyszerű kivizsgálás után a király, valamely rendes bíró, vagy a megye fő- és alispánja, a korlátlanul rendelkezésére bocsátott megyei fegyveres hatalommal végezteti.¹⁰⁾

A közigazgatás-bíraskodási autonómia mellett legfontosabb joga, helyesebben a haza iránt való kötelessége a megyei önálló bandériumok kiállítása; e bandérium tagjai, vezérei megyebeliek: összeírást, szemlét, ellenőrzést s büntetést (főpapok és mágnások kivételével) a megye adminisztrál s a kár és haszon, mi ezekből folyik, a megyére hárul. Az összes főpapok, mágnások, nemések és szabad városok a nádorispán, a felső részeken ezen részek főkapitánya, Horvát-Szlavonországban a bán előleges tud-

1) 1687:14.

2) 1659:18.

3) 1659:16.

4) 1659:15.

5) 1659:71.

6) 1681:32.

7) 1659:71.

8) 1662:29.

9) 1681:11. 3. §.

10) 1681:31.

tával a fő- és alispánok parancsára tartoznak szemlére állás végett felkelni.¹⁾ Az alispánok szedik be a táborba nem szállás miatti büntetést a mágnásokon és főpapokon kívül mindenkitől.²⁾

A *megye tisztviselői*³⁾ a megyei székhelyen és a szolgabíróság helyén tartózkodnak. A mi mai állapotainkhoz hasonló esetek történtek a török hódoltság korában is, hogy t. i. a megye teljesen török hatalom alá jutott, vagy csak egy része maradt meg a szentkorona fennhatósága alatt. Ilyen volt Esztergommegye is, mely Ujvár, még előbb Esztergom elvesztével megyeszékhely, sőt minden terület nélkül maradt, de hogy a megye, mint status fennmaradjon, elhatározták, hogy a megyei gyűléseket és törvénykezést ezután Rév-Komáromban fogják megtartani.⁴⁾ Más irányú, de szintén különleges eset az, hogy miután a Nagyhatmegyével egyesült Kishonti járás is Korpona helységről nyeri közigazgatása irányítását, megyegyűlésre utóbbi járás nemesei a megye székhelyére (Korponára) kötelesek eljárni. Ez pedig igen messze esik tőlük s rengeteg költségükbe kerül a székhelyt minden ügyben felkeresni. Ezért ők ugyanazon főispán mellé, a nagyhatmegyei alispánnal teljesen egyenjogú alispánt választanak maguknak, mellé szolgabírákat és esküdteket; ez az alispán igazságot szolgáltat, közgyűléseket hirdethet és tarthat, de kollégájával minden közös ügyben érintkezik s egész megyére szóló megyegyűlést csak a nagyhatmegyei hirdethet, emezzel egyetértően.⁵⁾ Pest-Pilis-Solt megyék örökös főispánja a nádor.⁶⁾ — A megyei tisztviselők jogairól, feladatáról, hatásköréről kevés adatunk van s azok sem újak. Jelentéktelen adminisztrációs eljárásokat szabályoznak. — Mint autonómiával rendelkező hatóságok, a megyék közt is fordulnak elő viszályok, főleg területi kérdésekben, miket kiegyenlíteni, vagy elsimítani a nádor kötelessége.⁷⁾

A *városok kir. kiváltságolásáról* s ezen szab. kir. városok túlságos elszaporodásáról a városi polgárságról való tárgyalás közben már megemlékeztünk s feltüntettük, hogy ezek követelnek száma már majdnem meghaladta az országgyűlésen megjelent többi követek számát. Ők alkották a „quartus statust.” 1681-ben még felveszik *Rusztot* is a szabad kir. városok sorába;⁸⁾ ugyanakkor ismétellen határoznak Zengg kiváltságai felől, melynek jogait 1659-ben, sőt már 1608-ban is felújították, amikor e városnak az or-

1) 1659:28.

2) 1662:5. Vö. Timon: id. m. 729. l.

3) Vö. Timon id. m. 738. l. és Fekete L.: A vármegyei tisztikar a XVI—XVII. sz.-ban.

4) 1681:50.

5) 1687:25. 1729-ben részletesen szabályozzák a két alispánt választó megye új közigazgatási rendszerét: 1802-ben pedig véglegesen Gömör-megyéhez csatolják a kishonti járást. (1729:23. 1802:9.)

6) 1659:75. „P.-P.-S. vármegyék főispáni hivatala a mostani és jövődöbeli nádorispánoknál legyen.”

7) 1659:65., 1618:71. A fent ismertetett új megyei jogkör ilyen fejlődésével fejlődtek ki azok a megyék, melyek a beolvasztó törekvéseknek — végső eredményül — ellenállni tudtak.

8) 1681:60. A városokról általában Timon: Magyar alkotm. és jogtört., 608., 749. l.

szágtól való elszakítása fenyegetett, de még most is ki van téve a beszállásolt katonaság önkényeskedésének s a katonai hatóság még a kiváltságok megerősítése mellett is megmarad a városban.¹⁾ — Általában a városok szabadalmait és kiváltságait ismételtlen megerősítik, amire annál is inkább szükség van, mivel őket is folytonosan háborgatják s jogaikat csorbítják.

Az országgyűlésen való részvételi jogot az új szabad városok is megkapják (pl. Ruszt). Polgári hatóságukat maguk választják és ebben senki sem befolyásolyhatja, zavarhatja őket.²⁾ Pénzverő joga van Körnöcnek, azonkívül a bányavárosok is verhetnek pénzt olyan értékben, mint az az örökös tartományokban van előírva.³⁾ Kímélve vannak az idegen katonaság beszállásolásától (ezt azonban a katonaság nem acceptálta. 1681:9.). Adóikat a 13 városbeliek is törvényes előírás szerint fizetik.⁴⁾ Taksa kivételénél figyelembe veszik azon szabad városokat, melyek az ellenség közelsége miatt eléggé meg vannak terhelve kötelezettségekkel, vagy ahol a hely terméketlensége sanyarú viszonyok közé juttatta a lakosságot (pl. Zágráb).⁵⁾ Hadügyi tekintetben: a hadiszerek szállítása a szabad városok kötelessége, az elromlott ágyúkat alkalmasabb helyre szállítják javítás végett, a kir. seregbe minden nem címeres polgári háztól 1 gyalogot küldenek. Ugyancsak ennyit küldenek a *szabad mezővárosok és szabad falvak* is.⁶⁾ A német és magyar katonák, valamint ezek özvegyei *polgári telkek és egyéb ingatlanok után az adót a városokban fizetik*. A városok kegyúri jogába beleszólása senkinek sincs.⁷⁾

Földesúri autonómia, hogy várába, kastélyába, semmiféle udvarába sem külföldi, sem bennszülött *zsoldos katonaság, sem őrség nem szállhat meg*.⁸⁾ Alárendeltjeinek egy részét bizonyos dolgokra, pl. katonáskodásra nézve kiváltságolhatja. Saját birtokain bíraskodási joga van s ha a károsult, vagy sértett panaszára (bár pallosjoga van,) nem jár el kellő eréllyel, az ügyet a megyéhez s más felelbbvitelkehez kell vinni.⁹⁾ Egyes földesurak katonái, szolgálói, jószágkezelői vétkezés esetén a helybeli kapitány által elfogathatók, de eljárás végett a földesúrnak adandók át.¹⁰⁾ A földesúr engedelme nélkül távozó oláhokat, ha visszatérni nem akarnak, új uruk elűzheti őket birtokáról s személy- és vagyonbüntetést mérhet rájuk. De hiába a földesúr tiltakozása, ha területéhez tartozó jobbágyság vagy falvak a törököknek önként behódolnak s a megye a leghigorúbban fellép ellenük. Itt a megyei hatalom a földesúri jogkörbe avatkozik.¹¹⁾

1) 1659:96., 1681:77.

2) 1681:60., 41.

3) 1659:72., 1662:48.

4) 1659:11.

5) 1659:94.

6) 1681:43., 1609:15., 1662:5.

7) 1662:30., 1681:41.

8) 1662:13.

9) 1659:15.

10) 1659:20.

11) Vö. Timon id. m, 594. és 613. l.

A földesuraknak egymásközti vitás ügyeit a nádor egyenlíti ki.¹⁾

A *jászok* és *kunok* autonómiáját, helyesebben *szabadságait*, az *oláhok éspradauciak*, majd a *hajdúk kiváltságait* megerősítő cikkelyek semmi részletezést nem tüntetnek fel, úgy hogy ezekről semmiféle szempontból nem rajzolhatunk képet. A hajdúk egy része szétszórtan, s megint többen földesurak birtokán, hol többkevesebb, de a cikkelyekben körülhatárolatlan kiváltságokkal élnek. — Az *oláhok statútumait* ismételtelen eltörlik, bár azokat egy ízben az ügyeik elintézésére kiküldött bécsi bizottság közbejötté nélkül az udvari kancellária jogtalanul megerősítette. (L. 1. fejezet.).

7. Hadügy, külügy.

Háborúk. Katonai főtisztségek. Zsoldos királyi hadsereg; állandó katonaság száma. Idegen katonaság az országban. Nemesi felkelés, telekkatonaság. Hadiszerek. 4 végvári főkapitányság; várak. Buda visszavétele. Külügyi politika nyugat és a török felé. — I. Lipót háborúit részint mint osztrák herceg, részint mint magyar király folytatta. Minket közelebbről a török háborúk érdekelnek, amelyekben a nemes magyar nemzet annyira tönkrement, hogy a hazafiak száma az azóta is viselt háborúk pusztításának eredményét nem tekintve is, aránytalanul és ijesztően megfogyott s a túlsúlyát csaknem elvesztette az évtizedekig tartó rettenetes öldöklések alatt. A kor török veszedelme, német álka és kuruc-labanc pártoskodása állandó fegyverbenállásra kényszerítették a megfogyott, vérevesztett magyarságot, s amikor végre visszanyeri területének nagyrészét, az idegen hatalom még biztosabban ül nyeregbe az elkeseredett honfiak fölött. Zrinyi Miklós gróf vitéz serege már ura és vezére életében csaknem lehetetlenné válik az udvar irigysége miatt, a nemesi fölkeléssel a király rendelkezik s Montecuccoli kunktátorkodása csak a veszedelmet nagycsóbitja.²⁾ Idegen hadsereg ül be a várakba, városokba, nemesi kastélyokba és kínozza, gyötri a maradék magyarokat.³⁾ — 1659-ben magyarrá fogadják Gonzaga Hannibál mantunai őrgrófot, a gyalogság és lovasság fő-ezredesét, így kerül be az állandó katonaság főtisztségére egy merőben idegen ember, aki azonban mégis viselheti méltóságát annak ellenére, hogy egyházi, világi és katonai tisztséget, csak honfiak viselhetnek — mert ő is magyar már. És nem ez az egyetlen ily eset. (Vö. az indigenák kimutatása 1. fejez.)⁴⁾

A legfőbb katonai tisztséget a király viseli. Ő hívja össze az országgyűlés által megszavazott felkelést, kinevezi a hadvezéreket s kikéri a külföldi segélyeket. Veszedelem idején hadi szerelvényekről gondoskodik, a katonák, várőrök számát kiegészíti, a

1) 1659:65.

2) Vö. Acsády VII. 155., 196. stb. l.

3) Acsády: Magyarország beállapota 1680. k. Száz. 19. k. 705. l.

4) Ujhelyi: Az állandó hadsereg 1657—1780. 120. l.

katonai segílyt a határon készen tartja.¹⁾ Hadisegély kérése céljából a pápához, a római szl. birodalomhoz és Spanyolország királyához fog fordulni, azután pedig a hitlevélhez való alkalmazkodással a nádorispánnal és a haditanáccsal lép összeköttetésbe.²⁾ Közvetlen helyettese a nádor, akinek a főkapitányok is alá vannak rendelve; Horvát-Szlavonországban a bán, akinek állandó hadi ereje, kinevezésekor, igen csekély.³⁾ A bán közvetlen parancsnoksága fölött áll a gráci haditanács.⁴⁾ Katonai tisztségre, mint fennebb említettük, csak *magyar* emberek nevezhetők ki (kapitányság, ezredesség.⁵⁾ A horvát- és szlavonországi véghelyek minden katonai tisztségére a kinevezéseket a bécsi katonai bizottság intézi.⁶⁾

A királyi haderőt részint bennszülött magyar, részint idegen *zsoldos*⁷⁾ katonaság alkotja, mely főleg a végvárakban, vagy török betöréseknek kitett szoros útakon helyezkedik el. A határnak eleinte a töröknek még mindig tartó előnyomulása, azután a felszabadító sereg győzelmei következtében való folytonos változása miatt a véghelyek nem mindig ugyanazok valamely határszakaszon.

A zsoldosok részére az 1659-iki országgyűlés a Felvidék kivételével (mely katonasággal adózik, úgyszintén az esztergomi érsek is összes javaival együtt, 100 lovaszt tartván fegyverben az érsekújvári erősségben,) minden meg nem hódolt kapu után 10, meghódolt után 5 frt. hadisegélyt szavazott meg két évi tartamra. Ezt a segílyt a szoros utakat védő katonaság ellátására fordítják.⁸⁾ Megszavazzák azonkívül a magyar kamarához fizetendő fél harmincadot 3 év, majd a legközelebbi országgyűlés megtartásának határidejére, amihez 1681-ben még a sóvámokat s egyéb, a kincstárba hármlott összegeket is adnak.⁹⁾ Szlavonország pedig, mely a magyarországi adóknak bár csak felét fizeti, a véghelyi katonák részére mégis megszavaz minden egyes portára 10 Rénes forintot, azonkívül a harmincad felét is beszolgáltatta.¹⁰⁾ 1662-ben a fél harmincad helyett 500 gyalogos eltartására kötelezik magukat a horvát-szlavon rendek.¹¹⁾ A végvárakban e pénzekből rendszeresen alkalmazott kémeket is fizetnek.¹²⁾ — Az összegek nagyrészt a várak erősítésére kellett fordítani s részben emiatt is történt az, hogy a katonák nagyon sokszor nem kapták meg zsoldjukat. A római szl. birodalom is segítette Magyarországot, mint az egész

1) 1659:85., 1622:14.

2) 1681:5. Vö. Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentisékkel. Bpest. 1903. III. 372—479. l.

3) 1681:62.

4) 1681:72.

5) 1681:70., 1659:97.

6) 1659:97., (1635:31., 1647:63.)

7) Ujhelyi: Az állandó hadsereg tört. 114—204. l. Jogi helyzetükről vö. még Timon id. m. 826—841. l.

8) 1659:8.

9) 1659:9., 1662:15., 1681:15.

10) 1659:86. (1 R. frt. = 120 dénár). Vö. Timon id. m. 805. l.

11) 1662:17.

12) 1681:5.

kereszténység védőbástyáját, csak a pénzből kevés jutott magának az országnak. Pedig a birodalmi tartományok fejei rendszeresen behajtották az adót. Meghatóan tűnik elő a magyarok önfeláldozó harkésszége, amikor azt mondják: „bízvást hiszik az országglákok, hogy a római szent birodalom és a szomszéd országok s tartományok inkább kívánják az ily hatalmas ellenséget idegen, de velük legközelebb szomszéd földről, semmint saját földjükről kiűzni s kiűzésére inkább elegendő pénzsegéllyel járulni, semmint-hogy azt saját testükkal s gyermekeik és nejeik rabságra adásával, fogadják.“ Hogy pedig nehogy valamely császári tartományba is betörjenek a törökök, mielőbb szükség van a csehországi és más tartományok hadisegélyére is, amit szintén itthon kell hadicélokra fordítani.¹

A pénz azonban egymagában nem elég a hadviseléshez. Az 1655. évi 3. cikkely előírja a véghelyi katonák számát, ami azonban csak írás marad. A magyarok nagy része szívesen katonáskodnék, de részint nem fizetik meg zsoldját, részint nem is fogadják fel. Az udvar német és más nemzetekbeli zsoldosokkal árasztja el az országot. Hogy jelen pillanatban, 1659-ben mennyi — hozzávetőlegesen — a zsoldosok száma, nem tudjuk megállapítani, néhány adatot azonban felmutathatunk. Az ország felső részein a két évre megszavazott hadisegély mellé, kik segélyt nem fizetnek, 300 lovast küldenek, a szabad városok 100 gyalogost;²) Nyitra- és Barsmegyék 150 gyaloggal járulnak a haditeher viseléséhez.³) Az esztergomi érsek is tart 100 lovast (Érsekújváron) s maga fizeti és élkelezi őket. A folytonos török betörések s nagyobb háborúk alkalmával elvesztett végvárakból visszamaradt katonák száma: Nyitrára küldik 1681-ben az érsekújvári 1000 lovast és 500 gyalogost; Szeredre 300 és 200-at; Sellyére 300 és 300-at; Farkasdra 300 és 300-at; Kis-Tapolcsánra 200 és 150-et; Lévára Szőgyénből 150 és 100-at; Korponára az ottlévő 100 lovason felül Gyarmatról és Palánkról 400 és 300-at; Kékkőre Nógrád-lól 150 és 200-at, Fülekre Széchenyből 300 és 200-at; Légradra azt a 150 lovast, kiket régebben az azóta lerontott kiskomáromi erősségbe rendelték; Szalavárra és más környéki végekbe 240 gyalogot, Kányavárra pedig Mogyorósdra huszat.⁴) Ezeken kívül még sokfelé tartózkodtak és kóboroltak fizetett és fizetetlen zsoldosok. Horvát-Szlavonország is sok katonát tart váraiban, különösen a Kulpa folyó mentén a török vonalán, akik miatt, mivel az adók nem elegendők eltartásukra, több ezernyre menő adósságba verté magát ez az országrész.⁵)

És mégis, a nagy török veszedelem állandó fenyegetése ellenére (a békék nem szolgáltak mindig gátul az előrenyomulásnak), a zsoldos katonák tömegeit bocsátják el, amikor azok egy-egy el-

1) 1659:2.

2) 1659:8.

3) 1659:22.

4) 1681:5, (vö. alább a várak jegyzéke s az 1655:3. t. c.). Az itt fel tüntetett létszám: 3.450 lovas és 2.660 gyalogos. Vö. Érsekújvár hadi létszámára Acsády VII. 179. l.; Újhelyi: Az állandó hadsereg 1657—1780. 201. l.

5) 1681:75.

esett várból kiszorulnak. Ennek megakadályozására rendelik aztán, hogy e katonákat az elvesztett erősséggel szembeni várba kell telepíteni, nehogy azok mindenféle garázdálkodással, fosztogatással zavarják a köznyugalmat s hogy e váraknak erősebb őrségük legyen.¹⁾

Hiába harcol a magyar országgyűlés a német katonák kivite-
léért. 1659-ben határidőt szabnak: a végvidéki idegen katonák
1659. júl. 21-től kezdődően 3 év alatt kiviendők, addig pedig erős
fegyelem alatt tartva, ők is a nádortól, a fő- és alparancsnoktól
függnek. Azután pedig idegen katonaságot a magyarok tudta és
beleegyezése nélkül behozni nem szabad.²⁾ Mi sem természetesebb,
minthogy e törvényt sem hajtotta végre az udvar, mint ahogy a
kir. hitlevélbe fölvev, 1608-ban hozott ezirányú törvényt sem.³⁾
És nem tartotta meg később sem, pedig 1662-ben, majd 1681-ben
újra tiltakozik ellene az országgyűlés. Természetesen az éppen e
törvénytelen dolgok miatt támadt felkelések jó ürügyül szolgáltak
az ország megszállására s e katonák egyéb súlyos kihágások mel-
lett e helyekről a hadiszerezvényeket és fegyvereket is elhordták.⁴⁾
Szlavonország is ugyancsak meg volt rakva németekkel, a varasdi,
óvári várak tele voltak velük. És az ellen is tiltakozni kellett, hogy
ingyen szállásadással, gabonának, takarmánynak, szénának és élel-
miszereknek megszabott áron való összevásárlásával és ingyenes
szolgáltatokkal valakit terheljenek, mert még a papi házakat is
megrótták efélékkel.⁵⁾ De hiába való volt minden, bár a tisztek
is és mindenki köztük, Magyarország törvényeinek volt alárendel-
elve.⁶⁾

Hogy mennyi erőszakoskodást követtek el ezek a mozgalmak
lecsillapítása és várvédelem ürügye alatt behozott katonák, arról
mi csak nagyon halvány képet rajzolhatnánk. — Büntetésük az
ország törvényei szerint történt. Nagyobb kihágások alkalmával
bízfaltságot rendeltek az ügy kivizsgálására,⁷⁾ az országban bört-
mérő, vagy iparüző katonák ezen foglalkozásukhoz tartozó dolgai-
kat elveszítették (iparvédelem), az ingatlant birtokló katonák ja-
vaikat veszítették el, ha a hatóságnak nem engedelmeskedtek,⁸⁾
a nemesi jogokat háborgató hazai katonákat hatalmaskodásért
büntették, az idegent elbocsátották (?)⁹⁾ közönséges katonákat
mindkét nemzetről való bírák útján a katonai törvények szerint
büntették,¹⁰⁾ a német katona-kereskedők, ha áruik után nem fizet-
ték meg a rendes vámokat és harmincadokat, áruik elkebezdása mel-
lett még büntetésben is részesültek. 500 frt. azon kapitányok és
hadnagyok büntetése, kik a parasztkon hatalmaskodó katonákat
fejdíjukban s az okozott kár megtérítésében el nem marasztal-

1) 1681:5.

2) 1659:25.

3) „a király az ország tudta és előleges beleegyezése nélkül háborút
ne indítson és az országba idegen katonaságot be ne hozzon.” 1608:k. e. 2.

4) 1681:8., 9.

5) 1681:12., 1662:2.

6) 1681:56.

7) 1659:95.

8) 1681:78.

9) 1681:19.

10) 1681:22.

ják.¹⁾ A garázdálkodó katonákat pedig a vétség helyén tettenérve, bárki elfoghatja és letartóztathatja, ha pedig ez nem lehetséges, a megye, vagy más felettes hatóság jár el ellenük.²⁾ Egyéb-ként általános büntetésül a kihágó vég helyiek s kapitányok és azok, kik a létszámot nem tartják be, első ízben fizetésük elvesztésével, ismétlődés esetén fejükkal lakolnak. (Vö. fentebb a vég helyi katonák száma.³⁾

Az ország haderejének legnagyobb, de nem állandó zömét a *nemesi fölkelés* és a főkesteri telekkatonaság táborbaszállása teszi. Lipót az általa összehívott 4 országgyűlés közül háromon szavaztatta meg a nemesi fölkelést, a negyediken, Buda visszavétele után már nem volt reá szüksége, sőt talán veszélyt jelentett volna terveivel szemben.

Az 1659-iki országgyűlés kiegészíti az 1622. 21-ik t. c.-t azal, hogy akiknek saját bandériumuk nincs, meg nem hódolt 10, meghódolt 20 jobbagytelek után egy lovast, ezenkívül minden kaputól egy gyalogost állítanak maguk mellé, kapunélküli nemesek pedig kirovásszerint fölkelve mennek hadba. Az általános fölkelés többi részletére az 1635. 88. és az ebben hivatolt cikkelyek az irányadók.⁴⁾ A szabolcsmegyei felkelt hajdúk az országon kívül katonáskodni nem tartoznak.⁵⁾

I. Lipót korának hadtörvényeit részletesen az 1662-iki országgyűlés hozza meg. Ekkor u. i. újraalkották az egész felkelési törvényt, amit 1681-ben csak néhány bővítéssel láttak el, Horvát-országra nézve pedig az 1659-iki törvény az irányadó, (mely egy szintén régebbinek az újravétele).

A király összehívja a felkelést *nyílt háború* idején, *végső ellenségeskedés és szükség* esetében, valamely *főerősség megszállásakor, nagyobb ellenséges támadáskor*, vagy a török által elfoglalt *főerősség ellen induláskor, maga mellé*.⁶⁾ Mivel tehát a legnagyobb szükség, vagy ellenségeskedés bekövetkezik, a felkelés kihirdetendő, a kk. és rk. pedig határidőre kötelesek készen lenni a következő módozatok szerint: minden *magyarországi* birtokos, bármily állapotú vagy méltóságú legyen, *saját személyén kívül* minden 20 meg nem hódolt, akár egész, akár fél, negyed, vagy zsellértelekhez tartozó ház után saját költségén 1 maga részéről 1 lovas, jobbagyai után pedig azok költségén 1 gyalogos katonát állít táborba. Meghódolt házaknak minden negyvenedikétől állítja a lovast és gyalogost az előbbi feltételek szerint. A háború folyamán tehát ezen urak csapataikkal táborozni kötelesek; az ő példájukra állítják ki és tartják várakban lovas és gyalog katonáikat a *káptalanok, zárdák, konventek, szerzetek, apácák, káptalanon kívül álló apátok és prépostok* is. E káptalanok, zárdák, egyh. testületek még egy-egy papot is küldenek a táborba istentisztelet vég-

¹⁾ 1659:19.

²⁾ 1659:15. (1608:2, a garázdálkodó katonáknak azonnal fejüket kell venni s ezt bárki megteheti, ha birtokán garázdálkodáson kapja őket.).
venni s ezt bárki megteheti, ha birtokán garázdálkodáson kapja őket.).

³⁾ Vö. Zsilinszky M.: Az 1681-iki soproni országgyűlés történetéhez, 14. l.

⁴⁾ 1659:7.

⁵⁾ 1659:73.

⁶⁾ Timon id. m. 801—826., 1659:85. 1. §. 1662:5., 1681:46 stb

zésére; az oly káptalanokba nem kebeleztet apátok, prépostok, ha kisebb birtokosok is, s a címzetes püspökök, kiknek nemesi joguk van, vagy személyesen, vagy alkalmas lovasok útján képviseltetik magukat. A szegényebb plébánosok tízen fogadnak egy lovast. A 200 frt. évi jövedelemmel bíró lelkészek, káptalanokba nem kebeleztet oltárosok, vagy oltárigazgatók, kápolnamesterek, soproni javadalmasok javadalmaik arányában egyenként 1 lovast fogadnak. Szabad városok minden 20 polgári ház után egy gyalogost, a megyék területén birtokjoggal rendelkező városok a birtokos nemsekhez hasonlóan minden 20 ház után kiállítják az egy lovas és gyalog katonát; a polgárok és idegenek, kiknek zálogjoguk van, minden zálogukban lévő 20 ház után egy lovast, mezővárosok és kiváltságos szabad falvak minden ház után egy-egy gyalogost adnak.¹⁾ Földesurak szabadosai, egyházak nemesei, hajdúk (kik csak katonáskodás tekintetében kiváltságoltattak földesuraik részéről, a földesurak költségén azok mellett katonáskodnak). A hajdúvárosok a királytól kapott szabadságlevelek rendelkezései szerint kelnek fel, míg a szórványosan lakó, jobbágyt szolgálatot teljesítő, nem kiváltságolt hajdúk után a földesurak a rendes egy lovast, maguk a hajdúk az egy gyalogost állítják ki 20 házanként. Meghódolt és meg nem hódolt rácok, egytelkes és címeres nemések személyesen vonulnak be; a bányabirtokosok, bányabérlők, évi 200 frt. jövedelemmel, egy lovast állítanak. Birtokos özvegyek és más, hadviselésre képtelen főpapok, mágnások, nemések, valamint azon főpapok, mágnások és nemések szolgálatára kötelezett nemések, kik a király, vagy az ország szolgálatában vannak, vagy véghelyen katonáskodnak, saját személyeik után egy lovast, de jószágaik után is a rendes módon egy lovast és egy gyalogost állítanak. Osztatlanul gazdálkodó fiúk közül kettő-három küld egy testvért személyes megjelenésre, azonban birtokaik után ők is beszolgáltatják a megfelelő számú lovas és gyalog katonákat. Manesdorff királynéi birtok minden 20 ház után egy gyalogot állít. A honosított idegeneket a szomszéd tartományok mintájára a nádor taksálja meg, a szőlő- és földbirtokos külföldieket, háztulajdonos és más házában lakó zsidókat, anabaptistákat, kereskedőket, jövevény kalmárokat, marhakereskedőket, befogadott száműzötteket, saját malommal bíró molnárokat, kereskedő skótokat, ser- és pálinkafőzőket, szénégetőket, favágókat, hamuszedőket, üvegeseket az adandó katonák helyett a megyék taksálja meg.²⁾ — E rendelkezésektől az 1681-iki törvény csak kevésben tér el. A káptalanokba nem kebeleztet apátok, prépostok, ha kisebb birtokosok is, a c. püspökök, ha nemesi jogaik vannak, személyesen kelnek fel, szemben azon előbbi elrendeléssel, hogy ezek vagy személyesen, vagy alkalmas lovasok által képviselve jelennek meg a táborban. Az előbbi szabad városok helyett, melyek húsz polgári ház után küldenek egy gyalogost, most szabad városok, bányavárosok és kiváltságos mezővárosok.

1) Így most már ez nem tiszta telekkatonaság, mert pl. a városokban lévő, házakat zálogban tartó *pénzemberek* is házanként állítják katonáikat.

2) 1662:5., 12.

ról szól az intézkedés. A városi polgárok, kik fekvő javakkal rendelkeznek, s a külföldiek, most 20 ház után nem lovas, hanem gyalogost küldenek s a mezővárosok, szabadságolt faluhelyek, melyek eddig minden ház után fölszereltek egy gyalog katonát, s a kunok, jászok, kincslári szabadosok most 20 háznaként adják azt. Az előbbi törvényből hiányzik az, hogy a meghódolt részen lakó nemesek ketten együtt adóznak egy lovas fogadására az alispánhoz. Manesdorff ezentúl gyalogos helyett lovas állít ugyanazon kvóta szerint.¹⁾

Ezekben foglalhatjuk röviden össze a felkelésre kötelezettek hadi hozzájárulását Magyarországon, míg Horvát-Szlavonországra külön törvények vonatkoznak. Itt irányadók az 1538. 4. és az 1601. 12. t. cikkek.²⁾ 1659-től e részekben nagy ellenséges támadáskor a kir. és báni bandérium mellett a mágnások, nemesek, más országalakók fejenként kelnek fel s a földesurak egy, vagy két kapu után szükség szerint egy lovas, jobbágyaik után egy gyalogost, nagy szükségben jobbágyaik $\frac{1}{5}$, végső szükségben pedig $\frac{1}{3}$ részét viszik táborba. A Kulpán túli részeken a földesurak és országalakók a fölük kitelhelő fölszereléssel és számban, azonkívül nagy szükségben jobbágyaik $\frac{1}{10}$, sürgető szükségben $\frac{1}{5}$, vagy $\frac{1}{3}$ részével növelik a sereg erejét. A főpapok, káptalanok és birtokos szervezetek a telekkel bírók szerint állanak sorba. Azonkívül a káptalanok, szerzetes konventek és testületek istentisztelet céljaira egy, esetleg több személyt küldenek a seregbe. A zágrábi káptalan otthonmaradó kanonokjai saját személyük helyett egy-egy lovas, osztogatlan birtokosok egyiküket küldik el. Földesúri szabadosok, egyházi nemesek uraik költségén katonáskodnak, egytelkes és címeres nemesek, mint Magyarországon, személyesen ünek lóra. A horvát-szlavon szabadvárosok kiváltságlevelaik rendelkezései után igazodnak. Vannak ezeken kívül Horvátországban, a tengermentelen, szlavonországi véghelyeken a szomszéd tartományoktól zsoldot húzó katonák, ittlakó tótok, oláhok, praedauciak, kik szükség esetén, amennyiben azt a véghelyek őrzete megengedi, személyesen jelennek meg a felkelt seregben.³⁾ E részek felkeléséről még 1662-ben és 1681-ben is intézkednek, eltérést azonban annál kevésbbé találunk, mert régebbi s a fönebb tárgyalt cikkekre hivatkoznak.⁴⁾

Aki a hadbavonulás kötelezettségét elmulasztana, pénzbüntetést fizet. És pedig: főpapok, káptalanokba nem kebelezett apátok, prépostok, mágnások, birtokos nemesek külön-külön; káptalanok, zárdák, konventek, barát- és apácaszervezetek testületileg minden hónap után fejdíjaikban, ezenkívül a táborozás egész tartamára javaik közbeesüjében;⁵⁾ címeres és egytelkes nemesek fejdíjaik felerészében, bányabirtokosok és a többi összes katonakötelesek a megyétől kiszabandó büntetésben, jobbágvok a részükről be nem küldött minden egyes gyalogos után havonként egy-egy gyalog fejdíjában marasztaltatnak el. A befolyó összegeket a nádor

1) 1681:46.

2) Vö. Timon id. m. 805. l.

3) 1659:85.

4) 1662:6..1681:66.

5) az örökbecsű $\frac{1}{10}$ része.

az ország, az alispánok a megyék katonai szükségleteinek fedezésére fordítják.¹⁾ 1681-től az egytelkes és címeres nemesek táborba nem állásért már egész fejdíjat fizetnek.²⁾ Megbüntetik azt a kapitányt, katonatisztet, alispánt, vagy szolgabíró, aki valamely fölkelésre kötelezett egyént fölment a hadbaszállás alól, mert *senki magát pénzen meg nem válthatja*, sem semmiféle terhet magáról el nem háríthat. Ellen esetben a kivétek és kivettek egyaránt büntetésben részesülnek a kivett lovas, vagy gyalogos fejdíjának erejéig.³⁾

A részleges nemesi felkelések régebbi, 1609. 65. l. c. szerint mennek végbe, ezeknek szükségességét a nádor a teljes magyar tanácsból igazolja.⁴⁾

A kapitányok és a megyében választott katonatisztek zsoldjáról a megyék saját hatáskörükben gondoskodnak;⁵⁾ a 10 szegényebb plébános által küldött egy lovas fizetésének nagyságát az esperes szabja meg.⁶⁾ A megyei és földesúri zsoldos katonák, kiket felfogadjuk a táborba küld, mivel néhol nagy, másutt ellenkezőleg csekély számban jelentkeznek, különböző nagyságú zsoldot fogadtak el. Erre nézve meghatározzák, hogy egy ily zsoldos egy hónapra, ha lovas, 4, ha gyalog, 3 magyar forintot kap; aki ennél többet fogad el, az összes náló lévő felszerelést elkobozzák tőle, a többet fizető pedig e katona fejdíját tartozik büntetésül lefizetni. A felfogadás után a katona nem távozhathat el, aki pedig zsoldját fölvéve, ezt mégis megteszi, fejével lake! Bármely nem nemes lehet arra kényszeríteni, ha a királynak, vagy valamely végvárnak zsoldért szolgálatba állani nem akar, hogy személyes letartóztatással vég helyi bennszülött várőrök közt katonáskodjék.⁷⁾

A felkelés fővezére a király; utána rangban a nádor, majd a vezérkapitányok következnek. 1662-ben üresen áll az egyik vezérkapitányi állás. (E méltóságokra törvény szerint mindig bennszülött, magyar embert kellett volna kinevezni). A dunáninneni és túli részekben az e tisztséget viselők most már megmaradhatnak állásukban, de betegségük esetén szintén bennszülöttet kell helyükre állítani. Ezek a megyei csapatok főkapitányai, kik kötelesek respektálni a megyék főbb katonai méltóságviselőinek jogait. A megyei külön kapitányok az alispánok s csak ezeknek erre való alkalmatlansága esetén választ a megye a nemesek közül.⁸⁾ Azon bandériumoknál, melyek urainak különböző megyékben vannak birtokaik, a birtokos személyéhez csatlakozva maradnak a lovasok, míg a gyalogosok saját megyéjük seregének a számát gyarapítják. A meghódolt területekről felkelő csapatoknak gyalogjai is a földesúr mellett haladnak.⁹⁾ Minden megye saját zászlaja alatt vonul fel és táboroz.¹⁰⁾ Az így felsorakozott csapatokat, miután a

1) 1662:5.

2) 1681:46.

3) 1662:9.

4) 1681:47.

5) 1662:9.

6) 1662:5.

7) 1662:8.

8) 1662:7.

9) 1681:46.

10) 1662:7.

megyék már megmustrálták a táborban a főkapitányok, esetleg a nádorispán újra szemle alá veszik. A szemlén a főpapok, mágnás urak, nemések, majd más katonakötelesek állanak, fel sorrendben s ilyenkor ellenőrzik azt, hogy mindenki rendesen kiállította-e a rárótt létszámot s maga helyett nem más, zsoldos katonát állított-e.¹⁾

A körülményektől kényszerített fölkelésen kívül az erre kötelezettek, és pedig a főpapok és mágnások, nemések és szabad városok a nádor, a felső részekben ezen részek főkapitányának, Horvát-Szlavonországban a bánnak előleges tudtával, az ispánok felhívására *minden évben* teljes hadifölszereléssel *szemlére* kötelesek állani, elsőik 50, birtokos nemések 25, egytelkes és címeres nemések pedig 12 frt. büntetés terhe alatt.²⁾ A vármegyék mind a szemlék, mind a felkelés előtt összeírják a nemesi házakat s az erről készült listástrom másodpéldányát megküldik a nádornak, hogy az pontosan megejthesse az ellenőrzést.³⁾ A mindeddig kapuk közé nem számított Detyát és Mytnát Zólyom-, Kékkő-Alja, Béér, Felfalu és Agrád falukat Nógrádmegyében szintén összeírják 1659-től.⁴⁾

Hadi szereknek szállítására a fentebb ismertetett járulékok szolgáltatásán kívül, a szabad városok kötelesek.⁵⁾

A korbeli magyar határ a török hódoltsági oldal felől állandóan váltakozván, a *péghelyek* nem mindig maradnak meg véghehelyeknek, illetve belsőbb várak válnak azzá; a kor első felében a török nyomul előre s állandó hódítgatásaival, betöréseivel és várvívásával törökké teszi a gyengébben védett, sokszor idegen őrség által tartott végvárakat. A második időszakban, a felszabadító háború folyamán, ezek a helyek visszakерülnek a magyar korona kebelébe, így a várak állapotáról igazi, helyes képet nem adhatunk. Adataink szerint róluk a következő felsorolást állíthatjuk össze:

A várak katonai igazgatása négy főkapitányság által történik: a felsőmagyarországi, bányavidéki, győri és kanizsai főkapitányság által.⁶⁾ — *Szatmár és Kálló* várról s ellátásukról az 1655-iki várellátáskor nem intézkedtek, pedig a váradi török folytonos kirohanásai állandóan veszélyeztetik a vidéket. Ezért mindkettőt megerősítik s várőröket rendelnek a védelem ellátására.⁷⁾ Helyreállítják *Nyulábvár*, *Károly* és *Bélteket* is, a Tiszántúl védelme céljából. *Tokaj*, *Ónod* és *Szerednye* várak szolgálnak még a Felső-tiszavidék védelmére. *Szendró* megerősítésére 10.000 forintot fordítanak 1659-ben, de az összeget még 1662-ben sem használták föl eredeti rendeltetésére; ingyenmunkával az ittlakók mindegyike birtoka arányában járul a megerősítéshez. *Diósgyőr* lerontott várát *Balogh* és *Dívénnyel* együtt a bányavárosok oltalmára állítják

1) 1662:10.

2) 1659:28.

3) 1662:11.

4) 1659:67.

5) 1681:43.

6) 1681:5.

Acsády VII. 165. stb. I. Jogi helyzetükről vö. Timon id. m. 826–841. I.

7) 1681:26. 13. §. E várakról általában s a várhódításokról vö.

vissza; a vár a felkelések pusztításai közben dőlt romba. *Putnok* felszerelését 1659-ben sürgetik, ingyenmunkájával pedig Gömör-megyét terhelik meg; *Somoskő*höz Trencsénmegye egyik járása szolgál pénzben; *Fülekre* 1681-ben az elesett *Szécheny*ből rendelnek 300 lovaszt és 200 gyalogost, ingyenmunkával egész Nógrád- és Liptómege, a Kishonti-járás s az egyesült Pest-Pilis-megyék szolgálnak; *Ósgyán* saját tartozékának erejét fordítja várjavítási munkálatokra. *Buják* és *Nógrád* megerősítéséről is határoznak, utóbbi azonban az 1663—64-iki török támadásoknak (bár a pest-megyei ingyenmunka odarendelését s a feltétlen gondozást már 1659-ben sürgették,) áldozatul esvén, 1681-ben 150 lovasát és 200 gyalogját *Kékkőre* rendelik, ahová egyébként Hontmegye harmadik járása szolgáltat ingyenmunkát. *Damásd* erősséget még 1681. előtt lerontották. *Drégely-Palánk*hoz 1659-ben kiszabták az ingyenmunkákat, *Csábrág*hoz, mely a bányavárosoknak igen jó védelméül szolgál, saját tartozékait rendelik. *Szitnya* várhoz faluját, míg *Bozók* erősség a sághi prépostságot, a pilisi apátsággal kapja. *Kis-Tapolcsány*ba rendelnek 1681-ben 200 lovaszt és 150 gyalogost, ingyenmunka végzésére saját birtokait s Bars megyéből a lerontott *Verebély*hez rendelt negvedik járást. Nem kapta meg azonban még most sem (1681-ben), az 1655-ben elrendelt létszámú katonaságot, úgyszintén *Korpona* sem az ugyanakkor rendelt 100 lovaszt, de később 400 lovaszt és 300 gyalogost kap az elesett Érsekújvárból, ingyenmunka végzésére pedig Hontmegye két járását az (eszt.) érseki jószágokkal, Zólyom-megyét és Trencsénmegye hegységi járását. *Lévára Szőgyén*ből küldenek 150 lovaszt, 100 gyalogost, ingyenmunkára Bars megye három járását, az eszt. káptalan több javadatmát, Túrócot és Árvát a szőgyéni munkákkal. Legjobban igyekeztek megerősíteni és megvédeni *Érsekújvárt*, mely az egész Felvidék kapujának tekintetelt. Körülvételére az eszt. érsek, Lippay György ajánlotta föl hozzájárulását, ezenkívül a vár sáncáinak kitisztítására, melyek a hely fontossága ellenére, az elhanyagolás folytán betemetődtek. 1659-ben 50.000 forintot fordítanak, az ingyenmunkákat pedig Pozsonymegye végzi. Katonáinak számát az eszt. érsek 100 lovassal gyarapítja. Az erősség később (1663.) mégis török kézre kerül amikor aztán katonaságát más fontos végekbe telepítik s ingyenmunkáját is az újonnan megjelölt végek erősítésére fordítják. Innen törtek ki a törökök rajtaütésekre, ami annál könnyebb volt, mivel a szemközt lévő magyar végek nem voltak rendezve; ezért kéri a királyt, hogy a nádorral s haditanáccsal egyetértve határozza meg e végvárak főkapitányságának székhelyét a parancsok, rendelkezések fogantatosíthatása végett.¹⁾ A felszabadító hadjáratban elsőik közt kerül vissza a koronához. *Komárom*ban új várat építettek, mely alkalommal, katonai célokból nemesak polgári, hanem még nemesi házakat is lerontottak és telkeket vettek igénybe. *Nyitra* várba 1681-ben még 1000 lovaszt és 500 gyalogost küldenek, a vár alatti két őrhelyet bekerítik s az 1663—64-ben elvesztett várak közmunkájából is juttatnak oda; egész Nyitra-megyét (kivéve természetesen a kistapolcsányi birtokokat), azután Trencsénmegye két já-

1) 1681:49.

rását az esztergomi érseknek ezen megyékben lévő jöszágaival együtt. *Szered* még kap 300 lovaszt és 200 gyalogost, ugyanekkor *Sempte* várral közmunka végzésére hozzáadják a pozsonymegyei három járást a bennük levő érseki jöszágokkal együtt, *Sellye* pedig *Farkasddal* együtt kap 300 lovaszt s ugyanannyi gyalogost és egyedül egy pozsonyi járást ingyenmunkára. Említjük még a Felvidéken *Bakabánya*, *Szászi* és *Osztroška* erősségeket s a Csallóköz védelmére megerősített *Lipótváron* kívül *Keszegfalvát* és *Guttát* s az 1681-ben elrendelt *Elecske*, *Récsény*, *Lakácsi* falvak valamelyikének erődített helyvé való kimunkálását. *Sztrecén* és *Budetin* várak falvai közt a birtokjogra nézve támadt eltérés, amit bizottság egyenlít ki. *Győr* vára, melyet a Dunának sodrával éppen ideforduló ága állandó mosással fenyeget, Mosonmegyéből kap bizonyos pénzösszeget, mit eddig a kapitányok kezeihez fizettek ki s amelyet ezután vármunkák fedezésére kell fordítani (kapuk szerint 3½ forint, vagy kézi ingyenmunka). E vár parancsnoka ellen az a súlyos kifogás esett, hogy mind a megyének, mind a városnak s máscknak is megvonta a pallosjogát, holott ezek ősi jogon élnek azzal. Ezért a sértettek országgvűlési orvoslatozt nyernek.¹⁾ *Óvár* katonái ellen van a legtöbb panasz: pallosjeg címén még nemeseket s azok jobbágyait is sértgetik. *Kismarton*, *Kabold*, *Kőszeg*, *Fraknó* (melynek örökös ura gr. Eszterházy Pál nádor), *Szarvók*, *Borostyánkő* elidegenített javak visszakebelezését izéri a király az 1659-ik évi hitlevélben. Kőszeghez tartozandóságai ingyenmunka fejében 300 forintot fizetnek. *Körmend*, *Surány* és *Komjáth* mezővárosokat megerősítik, és pedig első Batthyány Kristóf és Pál grófok birtokainak segítségével, a két utóbbit maguknak a városoknak az ingyenmunkájával.²⁾ *Kapornak*, *Pölöske*, *Gesztes* várak ingyenmunkájához való járulás régebbi törvény szerint hajtandó végre, úgyszintén *Pápáé* és *Devecseré* is, míg Veszprémhez egész Tolnamegye s a Tolna- és Somogymegyek közt vitás területek szolgálnak. *Sümegről* kelő fölszerelés céljából a király gondoskodik, mert az egyébként már védhető állapotba van helyezve, amennyiben Széchenyi György köfállal vettette körül.³⁾ *Vázsony* ingyenmunka céljaira a saját és *Palotavár* tartozékait veheti igénybe, *Tihany* pedig a sajátján kívül még öt birtokét. *Egervárhoz* Vasmegyéből Olszók és Ózászka birtokokat, *Egerszeghez* a kőszegi vár fekvőségei után 100, azonkívül a Keglevich Pétertől behajtandó 1500 forintot (amivel az országbíró előtt az ingyenes munkák fejében arlós maradt)⁴⁾ s 1681-től a pécsi járást a püspökség javaival, rendelik. Az Ausztriától 1618-ban (1618. 35.) kiépítésre vállalt *Szakvár* a kőszegi 300 frt.-ból kap 50-et, azonkívül 4 falut, az elesett véghelyek katonaságából meghatározatlan főszámot, majd Kiskomárom ingyenmunkáját, Sopronmegye szigeti járását, de nem az ide tartozó, *kémeknek* fenntartott Csökölyt.⁵⁾ *Kiskomárom* vára ezidőben megv. veszendőbe s egész katonaságát másfelé telepítik, pedig ezek biztonságára (hogy út-

1) 1662:30.

2) 1662:20.

3) 1662:18.

4) 1662:24.

5) Vö. Takáts: Rajzok a török világból. II. 133. stb. l.

közben török támadások ellen menedéket s védelmet kapjanak) építették újra *Hidvég* várkastélyt is. *Szentgyörgy* Somogy megye Szigeti-járásából Darány falut s a Segesdi-járást 7 faluval, *Szentgrót* a Kaposi- és Koppányi-járásokat, *Lövő* a teljesen rombadőlt Mogyoród kastélytól az odatartozott két birtokot nyeri el ingyenmunkához. *Mura-Szombat* egész vára, a kapuk, kerítések, sáncok és árkok, az örök és csöszök tartása az országbíró felügyelete alá tartozik. *Légrad*hoz a lerontott kiskomáromi régebbi őrséghez rendelt 150 lovast küldik, *Kányavár*hoz pedig 20 gyalogost. — *Kőrös*, *Kapronca* és *Zágráb* városok lakói az odatartozó várbeli nehéz munkálatokkal nagyon meg vannak terhelve, ezért a taksa kivételénél figyelembe veszik ezt s a katonák túlkapásait is megszüntetik. Ugyanez áll *Varasdra* is, hol már régóta szeretnék, ha a német katonákat eltávolítanák onnan s ezért állandóan panasszal élnek az országgyűléseken, különösen pedig azért, mert a katonák mind lelegeltetik kaszálóikat a barmokkal.¹⁾ *Sziszek* várát 1681-ben adják vissza a zágrábi egyház káptalanának birtokába.²⁾ *Dubovác* és a *Károlyvárosi* erősség ügyét is végre már elintézi a király gr. Zrinyi Miklós bánnal, aki már őseiben is követelésekkel bírt az udvarnál ezen javakra nézve.³⁾ *Berkessévína* építésének befejezését és ennek, valamint a *báni és kulpai véghelyek*nek felszerelését is a királytól kéri.⁴⁾

Ezekben ismertethetjük az adatainkban előforduló várakat és kisebb erősségeket, néhány megjegyzést fűzve hozzájuk ugyanezen adatokból. A felszabadító háborúban e helyek visszakerülnek az országhoz *Budavárral* s az ország nagy részével együtt. Lépótnak e háborújáról, mit nagyrészt idegen seregek által, de a magyaroknak minden fölük telhető részvételével folytatott, mondja a IV. törvény alázatos előbeszéde: „... a keresztény névnek oly nagy s annyi évek során át mindenfelé törhetetlenül és dőlőfősen dühöngő esküdt ellenségét a haza s Ófelsége többi országai és tartományai nyakáról távol időkre elűzve . . . oly elmondhatatlan győzelmet s diadalt nyert, melyhez hasonló. Isten kegyelméből, ily folytonos, állandó s tartós hadi sikerrel, Ófelsége bármily dicsőséges elődeinek, az üdvözült királyoknak egyikére sem ragyogott.”

Láttuk, törvényhozásunk, hazafiaink mily gondot igyekeztek fordítani a végvárak jókarban tartására s kellő védsereggel való ellátására; láttuk azt is, mégis mennyire elhanyagolta azt a katonai vezetőség. Pedig még azokat az adókat is, amelyeket a megvédekhez idejében be nem fizettek behajtásuk esetére szintén e célra fordították, — ha befolytak.⁵⁾ Az erősségek egyéb védelemben is részesültek; mivel sokszor meg voltak szorulva élelem dolgában, a lakosok drágábban adták nekik a gabonát, mint annak

1) 1659:93., 99., 1662:3., 1681:73.

2) 1681:68.

3) 1659:109.

4) 1659:192. — A várakról, véghelyekről szóló cikkelyek legfontosabbjai: 1659:4., 130., 1681:5., 6., 7. Vö. még a várakról általában Takáts: Rajzok a török világból II. 1., a véghelyi munkák elvégzéséről Zsilinszky: Az 1681-iki soproni orsz. gyűlés történetéhez. 21. l.

5) 1662:27.

rendes ára lett volna, amit az országgyűlés tilt el későbbre;¹⁾ a birtokosok benépesítik, a végek körül levő elhagyott falvakat s pusztákat;²⁾ a horvátországi véghelyekre rendelt őrszéki oláhok azonban mégsem kerülnek oda, mert a bécsi bizottság elintézése alá vetett ügy minden országgyűlés után újra elaludt. A kedvezésekre pedig, főképp a német katonák részéről, az volt a válasz, hogy a valóban alkotmányt és törvényt sértő tetteken kívül még közönséges gazságokat is elkövettek. (Ezredesek, tisztek a szlaven- és horvátországi végeken jöszágokban, pusztákban, erdőkben, vízekben, halászatokban, varsákban s a nemesi házak udvarain és telkein tettek ilyeneket, a jövedelmeket és hasznokat pedig egész egyszerűen maguknak szedték el).³⁾

A véghelyek építéskor a szükséges épületeket a nádor, vagy a megyék írják elő.⁴⁾ Mindenféle ürügyek alatt még *téli szállásokat* is készítettek, foglaltak a zsoldos katonák, amit azonban csakhamar megtiltanak nekik.⁵⁾

Thököly *kurucot* a legnagyobb részt az uralkodó s a bécsiek szájafeze szerint stilizált törvények közönséges gonosztevőkként tüntetik föl.

Az udvar *külügyi politikáját* főleg a franciaországi vonatkozások érdekelték. Erősen közreműködött a spanyol udvar politikája az örökös királyság törvénybeiktatásakor az örökösödésnek II. Károly spanyol király fiágú magvára való kiterjesztésére.⁶⁾

A törökkel való béke tárgyalására nézve sürgetik azt, hogy a dolgot magyar tanáccsal intézzék, a portai magyar követhez s a császári török követhez született magyar biztost adjanak, kinek magyar ügyekben a császáriéval teljesen egyenlő hatásköre legyen.⁷⁾ Az udvarban lévő török követeket az udvari kamara terhére tartják el, nem mint eddig, a lakosság zaklatásával, amit az is fokozott, hogy a követek részére a fuvart is a magyar lakosok adták.⁸⁾ Hadi segély céljából a király országgyűlési felhatalmazással a pápához, a római szent birodalomhoz, Spanyolország királyához fordul. Még a hitlevél igéri, hogy a Csehországgal, más szomszéd tartományokkal és *Erdéllyel kötött szövetségek érvényben maradnak.*

A kir. hitlevél a határkérdések elintézését, megoldását igéri. Ilyen kérdés pedig igen sok van s elintézésükre több bizottságot is rendelnek — többnyire hiába. Egviki legégetőbb ilyen kérdés Lubló és a 13 szepesi város ügye, ami azonban a sok intézkedés, jóakarati utánjárás mellett is megoldatlan esomó marad; a lengyel határok kiigazítására rendelt bizottságok emberöltőkön át

1) 1662:16

2) 1681:74.

3) 1681:74

4) 1659:130.

5) 1681:73.

6) Vö. Fraknoi V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel, III. 372—479. és Acsády: Magyarország tört. (1657—1711.) VII. 14., 468. l.

7) 1681:4. Már 1659-ben is megújítják a török udvarban tartandó magyar követről szóló 1649:7 és 1655:50. l. cikket. (Eredményeül 1. a vasvári békekötést.)

8) 1659:29. Vö. Takáts: Rajzok a török világból II. 354. l.

majd kihalnak, majd az elköltözöttek helyébe új bizottsági tagokkal egészülnek ki.¹⁾ E határügyek többnyire magánbirtokosok közt keletkeznek. A sziléziai határperet a nádorra bízzák, mert ott a budetini perben ő, mint magánbirtokos, nyertes is lett s az ügy határozatait az országgyűlés is jóváhagyta. Külön bizottságok indulnak Ausztria, Stájerország, Szilézia, Morvaország felé s ezek határidőre kötelesek ott kiszállani.²⁾ Mi sem természetesebb, hogy a legközelebbi országgyűlésen új bizottság kijelölésére van szükség Ausztria, Morvaország, Szilézia, Stájerország, Karinthia és Krajna, valamint Lengyelország és Erdély felé.³⁾ Ugyanezt a rendelkezést 1687-ben is meg kell újítani, illetőleg végre már fogadtatósíttatni; egyben a bizottság elnökévé Kollonich Lipótot teszik.⁴⁾ A lengyelek 1657-ben valami károkat okoztak a határon, amiket ha diplomáciai úton nem lehet megtéríteni, a nádor gondoskodik elégtételről, még egyesek követeléseire nézve is.⁵⁾

Természetesnek kell találnunk, hogy a török bódoltság határain, a legnehezebb viszonyok és legveszedelmesebb körülmények közt élő szegény földnépe sokszor meghódol a töröknek, nem bírván kiállni a kétfelől ráható zaklatásokat.⁶⁾ Pedig gyakran esett, hogy itthon nem kapván elégtételt, török urakhoz fordultak panasszal, bár az főbenjáró büntetést vonhatott maga után.⁷⁾ — Nádasdy Ferenc grófnak Ausztriában fekvő jószágai után való adózás körüli nehézségeket is bizottság tünteti el.⁸⁾ Vámügyi kérdéseknek külfországgal való tárgyalására is bizottság száll ki.⁹⁾ vagy pedig a király gondoskodik Ausztriába viendő cikkek kiviheztéről.

Külfországgal való jóviszony megtartását is célozhatta az a rendelkezés, hogy ezeknek Magyarországon élő polgárai, előkelők és mánások, semmiféle katonai terheknek nincsenek alávetve, csupán csak jóakaratuknak és jóindulatuknak nyilvánítását várják el tőlük.¹⁰⁾

8. Adó- és pénzügy.*

— A „máriás“ pénzek. A pénz értéke. Független magyar kamara; bevételek, adók, adósegély, vámok és harmincadok; az adó-behajtók visszaélései; magánvámok. A horvát-szlavonországi adó-ügy. Ingyenmunkák. Tized és kilenced. Rendes ajándék 'a királynénak. — Pénzügyi téren nagyobb újítással nem találkozunk. Behatóan gondoskodnak a körmöci aprópénz veréséről. Az elren-

1) 1659:40.

2) 1662:37.

3) 1681:23.

4) 1687:15.

5) 1659:26.

6) 1681:48.

7) 1659:11.

8) 1659:84.

9) 1662:42.

10) 1681:46.

*) Vö. Acsády: Magyarország belállapota 1680 K. Száz 19. K. 710 stb. I

delt aprópénz, valamint a három krajcáros (vagy 5 dénáros garas) finomsága és értéke a bécsi garasokéhoz idomul. E három krajcáros egyik oldalára a Bold. Szűz, másikkra a király képét metsztették be (ez az u. n. *máriás*) s a szükségnek megfelelő számban és ől latnyi értékben verve, elfogadását a szomszéd tartományokban is kötelezővé tették, ez azonban nem befolyásolta Körmöcnek más pénzekre való verési és forgalombahozási jogát. E pénzeket a bányavárosokban is oly értékben verik, mint az örökös tartományokban.¹⁾ — A magyar pénz értékét megmutatja az, hogy az általános fölkeléskor lovasok állítására kötelezett személyesen hadba nem indulók 200 frt. évi jövedelemmel bírván, lovasaiknak megszabott zsoldja havonként 4 frt; ez évenként 48 frt. lenne, ami a jövedelemnek csaknem negyedrészt teszi. Ha meggondoljuk, hogy ez összegből a lovas egy évig magát lovával együtt el tudta volna tartani valamely hosszú táborozás alatt, elég nagy értéket képviselhetett a neki fizetett összeg, hozzávéve, hogy háború esetén mindent drágábban kell megfizetni az elpusztított vidékeken, mint más alkalmakkor.

A bécsi udvari kamara mellett működött a vele egyenrangú, de független *magyar kamara*,²⁾ melynek tisztviselői azonban többnyire idegenek voltak, mint a pozsonyinak az alelnöke is, kit elbocsátván, magyar emberrel helyettesítetnek. A magyar kamara elnöke koronaőr nem lehet s az ország kincstárnokává csak világi embert lehet kinevezni.³⁾ A kamarák, valamint az alájuk rendelt harmincadok nem bíraskodhatnak,⁴⁾ viszont biztosokat küldenek oly bizottságokba, hol a kamara érdekei is szóba kerülhetnek. Az országnak elemi csapások által sújtott, vagy veszedelmektől fenyegetett helyeire küldött bizottságba szintén alkalmazák küldötteiket.⁵⁾ A kamarák éppúgy követnek el jogtalanságokat, mint más, e korbéli hatalmasságok; a bánya- és szabadvárosokat akadályozzák szabadalmaik gyakorlásában,⁶⁾ kamarai tisztek pedig javakat harácsolnak össze főleg tényleges, vagy nem létező hűtlenségi perekből kifolyóan. — Törvényeink a pozsonyin kívül a besztercebányai kamarát említik.⁷⁾ Az állami kifizetéseket a kamara eszközli, melyekre vonatkoznak, hogy a folyók melletti töltések építésének költségeit, a kir. tábla bírának fizetését. (mit sokszor csak későn, vagy egyáltalán nem kapnak meg), a komáromi vár építésénél lerontott nemesi és polgári háznak és telkeknek az árát innen fedezik.⁸⁾ Kállérítést fizetnek Beregme gyének, mely katonai végrehajtással szorongatva, két uradalomért 17.153 Réns forintot fizetett.⁹⁾ Az állandó zsoldos katonaság fizetésére (a bányakéval és kémekével együtt) a kamara a harmin-

1) 1659:72.

2) Vö Timon id. m. 717. l.

3) 1681:13., 35.

4) 1659:46., 1681:37.

5) 1687:16.

6) 1681:41.

7) 1659:121., 1662:44.

8) 1687:16., 1681:34., 1662:39.

9) 1687:24.

cadok felét, az ország jövedelmeinek s a szomszéd tartományok adóinak egy részét fordítja.¹⁾

A bevételeket főleg az országban beszedett adók teszik. Az 1649-ik évtől kezdve azonban a pénztárosok alig adtak számot a beszedett adókról; sem a pénzről, sem annak hováfordításáról nem számoltak el, pedig közben több község kapuit is összeszámlálták, hogy a bevételeket az elpusztult részek hiányainak pótlására, növeljék.²⁾ Ilyen elmaradt elszámolások: a törvényellenesen minden egyes marha után behajtott egy garasnyi *zsarolás*, a győri harmincados részéről minden egyes marha után (kir. vam ellenére) szedett $2\frac{1}{2}$ dénár. Élelmi segélyből, katonai adóból, ingyen munkák fejében járó pénzből a megyei pénztárosoknál, adókirovóknál, kapitányoknál és megyéknél szintén hátralékok hevernek.³⁾ Az adóelszámolások felvételére két bizottság működik Pozsony és Kassa székhelyekkel, de nem sok eredményt érnek el, mert az 1655-iki felülvizsgálati elrendelést 1659-ben, majd 1681-ben újra meg kell sürgetni. Mindazáltal e visszaéléseket nem az udvar, hanem a magyar várak sínylették meg, mert amaz a maga részére gondoskodott pótlásról: a felkelések alatt behozott többféle adót, amiket csak 1681-ben töröltek aztán el.⁴⁾ Adófizetés tekintetében is legnehezebb volt a meghódolt részek jobbágyságának helyzete, kétfelé fizetvén a terheket, amiért falvak és egész mezővárosok indultak pusztulásnak. Hogy terhein könnyítsenek, kéri a királyt, eszközölje ki a töröknél, hogy a pollutráit teljes névértékben fogadja el tőle adó fejében.⁵⁾ A 13 városbeliek is teljes adót fizetnek a magyar kamarának.⁶⁾ A megyék által a mágnások és nemesek jobbágysáira kivetett adók számadását a megye küldöttei által a fő- és alispánok szedik be s a végvárak erősítésére fordítják. Egyébként az adók végrehajtását a megyék végzik, szükség esetén a helyi katonaság és a megyei csapatok igénybevételevel.⁷⁾

Nem adót, hanem *adósegélyt* fizetnek hadicélokra az ország lakói. Ennek összege a dunáninneni és túli részekben 1659-ben: meg nem hódolt kapu után 10, meghódolt után 5 frt., ezenkívül erre fordítják a harmincadok felét. Előbbi segély felét a földesurak maguk, másik felét jobbágyaik fizetik.⁸⁾ 1662-ben csak tisztán a fél-harmincadot szavazzák meg s egyszersmind elrendelik az addig behajtott segélyek elszámolását, majd 1681-ben előbbin kívül a Tiszán és szekerekem szállított só-vámok és a Lengyelországból behozott só mázsája után 25 dénárnak e célra való felhasználását.⁹⁾ A koronaörök fizetésére minden porta fizet 1 fo-

1) 1681:5.

2) 1659:67. E helységek: Zólyom megyében Detva, Mytna; Nógrád megyében Kékkő-Alja, Béér, Telfalu, Agrád; Nyitra megyében Sztara-Túra és Dobra-Voda, — Rév-Komárom várost ezentul *dica* helyett *taksálással* terhelik (1659:68.).

3) 1662:25.

4) 1681:12.

5) 1659:11.

6) u. az.

7) 1662:27; 1659:67.

8) 1659:8., 9.

9) 1681:15.

rintot (a meghódolt porták ennek felét). A kapunélküliek meghatározott módon bizonyos összeget szintén beszolgáltatnak e célra.¹⁾ Hadi célokra a megye az ipart és kereskedést űzőket, valamint a letelepedett mindenféle idegeneket is megadóztatja.²⁾

Bevételek a *vámok és harmincadok* is. Sóvámok Felsőmagyarországon a Tiszán 2, szekéren 1 dénár darabonként, eltörülve 1681-ben az ezek után szedett magánvámokat; ezenkívül a Lengyelországból szállított só után szedett mázsánkénti 25 dénár, amit eddig a magyar kamara a szokott kir. vám ellenére hajtott be.³⁾ Ezeken kívül a Tiszán és másutt is szokottan vámokat és harmincadokat állították fel, de ezeket 1681-ben eltöröltetik.⁴⁾ Szokás volt még Komáromban a sósószálakon kívül hajónként egy-egy darab sót is szedni s a Vágon és Dunán járó hajóktól fizetést kicsikarni, mindez azonban csak hatalmaskodásból történt.⁵⁾ A végeken kereskedést űző német katonák is rendes magyarországi vámokat fizetnek.⁶⁾

A pozsonyi révén a nem nemes magyarok a bor akója után ~~az~~ garast fizetnek; a városban a nemesek és mágnások, kiknek ott házuk van, sérelmes adót és díjat (annui census et taxa).⁷⁾ Ugyancsak itt a kisebb Duna hídján, a magyar kamara, tekintetbe nem véve a nemesi jogokat, vámot, hídpénzt szedett minden keresztiülmenőtől, pedig ez hatalmaskodás büntetése alá esik.⁸⁾ — (Azelőtt még több volt a száraz és sóvám, de azokat 1655-ben eltörölni rendelték, mert a sószállítók egyedül csak a szokott harmincadot tartoznak fizetni s ezt is csak a behozatal és kivitel helyén; száraz helyeken is csupán a jókarban tartott hídakon és tölteéseken, a Tiszán szintén a behozatal és kivitel helyén. Csupán Zsolna város mentességei képeznek ez alól kivételt, egyszersmind elrendelik a zsidóknak e helyről való elmozdítását).⁹⁾ A felkelések zavaros ideje alatt a harmincadosok, vámszedők, tizedelők a nemeseknek egy helyről a másokra, saját használatukra, vagy kimérés végett a városokból kivitt borai és majorsági marhái után egész harmincadot szedtek.¹⁰⁾ A Garam folyón lehozott szálfák, deszkák stb. faanyagok után semmiféle vámfizetés nincs, bár a kamara egyidőben — törvény ellenére — itt is próbálkozott vámszedéssel.¹¹⁾

Jelentős közgazdasági probléma volt az *Ausztriával való kereskedés vámjának* ügye. Biztosokat rendelvén a behozatal és kivitel idejének szabályozására, a király megkönnyíti a bornak a szentkorona más országaiba való szállítását, ilyenekre ingyen ad engedélyt s gondoskodik arról, hogy a bécsi magyarok s az ott szé-

1) 1659:9., 1662:49., 1681:36.

2) 1662:12.

3) 1681:15.

4) 1681:44.

5) 1659:63.

6) 1659:60.

7) 1659:50., 51.

8) 1681:21.

9) (1655:109.)

10) 1681:44.

11) 1659:58.

kelő magyar kancellária részére oda bort lehessen szállítani, amellett, hogy megindítja a tárgyalásokat a dunáninneni és dunántúli boroknak Ausztriába s a szomszéd tartományokba vihetéséről. Ez már valamivel másképpen hangzik, mint 1609-ben, amikor senki egészen eddig (1659) saját termésű bort az országból ki nem vihetett, külföldiek azonban összevásárolhatták és a harmincad fizetése mellett kivihették, kereskedhettek vele.—A kunok és jászok, amennyiben a vámigazítás előtt már mentességeik voltak, azokban megmaradnak.¹⁾

Magánvámot szedett a győri német katonák őrmestere az abdai hídon a nemesektől is, a kereskedőktől pedig más címenek esikart ki különböző összegeket.²⁾

Állami jövedelmeket gyarapít a győri süveggyártók kereskedelme. Éppúgy a gabonasegély is, mely a Felvidéken portánként 2 kassai köblöt, a dunáninneni s túli részekben 6 nagyszombati mérőt tett ki, a meghódolt kapuk ennek felét fizetvén. 1659-ben ezt 2 évre szavazzák meg.³⁾

Horvát-Szlavonországban a rendes harmincad után szedett pótlékot is hadi szükségekre költik amannak felével 1681-től, míg előb az egész harmincad más célokra folyik be.⁴⁾ A Kőrös, Kaproncza és Varasdban lakó katonák, vagy ezek özvegyei minden adójukat a városnál fizetik, viszont a városok kötelesek e díjak fejében azoknak a végbelyek javítására fordított birtokjövedelmét elfogadni. Egyébiránt a király is figyelembe veszi e városoknak egyrészt az oláhok közelsége, másrészt a hely terméketlensége miatti sanyarú helyzetét, amikor a taksa kivetéséről intézkedik.⁵⁾

A *horvátországi kapuadó* törvény szerint fele a magyarországinak és mégis 10 Rénes forintot szed be a kamara a fél-harmincad hozzáadása mellett. Így ezek az adó felerésze mellett inkább még ötödrésszel többit fizettek.⁶⁾ Ezenkívül Horvát-Szlavonország a saját adóiból befolyó jövedelemből fedezi törvényszéki és bírái bíráik fizetését.⁷⁾

Országos pénzjövedelmet, adófizetést helyettesítettek a városok körül végzett *ingyenmunkák*.

A vármegye jövedelmeihez tartoztak azon *büntetéspenzek*, melyekről a fölkelési parancsokat rosszul, vagy egyáltalán végre nem hajtók elmarasztalási díjával kapcsolatban szóltunk, mert ezen összegeknek 90%-a, a megyei hatóság által behajtva, ennek pénztárába, katonai szükségletek fedezésére folyt be, másik, kisebbik felét az alispán kapván meg.⁸⁾

1) 1659:59., 61., 1662:42., 1681:45., 1609:13.

2) 1659:23.

3) 1659:6. — Határidők: Szt. Pál, Szt. Mihály és Szt. György napok.

4) 1587:75., 1662:15.

5) 1659:93., 94., 95.

6) 1659:86.

7) 1659:87.

8) 1659:28. — A szemlére hívó parancsok ellenjegyzők: főpapok és mánások 50; birtokos nemesek 25; armalis és curiás nemes 12 frtot fizettek.

Magánfelek adószedésének legismertebb alakja — amennyiben ezt adónak nevezzük, — a *tized és kilenced*, melynek beszolgáltatása a jobbágy vállára nehezedik és főleg azért súlyos, mert a tizedelők nagyrésze idegen s ezek lélek nélkül zsarnokoskodnak a föld nyomorult népén. A kegyetlenkedések megszüntetésére hozott törvények nem sokat segítenek.¹⁾ Megtörtént azonban az is, hogy a tizedfizetésre kötelezettek nem tettek eleget a törvény rendelkezéseinek: a trencsénvármegyei helységek a kecskék s bárányok tizedét s negyedét tagadták meg.²⁾ A gömörmegyei juhászok és szabadosok a nemesi földekből kihásított legelők után csak jogos tizedet fizetnek, kilencdedet nem.³⁾ — A kamara magánosoknak szokta a dézsmáját bérbeadni s ezt természetesen, hogy a földesurak elővételi jogon bérelhetik.⁴⁾

Az ország kiadásaihoz való hozzájárulásként vesszük, hogy bizonyos folyók átjáróit, sáncait, töltéseit azon megyék tartoznak kijavítani, melyeknek területén a kérdéses hely fekszik.⁵⁾

És végül, bár következményeiben károsabb hatású volt a csekély kivétellel magyarfaló idegen honfűsítése, mint amennyit egyébként használtak, fel kell említenünk, hogy minden *honfűsített idegen 1000 vert aranyat fizetett* a magyarra-fogadásért.⁶⁾

Minden adott esetben rendes hozzájárulás volt az új királynénak ajándékot adni, ami rendszeren 1 frt. terhet jelentett portánként (meghódolt porta után ennek fele). Ilyen ajándékot adtak I. Lipót nejének 1681-ben, mikor nem törődve a sérelmekkel, a lovagias magyarok ezt első dolguknak tartották.⁷⁾

9. Gazdasági élet: földművelés, ipar, kereskedelem.*

—*Földművelés a különböző telkeken. Szőlőtermelés. Allattenyésztés. Iparágak. Szabad kereskedelem Magyarország és Ausztria között. A kereskedelmi élet nehézségei, keresk. utak. Vásárosokadalmak.* — Az állandó harcok közt elfáradt magyar gazdasági élete vérkeringés nélküli tengődéssé lett. Az udvar politikája most még nem a produktív gazdasági munka, hanem a kolónia módjára való kihasználás vétkes irányát követte. Az erőszakos birtokfoglalások, a jobbágyok csoportos szökése, fenyegető török veszély és felkelő harcok hátráltatták a békés gazdálkodás menetét s a vámszedők, idegen harmincadosok zsarolásai a kereskedelem és ipar úzóit visszaretentették a szélesebbkörű érdekhálózat kifejlesztésétől. Csupán a szabadságok birtokában magukat menteseknek érző bányavárosok termeltek még valamit, de a beszáll-

1) 1681:44.

2) 1659:55.

3) 1659:54.

4) U. az.

5) 1659:39.

6) 1687:26.

7) 1681:3.

*) Vö. Acsády: A magyar társadalom 1680. k. Száz. 20. k. 10. l., Takáts: Kűtkeresk. mozgalmak I. Lipót alatt. Magy. Gazdaságtört. Sz. VI. évf.

lászott idegen katonaság hatalmaskodása erre is csakhamar bénítólag hatott. Akik pedig dolgoztak, nem tudták, mikor teszi tönkre munkájuk gyümölcsét egy, hirtelen érkező veszedelem, vagy mikor kell kardot kötni oldalukra, hogy hazájukat a török, szabadságukat a dinasztia uralomvágya ellen megvédjék.

Földesúri telkeken a jobbágvyok végzik a földmunkát, az egytelkes (kúriás) nemesek, vagy maguk végzik, vagy zsellérekkel végeztetik földmunkáikat, úgyszintén a városi polgárok a *polgári telkeken* is. A földesúri telkeken gazdálkodó jobbágvyok egész-, fél-, negyed-, vagy zsellértelkekre építették házukat s művelték az uraság földjét. Van még szőlő-, vagy földbirtokuk külföldieknek és katonáknak is. A földek művelésének módjáról nincs adatunk. Földesúri parasztok a kamara részére is szoktak nyomtatni. A föld terméshozama annak jó meg nem művelhetése miatt igen csekély s az országgyűlés csak úgy ajánlja meg a gabonasegélyt, ha a nép nyomorúsága a termés silánytsága miatt azt megengedi s aratásukat békében végezhetik.¹⁾ A földművelés céljaira átadandó területek irtása még egyre tart.²⁾ Új földműveseket soroznak be Kaproneczán az ország joghatósága alá 1659-ben.³⁾ Kifejlődött a szőlőművelés, melynek produktumát itthon nem bírván mind elhelyezni, nyugat felé keresnek piacot s a király közbenjárását kéri annak kieszközlésére, hogy Ausztriába és a többi tartományokba vihessék, mint azt ezelőtt is tették. Hosszas tárgyalások után erre csakugyan sor kerül, de korlátlan mennyiségben szállítani mégsem lehet, sőt még a nemeseknek a szőlőhegyeken termett borát sem engedik vám nélkül a nemesi kuriákba szállítani (ami természetesen már büntetendő kihágás a vámszedők részéről).⁴⁾

Allattenyészítés céljaira kaszálókát tartanak (miket, különösen Horvátországban, katonák legeltetnek le).⁵⁾ Allattenyészítés, különösen juh-, de kecsketenyészítés is divik a nyugati felvidéken, hol irtásföldeken, nemesi birtokokból kihásított legelőkön őrzik nyájaikat a juhászok.⁶⁾ Szarvasmarhatenyészítésben az ökrök tartása jelentős kereskedelmi szempontból is.⁷⁾ Az erdők vadjai, vizek haljövedelme, halászat a várak sáncárkaiban s másutt, pusztai legelők, az őstermelés köréből juttatnak hasznat a birtokosoknak.⁸⁾

Ipari munkások a molnárok, seifőzők, pálinkafőzők, favágók, szénégetők, hamuszedők, üvegesek,⁹⁾ kővágók s kézműves polgárok, körmői pénzverők, lányvászok; a Garam-folyón szállítják, deszkákat és zsindelyt s más faanyagot szállító zólyommegyei nemesek, borkikészítők, mészárosok, kocsmárosok. — Nádasdy Tamásnak volt egy Altenuhl nevű malma, melyet örökö-

1) 1681:17.

2) 1662:44.

3) 1659:100.

4) 1659:59., 1662:42., 1681:42., 45.

5) 1581:73.

6) 1659:54., 55.,

7) 1659:77., 97. Vö. Takáts: Rajzok a török világból. III. 1. stb. 1.

8) 1681:74.

9) Vö. Takáts: Rajzok a török világból. III. 195.

seitől, bizonyos Polheim Gundacker úr folyamodására minden pénzváltás nélkül elvettek.¹⁾ — A pénzverde Körmöczön volt, hol tehát nemesfém feldolgozásáról szólhatunk, melynek ismert bányavidéke Felsőmagyarország nyugati része. Sóbányászatról az északkeleti vidékről szólva beszélhetünk, hol öt máramarosi sóváros (Huszt, Visk, Jerkő, Hosszúmező, Sziget) 1655-ben felszólalt a jogtalan sóvámok ellen. Hoztak sőt lengyel bányákból is. A borkikészítőket a nyersbőr kiviteli tilalma védte: hogy olcsóbban kaphassák, idegenek előre, elkobzás terhe alatt, nem vásárolhatták azt.²⁾

A várépítésekhez szolgáltatott ingyenmunka jellege részint föld-, részint kőművesmunkát jelez s valóban értesülünk is egy ingyenmunka fejében küldött építőmester alkalmazásáról.³⁾

1681-től Magyarország és Ausztria s annak tartományai között megnyitják a *szabad kereskedelmet*,⁴⁾ míg előbb Magyarországon a bennszülötteknek elővételi joguk volt az idegenekkel szemben; más törvények a kivittet mérsékeltek. Kereskedéssel foglalkoznak Magyarországon hívatásos kereskedők, jövevény kalimárok, marhakereskedők, ökörhajcsárok, a felső részekben skótok,⁵⁾ piaci árusok: A kereskedelmi életben előforduló kihágások ellen hozott törvények főleg a katonákra vonatkoznak, részint érdekükben, de sokszor ellenük. A gabonát eladni akarók a vég-helyi katonáknak nem adhatják drágábban, mint másoknak viszont senki sem rövidíthető meg azzal, hogy valaki előre megszabja neki a katonák részére eladandó gabona árát; az iparosok forgalombahozott árujának értékét már megszállja a megye.⁶⁾ Igen sok körülmény hat azonban gátlólag a kereskedelmi életre: a harmincadosok és vámszedők zsarolásai, kik nemesak sok és jogtalan vámot szednek, de az árúk eladását is megtiltják;⁷⁾ maguk a kereskedők is agyarkodnak egymás és a vásárlók ellen.⁸⁾ A kereskedéssel foglalkozó német katonákra ugyanazon kötelezettségeket róják, mint a többi kereskedőkre s ha működésük a magyarok hátrányára szolgál s mégis folytatják azt, elvesztik ki-mérendő dolgaikat.⁹⁾

A kereskedelmi élet keringése a száraz és főleg vízi úton bonyolódik le. Áll ez különösen a sóra, minek nagy részét Máramarusból hozzák lefelé a Tiszán s innen szétosztva viszik az ország más részeibe, míg a legészakibb vármegyékbe Lengyelországból hozzák. Keresk. hajózás folyik a Vág—Duna, Duna—Vág között.¹⁰⁾

A közvetlen eladások főként a heti piacokon és vásárokon történnek, amelyek miatt egyes szomszédos helységek sokat vi-

1) 1659: 84.

2) 1659:71. A sóra nézve vö. a sóvámokról az Adó- és pénzügy c. fejezetben.

3) 1659:130.

4) 1681:79.

5) 1662:12.

6) 1662:16., 1681:12., 17., 1659:71.

7) 1681:44.

8) 1659:77.

9) 1659:79., 60., 1681: 78.

10) 1659:63., 1681:15., 44.

szálykodnak. Érdekes pl., hogy Lőcse és Késmárk lakosságát Váralja mezőváros és a 13 város lakói eltiltják a vásárjog érvényesítéséből — 100 birod. tallér büntetés terhe alatt.¹⁾

10. Biráskodás, erkölcsi jellemzés.

A király bírói hatalma. A nádor, földesúri biráskodás, megyei törvényszék, városi tanácsok. Felelősségi székek. Itélőmesterek. Az eperjesi törvényszék megszűnése. Biráskodás a birtokviszontvétel ügyében. — A büntetések végrehajtása, azok nagysága. A hatalmaskodás büntetése. Közbecsúnat. — A korbeli erkölcsi állapotok. — „Az igazság és a dicséretes és Istennek tetsző törvénykezés az ország fenntartásának legfőbb eszköze“, mit nemcsak a megyéken, hanem a nyolcados törvényszékeken is végezni kell; magyar honosokat peres ügyekben csak a hazai elsőfokú bíróság elé lehet megidézni; az ország területén fekvő javak dolgaiban külföldi bírák nem járhatnak el.²⁾

A király ad az elítélteknek kegyelmet, bűnbocsánatot.

A tényleges legfelsőbb törvénykezési fórum a nádorispán előtt van. Az ő törvénykezési jellegű parancsainak a megyék és szabad városok előtt is kötelező erejük van³⁾ s az alatta lévő fórumok bárminemű mulasztása vagy hanyagsága esetén ő jár el az ügyekben s kitűzi a határnapokat; a mágnások felett biráskodik akkor, ha hatalmaskodásról van szó s a megye hanyagnak mutatkozik, káptalani vagy konveti ember útján indítva meg a vizsgálatot;⁴⁾ egyben marasztaló ítélet esetén elrendeli végrehajtásukat. Ha Horvát-Szlavonországban bizonyos vétkezők ellen a bán, érdekelt-sége miatt, nem járhat el, a nádor kötelessége az eljárást lefolytatni.⁵⁾ A birtokfoglalási perekben hozott ítélet végrehajtólevelének felmutatása után, a sértett külön folyamodására, megkeresi az illető rész generálisát az ügy befejezése céljából.⁶⁾ Különböző javakra nézve kicsikart térítvények és engedményezési levelek átvizsgálására és megsemmisítésére kiküldött biztosok az ő elnöklete alatt végzik munkájukat, a száraz vármok eltörlesztése, zsidók elmozdítására kötelezett biztosokat a nádor megkeresésére nevezik ki.⁷⁾ A véghelyi kapitányoknak a nemesek ellen elkövetett háborgatásai ügyében a király intézkedik a nádorispánnál tett előleges panaszra.⁸⁾ — Utána rangban és hatásköri szélességben az országbíró⁹⁾ következik.

1) 1659:52.

2) 1662:28., 41., 1659:120.

3) 1659:45.

4) 1659:18.

5) 1659:44.

6) 1662:29.

7) 1681:11., 1659:56.

8) 1681:19.

9) Vö. Timon id. m. 702.

A földesúri bíraskodást a földesúr tisztviselője vagy bírója végzi a szolgabíró és a vármegyei esküdt ülnökök előtt, a szolgák és jószágkezelők felett, még ha kapitány fogja is el azokat. Ha ezt nem teszi, mind a földesúr, mind a jobbágy ellen az alispán jár el hatalmaskodás büntetében.¹⁾

A megyei külön közigazgatásnak megvan a maga bírói hatásköre.²⁾ Mindazáltal nem bíraskodhatik minden, a megye területén tartózkodó személy fölött, hanem a nádorispánnál tesz panaszt; de sértetlen marad hatalma a gonosztevő mágnások elleni eljárásra vonatkozóan.³⁾ A megye idézi magára elé azon csavargókat, kik ellen a pallosjoggal felruházottak nem járnak el kellő erővel; ilyenkor mindkettő felett az alispán ítélkezik.⁴⁾ A nemesi immunitás figyelembevételére nélkül fogja el és ítélkezik a megyei bíróság a gonosztevő nemesek fölött,⁵⁾ sőt szolgabírót és esküdtet küld ki a kihágó katonák fölötti ítélkezéshez is.⁶⁾ A Szlavonországon lázadó jobbágyok ellen az ország és a megye bírái járnak el.⁷⁾ A töröknek meghódoló egyesek és helységek ellen még a földesurak tiltakozása ellenére is a megyei hatóság indítja meg a szigorú vizsgálatot.⁸⁾ Ingó dolgokban örökösödés esetében 1200, zálogos birtokok és adóságek dolgában 6000 forintig van bíraskodási joga.⁹⁾ Javak feletti, bírói eljárásnál egy megyei hatóság csak ugyanazon megyében működhetik; a felső 13 megyében, ha a per alatti javakat nem lehet megközelíteni, a határidőt, tehát a tárgyalást, a közvetlenül szomszédos megyébe kell kitűzni. (mert másként a végzésnek bárkiellen-szegülhet.¹⁰⁾ A szökevény, vagy erőszakosan elvitt jobbágyok visszakövetelésére a szolgabíró levél útján megkeresést indít, a vizsgálat határidejéről az alpereseket, vég helyieket, kapitányokat értesíti s ha ítélelhozatal a helyszínen nem lehetséges, a megyei közgyűlés vagy törvényszék helyén széket ül.¹¹⁾

A városi tanácsok bíraskodnak a városi telkekre s javakra nézve. Ha ebben valamelyik tanácsos érdekelve lenne, az esküdtek közül valamelyik nem érdekelttel helyettesítik. Ha az egész tanács érdekelve van, ugyane tanács költségére más városbeli bírót állítanak ítélelhozatalra. Azon birtokos katonák, kik e bíraskodásnak nem engedelmeskednek, elvesztik javaikat, még pedig a városi ügyésznek a tanács elé terjesztett folyamodására hozott ítélet előrebocsátásával.¹²⁾ A hatalmaskodásról kiadott törvényeket tisztán polgári ügyekben a bányavárosokra is kiterjesztik s polgár

1) 1609:29.), 1659:20.

2) Vö. Tímon id., m. 728. l., Acsády: Magyarország belállapota 1680. k. Száz, 19. k. 651. stb. l.

3) 1659:18., 16., 17., 1681:18.

4) 1659:15.

5) 1687:14.

6) 1659:15.

7) 1659:107.

8) 1681:48.

9) Vö. közigazg. c. fej.

10) 1662:32., 1681:33., 32.

11) 1659:69.

12) 1659:53., 1681:41., 78.

magánszemélyek fölött a város bírúja és tanácsa tartozik igazságot szolgáltatni.¹⁾

Jogszolgáltatás azonban nemcsak a megyéken történik, hanem a nagyobb, kisebb és rendkívül nyolcados törvényszékeken (felebbviteli székeken) is; ezeket a király vagy a nádor hirdeti ki s tagjait az országgyűlés nevezi meg, az elhaltak és távollevők helyére újakat a nádor nevez ki.²⁾ Mivel a mozgalmak és alkotmányellenes uralkodás idején nem tartották meg a nyolcados törvényszékeket, az így el nem intézett ügyek a törvény által előírt elévülés alá nem eshetnek; viszont a rendes igazságszolgáltatási folyamatot a törvénytelen meghagyó, betiltó, halasztó és visszafogó parancsok zavarták meg eddig; a nyolcados, rövid, rendkívüli és megyei törvényszékek már ezelőtt sem tartották meg üléseit, amikért már 1659-ben sürgtést kapnak.³⁾ Horváth-Szlavonországban a bán hirdeti ki a nyolcados és rövid törvényszékeket a rendes határidőkre s ha az ügyek a határidő előtt el is fogynának, a törvényszék a határnap előtt nem osztható fel.⁴⁾ — Ha az alperes szavatos a tárgyaláson nem jelent meg s emiatt perét elvesztette a felperessel szemben, szavatos viszontkeresettel élhet.⁵⁾ Aki a határidőt meg akarja hosszabbítani, erről az alperest és a bírót idejében köteles értesíteni (ha csak törvényesen akadályozva nincs), költségek megtérítésének terhe alatt s a költséget ugyanaz a bíró ítéli meg a tárgyalás napján: a meghosszabbítást azonban az első határidő lejártá után kell kérni. Egyébként a határidőt mindkét peres fél érdekeinek szem előtt tartásával kell kitűzni.⁶⁾ A perújításokat az elsőfolyamodású bírák kezéhez adják ki.⁷⁾ Szokásba jött, hogy különleges záradékú végrehajtási parancsokat adtak ki. Ilyeneket senki, az alsóbb bírák se fogadjanak el s mindenki kifogással élhet ellenük büntetéstől való félelem nélkül.⁸⁾ Mánások elleni peres eljárás nádori megkeresésre indítható.⁹⁾ Jobbágyvisszaköveteléskor, ha harmadszorra végre vissza is adják, a büntetés jogossága nem szűnt meg az addig visszatartóval szemben. Több, együttesen visszakövetelt jobbágy vissza nem adását egyetlen elmarasztalással kell büntetni. A visszakövetelt jobbágyok költözésére nem 2×15, hanem annyi nap adandó amennyi a visszatérésre elegendő.¹⁰⁾

Ítélmesterek és egyesbírák külön is bíraskodnak,¹¹⁾ pl. a

1) 1662:31. vö. Timon id. m. 754—5. l.

2) 1681:28., 1662: 28.

3) 1659:41. Vö. még Károlyi A.: A magyar alkotmány föltűggesztése 1673-ban, 68. l. és Acsády: Magyarország belállapota 1680. k. Száz, 19. k. 648. stb. l.

4) 1659:87., 1609:70. Dunán innen és túl: Pozsonyban invocabit vasárnap rövid folyamú perekre a rövid törvényszékeket s a felső részeken Eperjesen ugyanezt, Szlavoniában Zágrábban vízkereszt és Szt. Jakab nyolcadán kell összehívni.

5) 1659:35.

6) 1681:32.

7) 1659:126.

8) 1681:30.

9) 1659:112.

10) 1659:70.

11) 1659:114., 117.

Kun család tagjai javaikat egy ítélőmester közbejöttével, jogorvoslatok nélkül, az igazság kiderítése mellett visszaszármaztatják az Eszterházy örökösöknek a tokaíi anyai házra vonatkozó igazságtételét egyesbírák intézik. 1681-ben kérnek az országgyűlésen egy országbíró Felsőmagyarországra egy ítélőmesterrel s több táblabíróival.¹⁾ Az egri káptalannak megengedik, hogy egyházi ékszerreinek elhordói ellen önmaga jár hasson el rövid úton.²⁾ A magyar kamarák bíraskodásának azonban birtokjogok s birtokok szerzése és kiváltása tárgyában nincs kötelező ereje.³⁾

Az ítélőmesterek és megyék felelbbviteleit nemcsak a rendes báni széken vagy nyolcados törvényszéken, hanem rendkívüliek is, de teljes báni széken annyi napon át, amennyi szükséges, törvényesen felülvizsgálják, innen a kir. kuriára viszik, s a pozsonyi közönséges vagy rövid törvényszékeken a felelbbvitelek felülvizsgálatának a nádortól hirdetett határidején újra megvizsgálják. — Szlavonországhól senki sem tartozott az eperjesi törvényszékre fellebbezni a nagytávolság és az utak veszélyessége miatt.⁴⁾ A kir. táblán működő személynök hét, az ülnök táblabírák 3 frt. napidíjat kapnának, ha a magyar kamara a fizetéseket nem későn, vagy egyáltalán kiutalná, pedig az már a behívás napjától jár nekik.⁵⁾ A táblánál, mint a fellelbbviteleknel is, országgyűléstől kinevezett biztosok vannak jelen.⁶⁾

Az eperjesi bizottság szomorú emlékü törvénytelen bíraskodását az újonnan koronázott fenséges király kérelmére 1687-ben szüntetik be. Eljárásait tovább nem folytathatja, az idetartozó iratokat és nyomozatokat eltörlik és megsemmisítik, foglyait még az 1687-iki országgyűlés folyamán alatt szabadon bocsátják s a határozatok, végzések semmisékké válnak úgy, hogy ha ezidőtől fogva bárki hűtlenségbe esik, csak az ország törvényei szerint folytatott per által lehet ellene eljárni. A bizottság működése alatt végrehajtás által vagy másképpen megkárosultaknak a király kegyelmét, bőkezűséget ígéri.⁷⁾ E bizottság működésének beszüntetése az ugyanakkor hirdetett ált. közboesánattal van összefüggésben, amely tisztán csak politikai érdekek szolgálatában elkövetett bűnök büntetlenségét biztosítja.⁸⁾ Így nyilvánvaló, hogy mivel e törvényszék megszüntetése szintén a közboesánattal folyamánva, kísérője volt, maga a törvényszék kifejezetten politikai éllel működött.

Külön eljárás folyik a *birtokvisszavételek* (reoccupatio bonorum) pereiben. Sokszor ugyanis a két peres fél valamelyikének ítélt javakat a másik nem akarja átengedni, vagy a már elvesztet visszafoglalja. Ilyen az egyik eset, amikor is mindenkinek joga van foglalási igényét a törvénykező hatóságoknak bejelenteni s a meggátolt végrehajtást rövid úton foganatosítani. Ugyanez vonatkozik a Szentszék által folytatott perekre is, amelyeknek ítéleteit

1) 1681:40.

2) 1687:19.

3) 1659:46.

4) 1659:88.

5) 1659:41., 1681:34.

6) 1681:28.

7) 1687:6. Vö. Acsády id. m. 461. l.

8) 1687:5.

szintén kötelesek végrehajtani a polgári hatóságok. Nem szabad azonban kiadni „egyszerű” visszafoglaltató parancsokat, mert ilyen alapon javakat perújítással vissza lehet követelni. A birtokfoglalás előbbi eseteiről az 1662-iki országgyűlés intézkedik. 1681-ben azon birtokokról történik intézkedés, miket a felkelések alatt részben magánosok, de másrészt a kamarai tisztek sokszor a király tudtával tulajdonítottak el. Egyrészüket már az országgyűlés előtt (1681) visszafeltették (eredmény nélkül), más részükre vonatkozóan most döntenek, és pedig úgy, hogy azokat minden ellenkező parancs és az esetek egyévi időmúlása ellenére vissza kell adni s a visszaadást a király vagy bármely rendes bíró elrendelheti éppúgy, mint a fő- vagy alispán is. Egyben kimondják, hogy fekvőjóságokat és ingóságokat a kir. fiscus önhatalmulag nem foglalhat el. A leveleket és okiratokat, melyek a jóságelkobzások idején a kir. fiscus kezére jutottak, vissza kell adni a javakkal együtt; a kamarákba kerültek a nádor vegye át megőrzés végett. A régebbi birtokosoktól kicsikart térítvényeket meg kell semmisíteni, ha törvénytellenesen készültek. A még az országban tartózkodó oly kamarai tisztektől, kik birtokokat harácsoltak, a volt birtokosoknak az örökösei is visszavehetik javaikat, ha pedig már eltávoztak az országból, királyi hatalommal kell arra kényszeríteni vagy őket, vagy örököseiket, hogy elégtételt adjanak.¹⁾ Az ezredesek és véghelyi tisztek összeharácsolt javait szintén visszaveszik, illetve elégtételt vesznek rajtuk.²⁾ Ezekre vonatkozólag az általános közbocsánatot adásakor (1687) szintén történik említés, hogy t. i. azok, kik még vissza nem kapták birtokaikat (mivel bocsánatot nem nyertek), a király nem fogja elmulasztani, hogy gondoskodik róluk.³⁾

Szokás volt, hogy egyeseket kényszerítettek a valóságnak meg nem felelő *törvényszéki bevallásokra* — ezek semmivé válának 1687-ben (de törvény szerint már Mátyás III. 26. értelmében). Más esetekben idegen (latin, német) nyelven vették fel a bevallásokat a valóságtól eltérően, úgy, hogy az egyszerű bevalló nem tudhatta, mi foglaltatik bevallólevelében. Ezért elrendelték, hogy a leveleket anyanyelven fel kell olvasni és megmagyarázni, a bevallóval jóváhagyatni s csak azután lehet azokat okíratnak tekinteni.⁴⁾

E bíraskodási eljárásokon kívül egyszeri esetre szóló megbízással működtek az országgyűléstől kirendelt *bizottságok és biztosok főleg* határperekben, amikor is a vesztes fél a birtokon kívül perújítással élhetett.⁵⁾

Állandó zsoldos katonákra nézve a *katonai törvények* állnak fenn bíraskodás szempontjából is.⁶⁾

A *büntetések*et a megyei hatóság s ha ennek tekintélye nem elégséges, a megyei s esetleg kir. csapatok hajtják végre. — A kü-

1) 1662:29., 1681:11., 30., 31., 37., 38., 39., 52.

2) 1681:74.

3) 1687:7.

4) 1687:13.

5) 1659:45.

6) 1681:22.

lőnböző büntetések: Birtokpernél a birtok visszatérésén felül fejváltást és költség- és kármegtérítést kell fizetni. E perek végrehajtására kötelezettek: a fő-, vagy alispánok a megyei katonaság szabad igénybevételeivel, hivatalvesztés terhe alatt; a sértett fél folyamodására a nádorispán, de csak a végrehajtólevél bemutatása mellett. Felsőmagyarországon az illető részek generálisa (a nádor megkeresésére), Szlavonországban a bán.¹⁾ A szökevény jobbágyok büntetésének szigorúságát főleg az a szempont enyhíti, hogy nagyrészt nem is maguk, hanem a körülmények az okai törvénytellenes cselekedetüknek. Ezért még a visszaköltözési határidő kitűzésében is a legvégső engedékenységgel határáig elmennek velük szemben. De annál szigorúbban bánnak el a falvakat elfoglaló szlavonországi oláhokkal.²⁾ A bírói végrehajtások háborgatói és visszafoglalói 50 nehéz márká (200 forint) fejváltást, kár- és perkölségtérítést fizetnek.³⁾ Az oklevelek jogtalan eltulajdonítói esküvel és az oklevél visszaadása után visszakapják előzőleg büntetésül lefizetett 500 forintjukat, de ha az oklevelet nem adják vissza s a vád alól sem tisztázzák magukat, kötelesek megfizetni a fenti büntetést, melynek $\frac{1}{3}$ -a a bírának $\frac{2}{3}$ -a a felperesnek jár (de ennek megszerzésére tartoznak minden egyes megintés után a megyékben új pert kezdeni és csupán egyazon perben teljesített háromszoros, négyszeres, vagy többszörös megintésért nem többször, hanem ugyanazon perből kifolyólag csak egyszer követelhetik a büntetés lefizetését.) — Aki az ipari cikkeknek a megyétől szabályozott árát nem tartja be, 12 forintot fizet büntetésül, ha az árucikk értéke több, mint eme büntetés; ha nem több, árúját egyszerűen elkobozzák s az érték $\frac{1}{3}$ -a a végrehajtóé, többi része a megyéé. Árúelkobzással büntetik az állatbőröket előre összevásárló idegeneket. Ha pedig előbbi parancsoknak úr, nemes, szabadváros, várbeli vagy paraszt ellenszegült, a négy eskőb az alispán 100, a parasztot 40 frt.-ra bünteti s ebből $\frac{1}{3}$ az alispáné, többi a megyéé, magános polgárnál a városi tanács a végrehajtó, de ha ez vonakodik, a megyei bírák is végrehajthatják.⁴⁾ A gonosztevőket, kőborlókat befogadók, az elrablott holmit vissza nem szolgáltatók, ha nemesek, 200 frtot, ha nem, saját fejdíját fizetnek a rablott dolgok visszaszámaztatásán kívül. Az elfogó kapitányok az ezektől elszedett dolgokat, ha a tulajdonosnak nem akarják átadni, 500 frttal, illetve, ha birtokuk nincs, hivatalvesztéssel büntetődnek. A fentebb említett martalócok gonosztevők és kőborlók üldözésére minden főpap, mánás, nemes és szabadváros szolgálói és alattvalói felkelnek 12 frtvi bírság terhe alatt. A garázdálkodó katonák ellen el nem járó, vagy eljárásában hanyag kapitány büntetése 500 forint a megyénél, ugyanannyi a földesurak szolgálói és birtokos katonatisztjeié, sőt ezek a nádor, vagy országbíró előtt fejvesztéssel is büntethetők. Általában a katonatisztek kihágásainak, nagyobb

1) 1681:31., 1662:29.

2) 1659:91.

3) 1681:31.

4) 1659:71.

szabálytalanságainak büntetése mindig 500 ftl. A garázdálkodó katonáknak bárki, aki birtokán kapja őket, fejét veheti (1608. 2.)¹⁾ A vámok eltörlését végrehajtó alispán előkelőbb nemeseket vesz maga mellé. (ha ezt nem akarja megtenni s az egész végrehajtást elhanyagolja, 400 ftl. a büntetése, úgyszintén azoké is, kik ez útjában őt esetleg háborgatják).²⁾

Igen súlyos és gyakori vétség a *hatalmaskodás*, mely az erőszakosságokra és a fekvőjóságoknak, birtokjogoknak, váraknak 1592. óta bármi cím alatt és bárki részéről történt avagy ezután történő elfoglalásaira és visszafoglalásaira értendő.³⁾ Erőszakosság pl., hogy kamarai tisztviselők, harmincadosok jogtalan váموkat, út- és hírlpénzeket szednek, amiért hatalmaskodás címmel büntetendők. Ezért büntetik Széchenyi György győri püspököt is 100 forintra, ha megint erőszakoskodást kísérel meg s ezt részben a nádor, részben az alispán szedné be.⁴⁾ Ha jobbágy, ki nemes nőt vett feleségül s ennek javain tartózkodik, úgyszintén paraszt, ha hatalmaskodik, nemesember módjára felesége javaiból hajtatik végre.⁵⁾

Elítélteknek, bűnösöknek elítélés előtt is, a *király kegyelme*t adhat. Illésházy György grófot a kk. és rk. közbenjárására engedte szabadon a pezsonyi fogságból. Politikai bűnösöknek, kik a felkelések folyamán a király hűségétől eltértek, bármiféle bünt követtek el, ha az 1681. 59. cikkely kihirdetése után számított két hónapon belül a hűségfogadást leteszik a fő- vagy alispánok, fő- vagy várkapitányok előtt, a király megkegyelmez. E kegyelem szől: bármely gyilkosság, rablás, fosztogatás, útonállás, letartóztatás, várocsok, mezővárosok, falvak felgyújtása és kirablása, a kir. jövedelmeknek a kamarából, vagy máshonnan való szétlfordása s bármiféle erőszakoskodás elkövetőjére, ha azt 1670 óta követte el. A kegyelemben részesültek a felperesek, ügyvédek, perlekedők zaklatásaitól a jövőben örököseikkel együtt kímélve lesznek. Csak azokat veszik ki a közboocsánat jótéteményei alól, kik előbbi tetteiket e két hónap alatt is tovább folytatják, tehát lázadásban maradnak.⁶⁾ Általános bűnbocsánatot nyernek a száműzöttek is.⁷⁾ Megisméllődik a közboocsánat adása 1687-ben, amikor az 1684. és a közelmúlt mozgalmában és lázadásában résztvevők nyernek kegyelmet, kivéve a pártütés fejét (Thökölyt) és közvetlen pártbíveit,⁸⁾ mert ezeket a haza nyilvános ellenségeinek s a törvényes király ellen pártütőknek nyilvánították, sőt az ezekkel továbbra érintkezőket is. Mint közönséges bűnösöket veszik ki alóla azon magánszemélyeket és szolgákat, kik éppen ezen bocsánatban elbizakodva követtek el erőszakodást vagy károsításokat s akik a beszedett jövedelmekkel illetékes helyen el nem számoltak; akik

1) 1659:16., 17., 15., 19., 20.

2) 1681:44.

3) (1609:29.).

4) 1681:54.

5) 1659:70., 1687:18.

6) 1681:59.

7) 1681:80.

8) Vö. Acsády id. m. VII. 337. l.

a náluk letett összegeket, dolgokat elsikkasztották.¹⁾ Az 1687-ben feloszlatott eperjesi törvényszék elítélte, valamint azon örökösök, kiket szüleik vagy férjük révén ezek közébejött halála miatt, azok lázadása címén fosztottak meg jószáguktól, szintén kegyelmet kapnak.²⁾

A *kor erkölcsi állapota*³⁾ igen sok kívánnivalót hagy maga után. És ezt nem csupán a köznép életére nézve mondhatjuk el, hiszen elég utalnunk a kormányzat erőszakos, sokszor törvénytelenül alátámasztott politikájára, vagy a hatalmasok féktelen zsarnokoskodására. Liszthy László és Balassa Ferenc viselt dolgai elég magyarázatot adnak, de még inkább az, hogy Selmecbányaváros kivonultatott katonasággal és ágyúkkal megtámadta és elpusztította Lippay János és György testvéreknek Kis-Iblye nevű kuriáját.⁴⁾ A német zsoldos katonaság rablásai, öldöklései vérig lázították az elszegényedett, derongyolódott magyar nemeseket és a nyomorult jobbágynépet egyaránt. Az ezek miatt támadt ellenhatások aztán jó alkalmul kínálkoztak a könnyebb-vérű elemeknek arra, hogy a fosztogatást, utonállást folytassák ott, hol az ideiglenesen előzőtt zsoldos katonaság azt alahagyta. A háborúk borzalmaival természetes is, hogy együttjár az erkölcsi élet kisebb-nagyobb fokú aberrációja, de ami e korban végbe ment, a képzelet nagy merészségét is meghaladja, hiszen a törvények maguk telve vannak oly dolgokkal, amelyeket máskor csak egyes történetírók műveinek részleteiből olvashatunk. — De ezzel szemben nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a nagy felbuzdulást, mely egész Európát elfogta, hogy a törököt Közép-európából végre már kiűzzék s azt a nagy örömet, mely fellángolt a magyarok arcán Buda visszafoglalásakor s amely örömnnek eredménye sok jóindulatú törekvésben nyilvánult meg.

* *

Véres, nehéz évtizedek voltak ezek, telve a hazafiak keserűségtől fojtott jajszavával, bujdosó vitézek eltitkolni kényszerített honvágyával, a szegény nép nyomorúságával és — a hatalom korlátokat nem ismerő vétkes törekvéseivel. Csak várták a magyarok, mikor derül már keletről — hogy aztán újra elfedje köröskörül a láthatárt az a sötét felleg, mit az európai népek nyugalmának neveznek s melynek egyetlen erénye, hogy van puska-pora, de embert szíve — az nincs!

1) 1687:5.

2) 1687:7.

3) Vö. Acsády id. m. 387 l.

4) 1659:111.

FORRÁS:

Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár; szerk. Dr. Márkus Dezső, 1657—1687. törvénycikkek. Ford. és bevezetéssel ellátta Tóth Lőrinc.

A DOLGOZATBAN HIVATKOZOTT MUNKÁK JEGYZÉKE:

1. Acsády Ignác: Magyarország belállapota 1680 körül. Száz. 19. k. 3 közl. A magyar társadalom 1680 körül. Száz. 20. k.
2. Csekey L.: A magyar trónöröklési jog. 1917.
3. Deák F.: Közjogi és jogtört. észrevételek. Bp. Sz. 1865. évf. 1. füzet.
4. Fekete Lajos: A vármegyei tisztikar a XVI.—XVII. sz.-ban. (Dokt. ért. 1914).
5. Fraknoi V.: Magyarország egyh. és politikai összeköttetései a római szentszékekkel, III. k.
6. Karácsonyi J.: Magyarország egyháztörténete főbb vonásai-ban. 1915.
7. Károlyi Á.: A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. Akad. Értek. 1883.
8. Marczaly II.: Társadalmunk tört. fejlődése gazd. alapon. Bp. Sz. 158. k. 3 közl.
9. Pauler Gy.: Wesselényi Ferenc és társainak összeesküvése, 1876.
10. Salamon F.: A magyar királyi szék beöltése, 60. old.
11. Szilágyi S.: Szerk. Magyarország története, VII. k. (1657—1711); írta Acsády I.: rövid. *Acsády* VII.
12. Takáts S.: Külkeresk. mozgalmak I. Lipót alatt. Magy. Gazdaságtört. Sz. VI. (1899.), 3 közl.
Rajzok a török világból. 3 k.
13. Timon Ákos: Magyar alkotmányv és jogtört. VI. kiad. (1919), rövid. *Timon*.
14. Ujhelyi Péter: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. 1914.
15. Zsilinszky M.: Az 1681-iki soproni országgyűlés történetéhez.

Tartalomjegyzék.

	Oldal
<i>Bevezetés.</i> — — — — —	3
1. <i>Föld és népe.</i> — Magyarországi határkérdések, Vizek, hidak, átkelőhelyek. Allatvilág. Néprajz: kunok, jászok, oláhok, tótok, rácok, zsidók, skótok, száműzöttek, más idegenek. Magyarra fogadott külföldiek. — — — — —	4
2. <i>A király és udvara.</i> — A király címe, koronázás, kir. jogok. Királyi udvar. A király uralkodási ideje. Királyné. — — — — —	10
3. <i>Egyházi és világi társadalom.</i> — Katholikus papság, jezsuiták befogadása, egyházi rendűek kötelezettségei; protestánsok. A főnemesség és annak küzdelmei. A hitbizományok. A köznemesség panaszai, állapota a felkelések alatt. Új örökösödési rendszer. Hajdúk különböző kiváltságok birtokában. Jobbágyság. Városi polgárság. — — — — —	14
4. <i>Alkotmány és törvényhozás.</i> — Az alkotmány általános képe; hitlevél. A kormányzék és helytartóság. Az ország lemond a szabadkirályválasztás jogáról s az aranybulla utolsó cikkelyéről. Ifjabb király koronázása. — Az országgyűlések, azok tagjairól s végzéseiről. — — — — —	25
5. <i>Hitélet és szellemi művelődés.</i> — A vallásgyakorlat szabadságának megerősítése. A jezsuiták befogadása. Régi és új protestáns templomok. A kultúrtörökvések teljes hiánya. — Inter arma silent musae. Hivatalos nyelv, iskolaügy. — — — — —	29
6. <i>Belügyi kormányzat, közigazgatás.</i> — A nádorválasztás kérdése, nádori jogkör, Horvát bán. Vármegyei autonómia és kiterjedt hatáskör, megyei katonai hatóság. Különleges esetek a megyei közigazgatásban. Szabad városok. Földesúri autonómia. Jászok és kunok, hajdúvárosok, oláh statutumok. — — — — —	31
7. <i>Hadügy, külügy.</i> — Háborúk. Katonai főtisztségek. Zsoldos királyi hadsereg; állandó katonaság száma. Idegen katonaság az országban. Nemesi felkelés, telekkatonaság. Hadiszerek. A végvári főkapitányság; várak. Buda visszavétele. — Külügyi politika nyugat és a török felé. — — — — —	38
8. <i>Adó- és pénzügy.</i> — A „máriás” pénzek. A pénz értéke. Független magyar kamara; bevételek, adók, adósegély, vámok és harmincadok; az adóbehajtók visszaélései; magánvámok. A horvát-szlavonországi adóügy. Ingenymunkák. Tized és kilenced. Rendes ajándék a királynénak. — — — — —	51
9. <i>Gazdasági élet: földművelés, ipar, kereskedelem.</i> — Földművelés a különböző telkeken. Szőlőtermelés. Állattenyésztés. Iparágak. Szabad kereskedelem Magyarország és Ausztria között. A kereskedelmi élet nehézségei, keresk. utak. Vásáros sokadalmak. — — — — —	56
10. <i>Bíraskodás, erkölcsi jellemzés.</i> — A király bírói hatalma. A nádor; földesúri bíraskodás; megyei törvényszék; városi tanácsok. Fellebbviteli székek, Ítélmesterek. Az eperjesi törvényszék megszűnése. Bíraskodás a birtokvisszavételek ügyében. A büntetések végrehajtása, azok nagysága. A hatalmaskodás büntetése. Közbocsánat. — A korbeli erkölcsi állapotok. — — — — —	59
<i>Forrás.</i> — — — — —	67
<i>A dolgozatban hivatkozott munkák jegyzéke.</i> — — — — —	67
<i>*Tartalomjegyzék.</i> — — — — —	68

